

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Вінніченко І. І.,

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН, ІПК ДСЗУ

Даций О. І.,

д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Безус Р. М., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Васильєва Н. К., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Величко О. П., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко О. В., д.е.н., професор, професор кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гудзинський О. А., д.е.н., професор, професор кафедри, Національний університет біотехнологій і природокористування

Демчук Н. І., д.е.н., професор, професор кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан А. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кадієвський В. А., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Державна академія статистики, обліку і аудиту

Крисанов Д. Ф., д.е.н., професор, провідний науковий співробітник відділу, ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України

Кураташвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Малік М. И., д.е.н., професор, завідувач відділу, ННЦ «Інститут аграрної економіки НААН України»

Павлова Г. Є., д.е.н., професор, професор кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Плаксієнко В. Я., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Полтавська державна аграрна академія

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри, Полтавський університет економіки та торгівлі

Ульянченко О. В., член.кор. НААН України, д.е.н., професор, професор кафедри, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Чупіс А. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Сумський національний аграрний університет

Шиян Д. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства та менеджменту, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Передрук дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Свідоцтво КВ № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:

**Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

www.agrosvit.info

E-mail: economy_2008@ukr.net

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 5 березень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Біляк Ю. В.

Рейдерство в агросекторі: причини і наслідки 3

Пономаєнко О. Г.

Малоцінні активи: наукова дискусія та практика обліку 11

Спринчук Н. А., Воронецька І. С., Жуков В. П.

Сучасний стан інвестування розвитку товарного кормовиробництва як синтетичної галузі 18

Гнатєва Т. М., Лівінський А. І.

Методологія застосування імітаційних моделей у контексті розширеного відтворення підприємств аграрного виробництва 25

Довгаль О. В., Моїсєєва Н. І.

Оцінка сучасного стану туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій регіону 32

Драган І. В.

Інвестиційне забезпечення екологічних проектів суб'єктів господарювання 41

Іванченкова А. В.

Матеріально-фінансова збалансованість у діяльності харчових підприємств та її роль у формуванні фінансово-економічних результатів 47

Стоянова-Коваль С. С., Варгатюк М. О.

Особливості ідентифікації загроз екологічній безпеці аграрного виробництва в Україні 53

Вакар Т. В., Мороз І. О., Штанько О. С.

Роль та особливості унікальних територіальних активів у формуванні політики сільського розвитку 61

Рузакова О. В.

Система підтримки прийняття рішень у задачах фінансового аналізу 67

Євсейцева О. С., Волковинська П. С.

Стратегічний маркетинг як інструмент підтримки конкурентоспроможності аграрних компаній 73

Небаба Н. О., Демяшкін І. М.

Розробка проекту аудиту персоналу як інструменту HR-аналітики в міжнародних компаніях 78

Подмешальська Ю. В., Максимова К. С.

Удосконалення методики аудиту дебіторської заборгованості 83

Горго І. О.

Оцінка ефективності управління ризиками в системі менеджменту аграрних підприємств 92

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 27.05.2009 р., наказ ВАК України № 340 від 21.04.2011 р. «Про внесення змін до переліку наукових фахових видань України», наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:
Index Copernicus (IC); SIS; Google Scholar.

Рекомендовано до друку

Вченою радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 14.03.2019 р.

Підписано до друку 14.03.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 12,5. Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 1403/2

© AgroСвіт, 2019

CONTENTS:

Biliak Yu. FEATURES OF THE FINANCIAL SECURITY OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE IN THE GENERAL SYSTEM OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX	3
Ponomarenko O. LOW VALUE ASSETS: SCIENTIFIC DISCUSSION AND ACCOUNTING PRACTICE	11
Sprynchuk N., Voronetska I., Zhukov V. THE CURRENT STATE OF INVESTING IN THE DEVELOPMENT OF COMMODITY FODDER PRODUCTION AS A SYNTHETIC INDUSTRY	18
Hnatieva T., Livinskii A. METHODOLOGY OF APPLICATION OF IMITATION MODELS IN THE CONTEXT OF EXTENDED REPRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTION ENTERPRISES	25
Dovgal O., Moiceeva N. ESTIMATION OF THE MODERN STATE OF TOURISM AND RECREATIONAL POTENTIAL OF RURAL REGIONAL REGIONS	32
Dragan I. INVESTMENT SUPPORT OF ENVIRONMENTAL PROJECTS OF BUSINESS ENTITIES	41
Ivanchenkova L. MATERIAL-FINANCIAL BALANCE SHEET IN FOOD BUSINESS ACTIVITIES AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF FINANCIAL AND ECONOMIC RESULTS	47
Stoyanova-Koval S., Varhatiuk M. FEATURES OF IDENTIFICATION OF THREATS TO ECOLOGICAL SAFETY OF AGRARIAN PRODUCTION IN UKRAINE	53
Vakar T., Moroz I., Shtanko O. THE ROLE AND FEATURES OF THE UNIQUE TERRITORIAL ASSETS IN SHAPING RURAL DEVELOPMENT POLICY	61
Ruzakova O. DECISION SUPPORT SYSTEM IN THE TASKS OF FINANCIAL ANALYSIS	67
Yevseytseva O., Volkovynska P. STRATEGIC MARKETING, MARKETING TOOLS COMPETING WITH AGRARIAN COMPANIES	73
Nebaba N., Demyshkin I. PROJECT DEVELOPMENT FOR PERSONNEL AUDIENCE AS A TOOL FOR HR-ANALYST IN INTERNATIONAL COMPANIES	78
Podmeshalska Yu., Maksimova K. IMPROVEMENT OF THE METHOD OF AUDIT OF ACCOUNTS RECEIVABLE	83
Gorgo I. ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF RISK MANAGEMENT IN THE AGRICULTURAL ENTERPRISES MANAGEMENT SYSTEM	92

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

УДК 33.336

Ю. В. Біляк,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту імені Й. Завадського,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.3

РЕЙДЕРСТВО В АГРОСЕКТОРІ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Yu. Biliak,
PhD, Associate Professor, Department of Management, NUBiP

FEATURES OF THE FINANCIAL SECURITY OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE IN THE GENERAL SYSTEM OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Рейдерство — вже не рідкість і не виняток, а маркер, що характеризує роботу бізнесу в аграрному секторі України. Більш того, рейдерство стало вигідним бізнесом. Одні і ті ж компанії-загарбники регулярно реалізують перевірені схеми на всі нові об'єкти, отримуючи незаконний прибуток і залишаючись безкарними. Щоб зрозуміти всю систему рейдерства в агросфері, потрібно починати аналіз з причин, за якими стало можливим отримувати інформацію про діяльність успішного підприємства і його активах, слабкі сторони і фінансову активність. Додатковим фактором, який, як і раніше, сприяє безкарному заволодінню підприємствами, є корупція. Це особливо актуально для тих випадків, коли здійснюється силове захоплення структури або заволодіння урожаєм.

Для того, щоб захистити свій аграрний бізнес, насамперед, потрібно визначитися з правовою природою, а отже, з поняттям рейдерства. В було розглянуто 5 ознак того, що аграрному підприємству можуть загрожувати рейдерські атаки, названо інструменти рейдерів, завдяки яким вони діють, проаналізовано конкретні випадки рейдерської атаки та запропоновано найпростіші методи протидії рейдерству.

Так чи інакше, власникам аграрного бізнесу необхідно самостійно здійснювати профілактичні заходи щодо протидії рейдерству. Потрібно приділяти увагу частим перевіркам контролюючих органів, запитам від інших підприємств, акціонерів, учасників. Варто регулярно здійснювати моніторинг активів, забезпечити необхідну охорону нерухомого майна, здійснювати ефективне корпоративне управління. Достатньо важливим питанням є збереження конфіденційної інформації співробітниками. Потрібно розробити положення про конфіденційну інформацію на підприємствах та суворо контролювати режим його дотримання. Чи є вихід з такої ситуації? Так, він існує, але програму захисту слід продумувати і реалізовувати максимально оперативно, заручившись підтримкою досвідчених юристів, інакше — підсумок один: втрата контролю над компанією і повне її зникнення.

Raiding is no longer a rarity and an exception, but a marker that characterizes business in the agrarian sector of Ukraine. Moreover, raiding has become a profitable business. The same company-invaders regularly implement proven schemes for all new objects, gaining illicit profit and remaining impunity. To understand the whole raider system in the agro-business, you need to start an analysis for the reasons for which it became possible to obtain information about the activities of a successful company and its assets, weaknesses and financial activity. An additional factor that continues to promote the impunity of enterprises is corruption. This is especially true for cases where the power takeover of the structure or the takeover of the harvest is carried out.

In order to protect its agrarian business, first of all, it is necessary to determine the legal nature, and hence the notion of raiding. In this article 5 signs were considered that the agrarian enterprise could be threatened by raider attacks, called raider tools through which they operate, analyzed specific cases of raider attack and offered the most simple methods of countering raider attacks.

One way or another, owners of agrarian business need to independently carry out preventive measures to counter raider attacks. It is necessary to pay attention to frequent inspections of controlling bodies, requests from other companies, shareholders, participants. It is necessary to regularly monitor assets, provide the necessary protection of real estate, and implement effective corporate governance. A rather important issue is the preservation of confidential information by employees. It is necessary to develop a provision on confidential information at enterprises and to strictly monitor its

compliance. Is there any way out of this situation? Yes, it exists, but the security program should be thought out and implemented as promptly as possible, with the support of experienced lawyers, otherwise — the result is one: the loss of control over the company and its complete disappearance.

Ключові слова: рейдерство, рейдерська атака, фінансова безпека сільськогосподарського підприємства, фінансовий конфлікт, управління корпоративними ресурсами, корупція.

Key words: raiding, raider attack, financial security of an agricultural enterprise, financial conflict, corporate resource management, corruption.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На жаль, рейдерство в аграрному секторі на території України є доволі розповсюдженим явищем. Україна — велика, чорнозем — родючий та плодотворний, тому часто трапляються випадки, коли хтось сіє, а хтось — "віджимає".

За 2016 рік у пресі більше п'яти десятків разів згадувалося про гучні рейдерські захоплення сільгосппідприємств, і це тільки ті, що стали найбільш резонансними.

За 2017 рік вже статистика свідчить про більш ніж 700 випадків недружніх конфліктів-поглинань або тиску на бізнес, тобто перелік йде сотнями. Механізмами таких незаконних дій є повна підробка документів, фальсифікація рішень наглядових рад, фальсифікація договорів оренди, прав оренди землі тощо. Завжди першопричинами проблем рейдерства, перш за все, були прогалини в законодавстві. Рейдери завжди шукають такі прогалини, щоб зайти в бізнес, знайти там свою вигоду, заробити гроші і не сісти у в'язницю, але так було раніше. Зараз, на жаль, воно виглядає по-іншому, зараз це рейдерство-грабунок, тому що дуже часто у людей забирають бізнес, але всі випадки рейдерства пов'язані з одними і тими самими учасниками, захоплення завжди дуже добре організовані і вони системні.

За оцінками експертів, сьогодні 40—50% економіки перебуває в "тіні". Загальна сума капітальних інвестицій за 2017 р. склала 16,6 млрд \$, з них 2,3 млрд \$ — прямі іноземні інвестиції.

За різними критеріями до середньому класу в Україні відноситься від 5% (за можливістю впливу на владу) до 10% (за доходами) населення.

За даними МВС, у 2016 р. із 1396 справ про самозахоплення земельних ділянок (ст. 197-1 ККУ) лише 20 було передано до суду. Тобто більше 98% справ "помирають" при розслідуванні поліцією, або безкінечно затягуються.

За даними ГПУ, у 2017 р. було зафіксовано 414 випадків рейдерства; за півтора роки (січень 2017 — червень 2018) — 539 випадків. Цифра рейдерських атак за п'ять років 1690 (хоча реальна цифра у 203 рази більша).

За даними Мін'юсту, впродовж серпня-грудня 2017 р. до антирейдерських штабів надійшло майже 500 звернень по всій Україні. При цьому чиновники тільки у 136 випадках знайшли факти рейдерства.

Рейдерство ніколи не починається на рівні району або області, все рейдерство, яке є в Україні, йде з Києва за потурання найвищих службових осіб. Починається воно з Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства внутрішніх справ.

Рейдерство — вже не рідкість і не виняток, а маркер, що характеризує роботу бізнесу в аграрному секторі України. Більш того, рейдерство стало вигідним бізнесом. Одні і ті ж компанії-загарбники регулярно реалізують перевірені схеми на всі нові об'єкти, отримуючи незаконний прибуток і залишаючись безкарними.

Щоб зрозуміти всю систему рейдерства в агросфері потрібно починати аналіз з причин, за якими стало можливим отримувати інформацію про діяльність успішного підприємства і його активів, слабкі сторони і фінансову активність.

Додатковим фактором, який як і раніше сприяє безкарному заволодінню підприємствами, є корупція. Це особливо актуально для тих випадків, коли здійснюється силове захоплення структури або заволодіння урожаєм.

Для того, щоб захистити свій аграрний бізнес, насамперед, потрібно визначитися з правовою природою, а отже, з поняттям рейдерства. Саме тут постає перша проблема. Станом на сьогодні жодним нормативно-правовим актом не закріплюється юридичне визначення такого суспільно небезпечного явища. Рейдерством вважається отримання майна або майнових прав на підставах, в основі виникнення яких лежать прогалини в законі або системні недоліки функціонування державних інститутів (судової та/або правоохоронної систем, державної реєстрації юридичних осіб або прав на нерухомість тощо).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Незважаючи на те, що поняття "рейдерство" з'явилося в категорійному апараті економічної науки порівняно нещодавно, за короткий час воно перетворилося на повноцінний об'єкт дослідження, тому цією проблематикою через її зростаючу актуальність займається багато вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед них слід назвати таких: Ю.А. Берлач [2], О.В. Беліков [3], З.С. Варналій та І.І. Мазур [5], А.О. Єфименко [6], З.Б. Живко [7], Ю.Я. Касараба і С.Н. Баліна [8], М.А. Колєсник [9], О.К. Концевич і А.Ю. Дернова [10], М.І. Копитко [11], Д.В. Кушерець [12], О.А. Мельниченко та В.І. Пушкарьова [13], І.П. Мойсеєнко й О.М. Марченко [14], С.М. Москаленко [15], Т.О. Пожуєва [17], О.Б. Таращанська [19], Д.В. Фальшовник [20], Ю.А. Хатнюк [21].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні рейдерство в аграрному секторі з'явилося наприкінці ХХ ст. (після розпаду Радянського Союзу). Незважаючи на те, що рейдерство є злочином проти власності, таке суспільно небезпечне діяння не підпадає під жодну "класичну" форму злочину проти власності (крадіжку, грабіж, шахрайство або торгівлю краденим), оскільки являє собою "суміш" зазначених злочинів у різних проявах. Протягом останніх 20 років правники безрезультатно намагалися надати юридичне визначення цьому поняттю, яке відрізняло б його від "класичних" злочинів проти власності. Саме через це "рейдерство" стало публіцистичним терміном, що не використовується у правотворчій діяльності (практиці).

Офіційної статистики кількості рейдерських захоптів аграрного бізнесу або земельних ділянок на території України немає. Неофіційні джерела оприлюднюють такі дані: з 2013 р. в

Україні зафіксовано 1690 рейдерських захоплень, з них 539 — за останні 1,5 року [4]. Найбільша кількість рейдерських атак сталася у 2017 р. — 414. Найменша кількість захоплень зафіксована у 2014 р. — 234.

Однак реальна статистика, вірогідно, відрізняється від вищевказаних даних, оскільки рейдерство зазвичай супроводжується підтримкою корумпованих правоохоронців, які за ознаками кримінального правопорушення не вносять дані до ЄРДР. Також трапляються випадки, коли кримінальні провадження порушуються за іншими статтями КК України (зокрема самоуправство, хуліганство, незаконне збагачення, незаконне поведіння зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами тощо).

Одним з інструментів рейдерів є прогалини в законодавстві. Як відомо, земельна ділянка є нерухомим майном, а право на неї підлягає державній реєстрації. Натомість законодавство, яке регулює процедури державної реєстрації прав, є доволі молодим та містить безліч прогалин і колізій. Фактично немає усталеної судової практики щодо його застосування. Серед фахівців відсутня єдність з багатьох принципових питань регулювання реєстраційних процедур.

У зв'язку з цим виникла системна колізія — можливість набуття права власності та реалізації повноважень власника залежить не лише від його волевиявлення, але й від рішень і дій органів реєстрації, які бувають незаконними та обумовлюють припинення права на нерухоме майно у добросовісного набувача.

Іншою підставою виникнення рейдерства є винесення неправомірних судових рішень з грубим порушенням правил підсудності, без виклику сторін, за явно надуманими обставинами або на підставі сумнівних доказів, які є так званими "правовстановлюючими документами", за допомогою яких шахраї незаконно володіють та користуються земельними ділянками.

Окрім того, державними реєстраторами речових прав на нерухоме майно є також нотаріуси. Згідно зі змістом ч. 2 ст. 28 Закону України "Про нотаріат", держава не несе відповідальності за шкоду, заподіяну неправомірними діями приватного нотаріуса у процесі здійснення ним нотаріальної діяльності та функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно.

Також проблемним є питання щодо визначення підсудності. Справи між фізичними/юридичними особами зазвичай вирішуються цивільними/

господарськими судами, однак поряд з цим існує потреба оскарження неправомірного рішення державного реєстратора, яке розглядається за правилами адміністративного судочинства.

За таких обставин вбачається необхідність сформулювати усталену практику, уникаючи колізій та прогалин у законодавстві, яка сприяла б протидії рейдерським захватам нерухомого майна та бізнесу, захистивши таким чином звичайних селян, фермерів та аграріїв.

Одним з дієвих способів захисту земельної ділянки вважається звернення до Комісії з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації. За даними Міністерства юстиції України, Комісія Мін'юсту з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації ("Антирейдерська комісія") за 10 місяців 2017 р. задовольнила понад 500 скарг, з яких 226 скарг стосувалися земельних ділянок, повернувши у власність громадян близько 6 тис. земельних ділянок загальною площею понад 7,5 тис. гектарів [1]. При цьому предметом розгляду Комісії є виключно процедурні порушення, вчинені державним реєстратором (нотаріусом) під час здійснення реєстраційних дій, а не оцінка суті угод, на підставі яких відбуваються такі реєстраційні дії. Комісія не встановлює недійсність договорів, недотримання зобов'язань за договорами тощо. Таким чином, у разі виникнення спірних правовідносин, які потребують доказування, громадянам доведеться звертатися до суду та правоохоронних органів.

Окрім того, варто відзначити запровадження механізму автоматичного обміну даними між реєстром майнових прав і Держгеокадастром, що унеможливує реєстрацію подвійних договорів оренди землі. Також Міністерство юстиції України готує протокол обміну даними з Єдиним державним судовим реєстром для перевірки державними реєстраторами справжності наданих заявниками судових рішень. Такі заходи повинні зменшити кількість неправомірних дій з нерухомим майном.

Сільське господарство практично загнане в глухий кут корумпованою системою, яку формують управління Мін'юсту, держреєстратори, правоохоронці та судді, і в якій кожен знає, що його "прикриють", тому ніхто не боїться відповідальності. Утім, іноді бізнес може допомогти собі і сам. Наприклад, попередити напад. Нижче наводимо 5 ознак того, що аграрному підприємству можуть загрожувати рейдерські атаки (рис. 1). Це симптоми, які можна побачити на етапі підготовки нападу, а значить, з високою долею ймовірності у такому разі можна буде уникнути неприємностей.

1. Активність набірників (чи "наборщиків") землі.

Звертайте увагу на активізацію їхньої діяльності, особливо, якщо не зрозуміло звідки вони прийшли і якщо поводяться занадто настирно.

Якщо це не люди сусіднього господарства, є привід занепокоїтися. Агітація за землю в селі йде постійно, але, якщо в ній починають брати участь якісь "ліві" люди, це значить, що є нездоровий інтерес до вашої землі.

2. Запити про підприємство чи його активи, що надходить або до підприємства, або до сільради.

Пояснимо на прикладі. В одну з сільрад в Одеській області приходив запит з районної Податкової Львівської області. Просять надати інформацію про кількість обробленої землі і якими культурами її було засаджено останні три роки помісячно. Це чітка ознака збору інформації.

Навряд чи хтось із агрономів сходу зможе згадати, що і де на його полях було посіяно в 2014 році, а сільська рада й поготів не має жодного відношення до тої кукурудзи чи соняшнику, це не її питання. Мета цього запиту — перевірка готовності сільради грати проти підприємства.

3. Неможливість перепідписати більше 20% договорів.

Якщо велика частина ваших договорів потребує перепідписання, зростає небезпека, що перепідписувати їх з вашими орендодавцями будете вже не ви. Реальна небезпека — якщо вам не вдається домовитися про переоформлення п'ятої частини чи більше ваших договорів.

4. Відсутність договорів емфітевзису.

Сьогодні 9 з 10 підприємств мають від 3% до 15% договорів емфітевзису (це різновид тривалого користування, як і оренда на 49 років, але може укладатися на довші строки) [16].

Але якщо у вас їх немає, це значить, що люди не звертаються до вас щодо фактично продажу свого паю. Це означає, що люди підприємству не довіряють і не бачать в ньому джерело коштів. Це означає, що їм таку ідею хтось у вухо вклав.

5. Увага правоохоронних і податкових органів до підприємства.

Коли увага є, а співпраці немає, тобто існує недружнє ставлення з боку правоохоронців і податківців, вони можуть підігравати рейдерам.

Якщо сільськогосподарський виробник спостерігає такі симптоми на своєму підприємстві, це привід занепокоїтися.

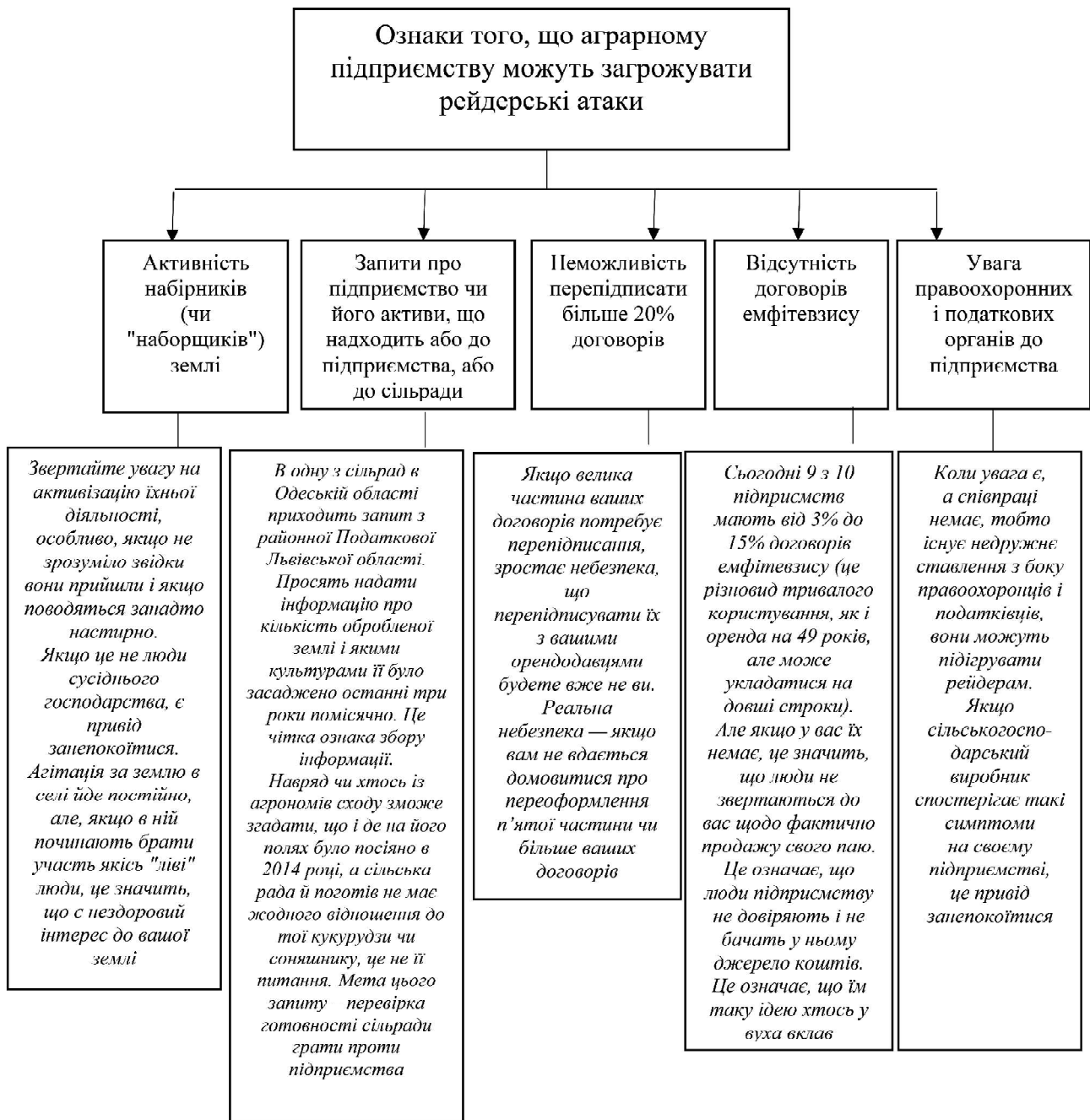

Рис. 1. Ознаки того, що аграрному підприємству можуть загрожувати рейдерські атаки

Але головне — не панікувати, адже вчасно виявлені ознаки можливого рейдерського нападу дають вам час підготуватися та уникнути його. По-перше, намагаємося з'ясувати, хто готує напад. Це може бути як сусіднє підприємство, так і абсолютно стороння компанія. По-друге, звертаємося до державних реєстраторів, яким довіряємо, і з'ясовуємо, чи не відбувається якихось аномалій з нашими записами про майнові та корпоративні права. У випадку виявлення змін, які ми самі для себе не можемо пояснити, звертаємося до поліції. При чому, якщо злочин стосується прав оренди, фальси-

фікації договорів, то для більшої ефективності заява повинна надійти не лише від підприємства, а й від орендарів, чиї договори підробили.

Однак, щоб глибше зрозуміти рейдерські схеми, слід розглянути і конкретні випадки. Візьмемо для прикладу найяскравіші і найгучніші справи поточного року.

Перший і найбільш поширений сучасний вид аграрного рейдерства — майновий. В цьому випадку шахраї заволодівають не самим підприємством, а його продукцією, урожаєм. Тут можливі кілька варіантів дій рейдерів. Пер-

ший — самий банальний: зловмисники в розпал сезону збору врожаю просто заганняють на чуже поле свою техніку і в лічені години збирають і вивозять зерно або, наприклад, овочі. Поле охороняють озброєні люди спортивної статури, як правило, не місцеві, яких потім і не знайти. Поки господар встигає схаменутися — урожай зібрано і вивезено, а поліція лише розводить руками. Особливо згубно такий вид атаки відбивається на представниках середньої ланки бізнесу і на дрібних аграріях. Дуже часто в урожай вкладаються останні гроші, а нерідко і кредитні, тому, втративши товар, власник підприємства втрачає все.

Другий варіант "майнового рейдерства" більш інтелектуальний і розрахований на великі обсяги продукції. Шахрайська компанія складає і подає надуманий позов про відшкодування збитку або про стягнення заборгованості (і сам договір, і накладні по ньому фальсифіковані). Одночасно з позовом до суду надходить заява з проханням про забезпечення позовних вимог, а відповідно — накладення арешту на продукцію сумлінного аграрія. До встановлення істини у справі суд, як правило, не скупиться на накладення арешту. Після чого збирається врожай, продукція (між іншим, зерно) передається на зберігання "своєму" третій особі. Все це проводиться офіційно, за документами. Але поки триває слідство зерно розпродається, а на виправдання складаються акти про псування переданого на зберігання майна. У підсумку: за несвоєчасне повідомлення виконавчої служби "зберігачу" загрожує лише штраф, який ніяк не засмутить його, адже в кишені вже пристойна сума грошей, виручена від продажу. Позов про відшкодування боргу відгукується, справа закривається, так і не розпочавшись.

Третій поширений спосіб рейдерського захоплення є захоплення бізнесу співвласником підприємства. Причиною може послужити корпоративний конфлікт, а супутніми факторами недосконалість установчих документів, які склалися без належного юридичного аналізу.

Серед найбільш розповсюджених способів рейдерських атак у аграрному секторі є: підписання власниками земельних ділянок декількох договорів оренди та підробка підписів власників у договорах оренди.

Законодавством України передбачено, що договір оренди земельної ділянки набирає чинності з часу державної реєстрації. Досить часто є ситуація, коли договори уклалися у 2005—2008 роках, а реєстрацію пройшли аж у 2010—2014 рр. [18]. Фактично, орендарі корис-

тувалися цією землею 5—7 років, а договори не були зареєстровані. Це означає, що вони "невисвітлювалися" у так званій базі земельного кадастру. Тому сьогодні може прийти будь-який інвестор, і побачити, що відповідно до вимог закону земельна ділянка вільна. На одну ділянку може існувати навіть 2—3 договори оренди. І той, хто зареєструє вказану земельну ділянку першим, і буде фактичним орендарем. Також найпоширенішим способом є підроблення підписів власників земельних ділянок. Є непоодинокі факти, коли люди знають, що з ними хтось у якомусь селі уклав договір оренди. Начебто за паї їм виплатять гроші. Насправді ж, якщо підняти ці документи, то підписи там абсолютно неправдиві, і навіть є випадки, коли за людей просто ставили хрестики.

Все ці способи аграрного рейдерства можливо попередити. Найкращим способом для цього на сьогодні є нотаріат України. Нотаріальний захист прав власників землі та землекористувачів — один із дієвих інструментів протидії і запобігання рейдерства в аграрному секторі, що відображає належний контроль держави за правовідносинами.

Найпростішими методами протидії рейдерству є:

- зосередження акціонерного капіталу в одного власника або здійснення викупу частки в тих акціонерів товариства, які не беруть участі у діяльності підприємства;
- постійне відслідковування змін у складі акціонерів товариства;
- якісна та належно вмотивована юридична служба в структурі підприємства;
- проведення продажу акцій товариства чи додатковий їх випуск під контролем власника;
- створення додаткових перепон для рейдерського захоплення підприємства. Це можуть бути заборони на проведення реєстраційних дій з юридичною особою, отримання кредитів під заставу/іпотеку рухомого/нерухомого майна, корпоративних прав підприємства, створення штучної заборгованості підприємства, створення в структурі підприємства дочірніх товариств з відокремленим майном та інше;
- недопущення виникнення та прострочення кредиторської заборгованості;
- попередження та уникнення конфліктних ситуацій в діяльності керівної ланки підприємства, менеджменту (протиправне звільнення працівників тощо);
- підвищення культури суб'єктів господарювання (прозорі конкурентні відносини, підтримання ділової репутації тощо);

— створення та ефективне функціонування в структурі підприємства підрозділів, відповідальних за попередження неконкурентної боротьби, рейдерських захоплень;

— залучення громадськості й засобів масової інформації до боротьби з рейдерством.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Так чи інакше, власникам аграрного бізнесу необхідно самостійно здійснювати профілактичні заходи щодо протидії рейдерству. Потрібно приділяти увагу частим перевіркам контролюючих органів, запитам від інших підприємств, акціонерів, учасників. Варто регулярно здійснювати моніторинг активів, забезпечити необхідну охорону нерухомого майна, здійснювати ефективне корпоративне управління. Достатньо важливим питанням є збереження конфіденційної інформації співробітниками. Потрібно розробити положення про конфіденційну інформацію на підприємствах та суворо контролювати режим його дотримання. Чи є вихід з такої ситуації? Так, він існує, але програму захисту слід продумувати і реалізовувати максимально оперативно, заручившись підтримкою досвідчених юристів, інакше — підсумок один: втрата контролю над компанією і повне її зникнення. Чи є майбутнє в українського агробізнесу при відсутності боротьби з рейдерством? Ні! Чи цікава Україна іноземному інвестору? Так, але вкладати гроші в бізнес, який щохвилини можуть забрати, ніхто не буде! Необхідно боротися спільно і ні на секунду не знімати руку з пульсу.

Література:

1. Антирейдерська комісія мін'юсту за 10 місяців цього року задовольнила понад півтисячі скарг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/antireyderska-komisiya-minyustu-za-10-misyatsiv-tsogo-roku-zadovolnila-ponad-pivtisyachi-skarg>
2. Берlach Ю.А. Правове визначення рейдерства / Ю.А. Берlach // Південноукраїнський правничий часопис. — 2009. — № 1. — С. 60—62.
3. Беліков О.В. Рейдерство в Україні — реальії сьогодення / О.В. Беліков // Юридичний журнал. — 2007. — № 4. — С. 105—109.
4. Борка Я. Як захистити агробізнес від рейдерства 14.08.2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/yak-zahistiti-agrobiznes-vid-reyderstva.html>
5. Варналій З.С. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання / З.С. Варналій, І.І. Мазур // Стратегічні пріоритети. — 2010. — № 2 (3). — С. 129—136.
6. Єфименко А.О. Рейдерство або ринок контролю / А.О. Єфименко // Юридичний журнал. — 2008. — № 11. — С. 116—122.
7. Живко З.Б. Рейдерство: фермент ринкової економіки: [монографія] / З.Б. Живко. — Львів: Ліга-Прес, 2009. — 270 с.
8. Касараба Ю.Я. Правові заходи протидії незаконному поглинанню підприємств (рейдерству): міжнародний досвід / Ю.Я. Касараба, С.Н. Баліна // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2011. — № 3. — С. 44—53.
9. Колесник М.А. Зарубіжний досвід протидії рейдерству та можливості його використання в Україні / М.А. Колесник // Право і безпека. — 2010. — № 5 (37). — С. 11—16.
10. Концевич О.К. Боротьба з рейдерством в Україні: основні схеми здійснення та шляхи подолання / О.К. Концевич, А.Ю. Дернава [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=71683>
11. Копитко М.І. Рейдерство як проблема для функціонування бізнесу в Україні / М.І. Копитко // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. — 2013. — Т. 18. — Вип. 4/2. — С. 78—81.
12. Кушерець Д.В. Правова політика протидії рейдерству / Д.В. Кушерець // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2013. — Вип. 644. Серія: Правознавство. — С. 101—104.
13. Мельниченко О.А. Протидія рейдерству як складова державної політики щодо економічної безпеки / О.А. Мельниченко, В.І. Пушкарьова // Актуальні проблеми державного управління. — 2015. — № 1 (47). — С. 102—109.
14. Мойсеєнко І.П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: [навч. пос.] / І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко. — Львів, 2011. — 380 с.
15. Москаленко С.М. Рейдерство: загальна характеристика, окреслення проблеми Понзель М. Г. та шляхи боротьби / С.М. Москаленко // Юридичний журнал. — 2007. — № 3. — С. 117—119.
16. Обережно, рейдери! 5 ознак, що на агрокомпанію готується напад [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uacouncil.org/uk/post/oberezno-rejderi-5-oznak-so-na-agrokompaniu-gotuetsa-napad>
17. Пожуєва Т.О. Міжнародний досвід виникнення рейдерства / Т.О. Пожуєва // Вісник Хмельницького національного університету. — 2013. — № 3. — Т.2. — С. 130—134.

18. Рейдерство в аграрному секторі на Черкащині [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://novadoba.com.ua/49478-reyderstvo-v-agrarnomu-sektori-na-cherkaschyni.html>

19. Таращанська О.Б. Державна протидія рейдерству в корпоративному секторі економіки України / О.Б. Таращанська // Державне управління: теорія та практика. — 2010. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10tobseu.pdf>

20. Фальшовник Д.В. Рейдерство як різновид протидії законній господарській діяльності / Д.В. Фальшовник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2014. — № 1. — С. 312—322.

21. Хатнюк Ю.А. Визначення поняття рейдерства та його характеристика у законодавстві України / Ю.А. Хатнюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2013. — № 4. — С. 174—185.

References:

1. Ponzel, M.G. (2017), "The anti-trader commission of the Ministry of Justice over 10 months of this year satisfied more than half a thousand complaints", available at: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/antireyderskajakomisiya-minyustu-za-10-misyatsiv-tsogo-rokuzadovolnila-ponad-pivtisyachi-skarg>. (Accessed 25 Jan 2019).

2. Berlach, Yu.A. (2009), "Legal definition of raiding", *Pivdenoukraïns'kij pravnic'kij chasopis*, vol. 1, pp. 60—62.

3. Belikov, O.V. (2007), "Raiding in Ukraine - the realities of the present", *Yuridic'hnij zhurnal*, vol. 4, pp. 105—109.

4. Borka, Ya. (2018), "How to protect agribusiness from raiding", available at: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/yak-zahistiti-agrobiznes-vid-reyderstva.html> (Accessed 14 aug 2018).

5. Varnalij, Z.S. (2010), "Raiding in Ukraine: Preconditions and ways to overcome", *Strategic'ni prioriteti*, vol. 2, pp. 129—136.

6. Efimenko, A.O. (2008), "Raiding or Market Control", *Yuridic'hnij zhurnal*, vol. 11, pp. 116—122.

7. Zhivko, Z.B. (2009), *Rejderstvo: ferment rinkovoï ekonomiki [An Enzyme for a Market Economy]*, Liga-Press, Lviv, Ukraine.

8. Kasaraba, Yu.Ya. (2011), "Legal measures to combat illegal takeover of enterprises (raider): international experience", *Naukovij visnik Lvivskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnix sprav*, vol. 3, pp. 44—53.

9. Kolesnik, M.A. (2010), "Foreign experience of counteraction to raiding and possibilities of its use in Ukraine", *Pravo i bezpeka*, vol. 5 (37), pp. 11—16.

10. Kontsevich, O.K. (2015), "Fighting Raiding in Ukraine: Key Execution Schemes and Ways to Overcome it", available at: <http://nauka.kushnir.-mk.ua/?p=71683>. (Accessed 25 Jan 2019).

11. Kopytko, M.I. (2013), "Raiding as a Problem for Business Operations in Ukraine", *Visnik Odeskogo nacionalnogo universitetu imeni I.I. Mechnikova*, vol. 18, pp. 78—81.

12. Kusherets, D.V. (2013), "Legal policy of counteraction to raiding", *Naukovij visnik Cherniveckogo universitetu*, vol. 644, pp. 101—104.

13. Melnychenko, O.A. (2015), "Opposition to raiding as a component of state policy on economic security", *Aktualni problemi derzhavnogo upravlinnya*, vol. 1, pp. 102—109.

14. Moiseenko, I.P. (2011), *Management of financial and economic security of the enterprise [Upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoyu pidpriemstva]*, Lviv, Ukraine.

15. Moskalenko, S.M. (2007), "Raiding: general characteristics, outline of the problem and ways of struggle", *Yuridic'hnij zhurnal*, vol. 3, pp. 117—119.

16. Levterov, K. (2017), "Beware, Raiders! 5 signs that agrocompany is preparing to attack", available at: <http://uacouncil.org/uk/post/oberezno-rejderi-5-oznak-so-na-agrokompaniugotuetsa-napad> (Accessed 25 Jan 2019).

17. Pozhueva, T.O. (2013), "International Experience of Raiding", *Visnik Xmelnickogo nacionalnogo universitetu*, vol. 3, pp. 130—134.

18. Stolyar, O. (2018), "Raiding in the agricultural sector in Cherkassy region", available at: <https://novadoba.com.ua/49478-reyderstvo-v-agrarnomu-sektori-na-cherkaschyni.html> (Accessed 25 Jan 2019).

19. Tarashchanskaya, O. B. (2010), "State counteraction to raiding in the corporate sector of Ukraine", available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10tobseu.pdf> (Accessed 12 oct 2010).

20. Falchovnik, D.V. (2014), "Raiding as a kind of counteraction to legitimate economic activity", *Naukovij visnik Lvivskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnix sprav*, vol. 1, pp. 312—322.

21. Khatnyuk, Y.A. (2013), "Definition of the concept of raider and its characteristics in the legislation of Ukraine", *Naukovij visnik Lvivskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnix sprav*, vol. 4, pp. 174—185.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2019 р.

УДК 657.411:631

О. Г. Пономаренко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава, Україна

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.11

МАЛОЦІННІ АКТИВИ: НАУКОВА ДИСКУСІЯ ТА ПРАКТИКА ОБЛІКУ

O. Ponomarenko,
Dr. Sci. (Econ), As. Prof. of Accounting department, Poltava State Agrarian Academy, Poltava, Ukraine

LOW VALUE ASSETS: SCIENTIFIC DISCUSSION AND ACCOUNTING PRACTICE

У сучасних економічних реаліях України малоцінні активи для цілей адекватного облікового відображення поділяються на категорії: малоцінні та швидкозношувані предмети та малоцінні необоротні матеріальні активи, що вимагає застосування специфічних облікових методик. Головними проблемами облікової науки і практики щодо малоцінних активів є: прогалини нормативного регулювання обліку; неоднозначне визнання діапазону об'єктів обліку; різночитання положень бухгалтерського і податкового обліку; відображення одномоментного споживання малоцінних активів, що необґрунтовано знижує показники активів балансу; недосконала амортизаційна політика, що зумовлює відсутність джерел відновлення малоцінних активів.

Беручи до уваги відносну новизну об'єкта "малоцінні активи" для української облікової науки та практики, систематизовано організаційно-методичні засади обліку таких активів у різних країнах. Виявлено, що облікові підходи диференціюються залежно від зміни ступеня державної регламентації обліку.

Серйозним недоліком вітчизняної облікової практики щодо малоцінних активів є той факт, що вони у складі оборотних визнаються малоцінними швидкозношуваними предметами та обліковуються згідно з методологією запасів у світлі П(С)БО 9 "Запаси". Однак цілий ряд видів цих активів не має одномоментності споживання. У свою чергу, номенклатурний склад малоцінних необоротних активів за рядом об'єктів дублює складові на субрахунках обліку основних засобів 106 "Інструменти, прилади та інвентар" та 109 "Інші основні засоби".

Для вирішення означених проблем на підставі аналізу провідних наукових позицій та облікової практики пропонуються шляхи виокремлення й усунення невідповідностей бухгалтерського й податкового законодавства, удосконалення підходів до оцінки й амортизації малоцінних активів та їх синтетичного обліку переважно через застосування нових субрахунків з належним рівнем деталізації. Це забезпечить приріст не тільки нових наукових знань, а й сприятиме удосконаленню практичних облікових методик та закріпленню найбільш раціональних альтернативних рішень у обліковій політиці підприємств.

In today's economic realities of Ukraine, inadequate assets for the purposes of adequate accounting are classified into categories: low-value and worn-out items and low value non-negotiable tangible assets requiring the use of specific accounting methods. The main problems of accounting science and practice regarding low value assets are: gaps in regulatory accounting; ambiguous recognition of the range of objects of accounting; discrepancies in the accounting and tax accounting regulations; a reflection of one-time consumption of low value assets that unreasonably reduces the assets of the balance sheet; imperfect depreciation policy, which leads to the lack of sources of restoration of low value assets.

Taking into account the relative novelty of the object "low value assets" for Ukrainian accounting science and practice, the organizational and methodical principles of accounting for such assets in different countries are systematized. It is revealed that accounting approaches are differentiated depending on the change in the degree of state accounting regulation.

A serious disadvantage of domestic accounting practices regarding low value assets is the fact that they are considered to be negotiable with low value items and accounted for in accordance with the inventory methodology in the light of P(C)BO 9 "Stocks". However, a number of types of these assets have no one-time consumption. In turn, the nomenclature of low value non-current assets for a number of objects duplicates components in the subaccounting of fixed assets 106 "Tools, instruments and inventory" and 109 "Other fixed assets".

To solve these problems, based on the analysis of leading scientific positions and accounting practices, ways are proposed to identify and eliminate inconsistencies in accounting and tax legislation, to improve approaches to the valuation

and amortization of low value assets and their synthetic accounting, mainly through the use of new sub-accounts with an appropriate level of detail. This will ensure the growth not only of new scientific knowledge, but will also help to improve the practical accounting methods and consolidate the most rational alternative solutions in the accounting policy of enterprises.

Ключові слова: облік, малоцінні активи, малоцінні швидкозношувані предмети, малоцінні необоротні активи.

Key words: accounting, low value assets, low-value cheap items, low value non-negotiable assets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У господарській діяльності кожного підприємства використовується значна група засобів праці порівняно невеликої вартості і зі скороченим терміном служби. Такі засоби є малоцінними активами.

Сьогодні малоцінні активи для цілей адекватного облікового відображення поділяються на категорії: малоцінні та швидкозношувані предмети та малоцінні необоротні матеріальні активи. Подвійний прояв економічного змісту означених активів як малоцінних основних засобів та предметів праці зі скороченим терміном використання зумовлює застосування специфічної облікової методики у практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Як свідчать теоретичні та практичні дослідження, питанням організації обліку, аналізу і аудиту малоцінних активів приділяється недостатня увага, внаслідок чого: ускладнюється дотримання основних методичних принципів ведення обліку; спотворюється інформація про фінансовий стан підприємств та стан розрахунків; знижується ефективність прийняття управлінських рішень. Внаслідок суперечливого відображення одномоментного споживання цих об'єктів обліку "вимивається" сумарний показник активу балансу підприємств, де питома вага "малоцінки" є значною (готелі, хостели, кафе, ресторани, салони краси та подібні підприємства побутового обслуговування населення), що спотворює уявлення зовнішнього користувача звітності про ліквідність й платоспроможність згаданих суб'єктів господарювання.

Крім того, прогалини нормативного регулювання обліку малоцінних активів справляють негативний вплив на формулювання положень внутрішніх облікових регламентів (облікова політика) як у організаційному так і у методичному аспектах, що робить практично неможливою гармонізацію положень бухгалтерського та податкового обліку бізнес-структур на загальній системі оподаткування. Тому науковцям та практикам, що організовують і здійснюють облік малоцінних активів, слід працювати у напрямі зменшення обсягу облікових

процедур двох видів обліку, що полягає у обґрунтуванні й обранні однакових, як для бухгалтерського, так і для податкового обліку принципів, методів і процедур.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Малоцінні активи для української облікової науки та практики об'єкт достатньо новий, тому доцільно систематизувати організаційно-методичні засади обліку таких активів у різних країнах. Означені підходи диференціюються залежно від зміни ступеня державної регламентації обліку [20].

Обґрунтованим буде виокремити три узагальнені підходи до визнання та подальшого облікового відображення малоцінних активів:

1) групування однорідних об'єктів у складі оборотних та необоротних активів (США, Україна),

2) систематизація подібних предметів у складі оборотних активів (Росія, Білорусія, Молдова),

3) відображення малоцінних активів за спеціальними статтями витрат (Великобританія).

Отже, розмежування малоцінних активів на оборотні та необоротні характерне для країн, що широко використовують у практиці обліку американські стандарти GAAP. Віднесення активів до поточних або довгострокових залежить від внутрішньо встановленого строку корисного використання.

Визнання малоцінних активів переважно у складі оборотних було притаманне для країн колишнього Радянського Союзу.

Встановлення вартісної межі для виокремлення допоміжних засобів праці є характерним також для облікової практики Великобританії. У вирішенні даного питання керуються принципом істотності (materiality). Цю істотність на практиці слід розуміти як суттєвість фінансової звітності.

Сучасна облікова практика провідних країн Європи розвивається у напрямі зростання вартісної межі малоцінних активів, що можуть бути одномоментно списані за нормами подат-

кового законодавства. Так, у Німеччині критерій малоцінності активів до 31 грудня 2017 року був визначений на рівні 410 євро (без податку на додану вартість), а з 1 січня 2018 року цей показник сягнув рівня 800 євро [21].

Питання визначення економічної сутності та складу таких елементів активів, як малоцінні та швидкозношувані предмети й необоротні матеріальні активи детально опрацьовано А.В. Алексеевою [1]. Крім розкриття порядку обліку активів з низькими показниками вартості, автор приділяє значу увагу формуванню звітної інформації про них з урахуванням вимог міжнародних стандартів фінансової звітності.

Доповнюючи прогалини неоднозначно трактування складу малоцінних активів О. Роева [15] зазначає, що на різних підприємствах один і той же предмет може знаходитись в експлуатації протягом різних періодів і, як наслідок — його віднесення до різних видів активів за критерієм тривалості перебування у операційному циклі. Тому автором пропонується делегування обов'язків обґрунтування строків використання активів спеціально створеній комісії з закріпленням цих рішень відповідними документами.

Методику обліку малоцінних активів у наукових джерелах зазвичай визначають із урахуванням їх поділу на оборотні та необоротні [7]. Відповідно до швидкозношуваних предметів застосовують вимоги П(С)БО 9 "Запаси" [14] та обліковують їх на рахунок 22 "Малоцінні та швидкозношувані предмети", а до малоцінних необоротних матеріальних активів — П(С)БО 7 "Основні засоби" [13] і обліковують їх на субрахунок 112 "Малоцінні необоротні матеріальні активи".

Така методика активізує наукову дискусію. Так, на думку А. Грінко, у Плані рахунків взагалі недоцільно виділяти зазначених вище рахунків: "...розподіл на основні та малоцінні та швидкозношувані предмети не має сенсу... Малоцінні предмети за своєю функціональною роллю на підприємстві є такими ж засобами праці, як і основні" [4].

В. Моссаковський пропонує повернутися до практики обліку, що існувала до запровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та використовувати для обліку подібних об'єктів тільки рахунок 22 "Малоцінні та швидкозношувані предмети" [10]. Така наукова позиція суперечить вимогам міжнародних стандартів фінансової звітності, які є методологічною базою стандартів національних.

Сутнісні аспекти визнання малоцінних активів для цілей податкового обліку роз'яснює Ю. Крот [5]. Отже, під малоцінними необоротними матеріальними активами в контексті Податкового кодексу [12] логічно розуміти матеріальні активи, очікуваний термін корисного використання яких понад рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік) із дати введення в експлуатацію, та вартість яких не більше ніж 1000 грн (із 2012 р. — не більше ніж 2500 грн, зараз — 6000 грн). Крім того, податкове законодавство визнає лише активи, використовувані у основній господарській діяльності підприємств.

Крім того, з метою визнання податкового кредиту з податку на додану вартість законодавство вимагає здійснювати і доводити витрати на придбання активів з подальшим використанням в оподатковуваних ПДВ операціях (п. 198.3 ПКУ).

Для уникнення суперечок з фіскалами підприємствам у практиці рекомендується оформлювати наказ про купівлю цих об'єктів з докладним описом необхідності такого придбання для цілей основної господарської діяльності [11].

Відповідно до п. 145.1.9 ПКУ, амортизацію з метою оподаткування нараховують за методом, визначеним наказом про облікову політику для складання фінансової звітності. І хоча витрати на придбання та створення МНМА не входять до переліку амортизованих (п. 144.1 ПКУ), вони однозначно підлягають податковій амортизації [12]. На це вказує п. 14.1.20 ПКУ через формулювання: "вартість малоцінних необоротних матеріальних активів, яка амортизується". Арсенал нормативно закріплених податковим законодавством методів: прямолінійний, виробничий, метод 50%:50%, 100%. Найбільш поширеними у обліковій практиці вітчизняних підприємств є два останні.

Значну питому вагу серед об'єктів малоцінних активів займає спеціальний одяг та взуття. У практиці часто працівники, звільняючись, не повертають комплект одягу і взуття, що призводить до необхідності сторнування податкових витрат через втрату зв'язку з основною діяльністю. Для усунення негативних наслідків появи у цьому випадку сум податкових недоїмок О. Роева [15] пропонує методику розрахунку залишкової вартості засобів індивідуального захисту працівників, що дозволить залишити частину витрат у складі податкових. Такий крок одночасно дозволить зберегти й частину податкового кредиту з податку на додану вартість.

Отже, головними напрямками розвитку наукової дискусії стосовно облікового відображення малоцінних активів є: розробка критеріїв однозначного визнання активів у складі малоцінних з розподілом за ознакою тривалості перебування у операційному циклі, гармонізація положень бухгалтерського і податкового обліку, подальше реформування системи нормативного забезпечення у контексті вимог міжнародних стандартів фінансової звітності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних і методичних засад організації обліку малоцінних активів й розробці обґрунтованих рекомендацій і пропозицій з поліпшення стану облікової практики підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як уже зазначалося малоцінні активи у складі оборотних визнаються малоцінними швидкозношуваними предметами та обліковуються згідно методології запасів у світлі П(С)БО 9 "Запаси" [14]. Однак за окремими сутнісними ознаками малоцінні активи у складі запасів (малоцінні та швидкозношувані предмети) від них же і відрізняються через відсутність одномоментності споживання як у сировини чи пального. Номенклатурний склад малоцінних необоротних активів за рядом об'єктів дублює складові на субрахунках 106 "Інструменти, прилади та інвентар" та 109 "Інші основні засоби".

Першопричиною описаних міжвидових облікових відмінностей щодо малоцінних активів є прогалини специфічного нормативного регулювання. Тематичний нормативний акт датується лише 1979 роком (Положение № 166 18.10.1979 г. "Положение по бухгалтерському учету малоценных и быстроизнашивающихся предметов") та не відповідає сучасним економічним та правовим реаліям.

Положення 166 від 18.10.1979 року деталізує розрізи аналітичного обліку малоцінних активів. Аналітика організується за місцями зберігання та надходження, матеріально-відповідальними особами за укрупненими групами: інструменти і пристосування загального призначення; спеціальні інструменти і спеціальні пристосування; змінне обладнання; технологічна тара; виробничий інвентар; господарський інвентар; спеціальний одяг, взуття та запобіжні пристосування; постільні пристосування; інші малоцінні та швидкозношувані предмети.

Аналізуючи амортизаційну політику щодо малоцінних активів у складі необоротних, слід

визнати, що виробничий метод амортизації не відповідає економічній природі процесів використання цих активів. Метод 50%: 50% доцільно застосовувати для активів, що потребують частотої заміни з нормативно вставленими періодами: спеціальний одяг і взуття; засоби індивідуального захисту у системі охорони праці; постільна білизна; скатертини, рушники і серветки у ресторанах, кафе, тощо.

Прямолінійний метод амортизації обґрунтований для малоцінних необоротних активів, використання яких не залежить від інтенсивності господарських операцій: переважно це предмети оргтехніки та меблі.

Вибір і дотримання оптимальних положень амортизаційної політики щодо малоцінних активів забезпечує від фактів завищення податкових витрат з подальшими податковими недоїмками.

Загалом, аспекти суперечностей бухгалтерського й податкового обліку малоцінних активів детально розглянуті у працях І. Малярчук, Т. Войтенко та інших авторів, що переважно є консультантами спеціалізованих видань для бухгалтерів-практиків [2; 3; 5; 8; 9; 11].

Насамперед, групова приналежність малоцінних активів у бухгалтерському та податковому обліку різниться: відповідно, це група основних засобів та інших необоротних матеріальних активів.

Для цілісної картини формування первісної вартості малоцінних активів необхідно здійснити синтез положень бухгалтерського і податкового обліку. У бухгалтерському обліку в П(С)БО 7 "Основні засоби" чітко визначено перелік складових первісної вартості малоцінних активів, а вартісний критерій (у 2018—2019 роках 6000 грн без ПДВ) зафіксовано лише у Податковому кодексі. Бухгалтерський облік нормативно закріплює перелік напрямів використання малоцінних активів, а податковий обмежує їх застосування лише основною діяльністю.

Міжвидовими відмінностями амортизаційної політики щодо малоцінних активів є:

— відсутність у податковому обліку поняття "ліквідаційна вартість";

— наявність у бухгалтерському обліку 4 методів амортизації МА (прямолінійний, виробничий, 50/50 та 100%), а у податковому обліку тільки 2 (50/50 та 100%);

— заперечення практики амортизації безоплатно отриманих необоротних активів у податковому обліку.

Також міжвидові облікові відмінності проявляються і у питаннях переоцінки малоцінних активів.

Витрати на ремонт малоцінних активів у податковому обліку включаються до витрат, а у бухгалтерському обліку можуть збільшувати балансову вартість відповідної групи необоротних активів.

Пропозиції науковців щодо удосконалення синтетичного обліку малоцінних активів, в основному, формулюються навколо деталізації рахунків.

В.С. Терещенко, та А.І. Москаленко вважають, що більш доцільно просто виключити слово "малоцінні" із назви рахунку 22 та перейменувати його на "Швидкозношувані предмети" [18].

Як наслідок, у робочому плані рахунків головні бухгалтери підприємств можуть відкривати до рахунку 22 два субрахунки: 221 "Малоцінні швидкозношувані предмети" та 222 "Дорогоцінні швидкозношувані предмети".

Ця наукова пропозиція актуалізує розробку обґрунтованої та не ускладненої для практиків методики сумового визначення критерію "дорогоцінності".

Р.Р. Шумило наголошує на необхідності отримання інформації не тільки про такі активи на складі, але і в експлуатації [6].

Запропонована автором методика обліку реалізується за допомогою субрахунків 221 "Швидкозношувані предмети на складі", 222 "Швидкозношувані предмети в користуванні", 223 "Знос швидкозношуваних предметів". Запровадження останнього субрахунку, на думку авторського колективу, зумовлене тим фактом, що вартістю малоцінних активів у складі необоротних "як складова засобів праці повинна амортизуватися, що стане запорукою рівномірного розподілу їх вартості між операційними циклами та забезпечить фінансування операцій з їх оновлення".

Іншим напрямом можливого уточнення одиниць обліку є відкриття аналітики нижчого рівня деталізації за видовим критерієм об'єктів [17]. До синтетичного рахунку 221 "Малоцінні і швидкозношувані предмети" наступні аналітичні рахунки: 221.1 "Центральний інструментальний склад"; 221.2 "Спеціальний одяг"; 221.3 "Господарський інвентар"; 221.4 "Офісне обладнання і канцтовари"; 221.5 "Інші малоцінні і швидкозношувані предмети" [17].

Аналізуючи доцільність цих нововведень, слід відмітити, що деталізація аналітики не ускладнює облікові процедури лише в умовах застосування комп'ютерних інформаційних систем, де нові розрізи аналітики фіксуються лише один раз технічним працівником.

Для посилення рівня внутрішнього контролю операцій з малоцінними необоротними активами та їх підвищення їх схоронності доцільно ввести окремий субрахунок для таких активів, що перебувають у експлуатації. До субрахунку 112 "Малоцінні необоротні матеріальні активи" доцільно відкрити окремий рахунок, наприклад, 1121 "Малоцінні необоротні матеріальні активи в експлуатації" [19].

Означене нововведення дозволить збільшити вартісний вираз оборотних активів на балансів підприємств та буде підґрунтям для правильного проведення інвентаризації.

Вважаючи доречним виокремлення на субрахунках показників малоцінних активів у складі оборотних, С.Й. Сажинець [16] пропонує чітко вказати на тривалість перебування таких активів у операційному циклі і виокремити ще й транспортно-заготівельні витрати на їх придбання: "доцільно змінити назву рахунка 22 "Малоцінні та швидкозношувані предмети" на "Оборотні малоцінні та швидкозношувані матеріальні і нематеріальні активи" та в практичній діяльності використовувати такі субрахунки для обліку операцій з матеріальними активами: 221 "ОМШМА на складі"; 222 "ОМШМА в експлуатації"; 223 "Оборотні швидкозношувані матеріальні активи в експлуатації"; 224 "Зношення оборотних швидкозношуваних матеріальних активів"; 225 "Транспортно-заготівельні витрати на придбання ОМШМА". Напрямок розвитку наукової дискусії щодо такої пропозиції вбачається у можливому ускладненні облікових процедур і "загромадженні" інформаційного масиву, оскільки транспортно-заготівельні витрати за всіма видами оборотних активів, що методологічно відносяться до запасів, автор пропонує обліковувати окремо.

ВИСНОВКИ

1. Критерій "малоцінності" у практиці вітчизняних підприємств неправомірно "нівелює" значення обліку малоцінних активів та негативно впливає на показники платоспроможності й ліквідності балансу суб'єктів бізнесу, питома вага малоцінних активів у яких є значною (підприємства пасажирських перевезень, громадського харчування, індустрії краси).

2. Національне нормативне забезпечення бухгалтерського і податкового обліку потребує удосконалення на предмет усунення міжвидових розбіжностей та формування універсальних підходів до побудови обліку малоцінних активів.

3. Існуючі методологічні підходи до оцінки малоцінних активів потребують доопрацювання в сучасних економічних реаліях засобами розподілу малоцінних активів на мало- та дорогоцінні з належним оціночним обґрунтуванням критерію "дорогоцінності".

4. Для уникнення негативних наслідків зниження сум активів у балансах через одномоментність списання малоцінних активів доцільно запровадити окремі субрахунки обліку таких активів на складі та в експлуатації; крім того облікового відображення потребує також знос малоцінних активів для своєчасного формування фондів їх відновлення.

Література:

1. Алексєєва А.В. Облік нематеріальних активів і малоцінних та швидкозношувальних предметів: навч. посіб. для студ. торг.-екон. вищ. закл. освіти / А.В. Алексєєва, Ю.В. Бакун; Київ. держ. торг.-екон. ун-т. — К., 2000. — 84 с.
2. Войтенко Т. Податкова малоцінка: амортизація, утримання, ремонт і поліпшення / Т. Войтенко // Податки та бухгалтерський облік. — 2014. — № 84 (1790). — С. 15—20.
3. Войтенко Т. Податкова малоцінка: критерії визнання [Текст] / Т. Войтенко // Податки та бухгалтерський облік. — Харків, 2014. — № 80 (1786). — С. 20—27.
4. Грінько А. П. Облік основних засобів: теорія, стан, проблеми, перспективи: [монографія] / А.П. Грінько. — Харків: Харківська державна академія технології та організації харчування, 2002. — 277 с.
5. Крот Ю. Облік малоцінних необоротних матеріальних активів з урахуванням вимог Податкового кодексу / Ю. Крот // Бухгалтерський облік і аудит. — 2011. — № 9. — С. 21—24.
6. Куцик П. Визначення економічної сутності швидкозношуваних та малоцінних необоротних предметів як передумова раціональної організації їх обліку та контролю / П. Куцик, Р. Шумило // Економічний аналіз. — 2010. — Вип. 666. — С. 99—102.
7. Куцик П. Облік малоцінних необоротних та швидкозношуваних активів: методичний аспект / П. Куцик, Р. Шумило // Бухгалтерський облік і аудит. — 2012. — № 1. — С. 18—21.
8. Малярчук І.І. Основні аспекти фінансового та податкового обліку малоцінних необоротних матеріальних активів (Ч. 2) / І.І. Малярчук, З.М. Холод // Наукові записки. — 2015. — № 1 (50). — С. 13—19.
9. Малярчук І.І. Основні аспекти фінансового та податкового обліку малоцінних необоротних матеріальних активів (Ч. 1) / І.І. Маляр-

чук, З.М. Холод // Наукові записки. — 2014. — № 4 (49). — С. 63—67.

10. Моссаковський В. Невирішені питання обліку непоточних активів / В. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. — 2010. — № 5. — С. 17—28.

11. Петрів О.І. Бухгалтерський та податковий аспекти обліку малоцінних необоротних матеріальних активів: основні відмінності та неузгодженості, проблеми обліку / О.І. Петрів // Науково-інформаційний вісник. Серія "Економіка". — 2013. — № 7. — С. 381—387.

12. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: за станом на 02.02.2019 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К.: Відділ баз даних нормативно-правової інформації. — Режим доступу: <http://http://www.rada.gov.ua;http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби" від 27 квіт. 2000 р. № 92 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>

14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 "Запаси" № 246 від 20 жовт. 1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>

15. Роєва О. Проблемні питання визнання, обліку та оподаткування малоцінних та швидкозношуваних предметів / О. Роєва // Наук. вісн. / Одес. нац. екон. ун-т. — 2016. — № 5. — С. 132—143.

16. Сажинець С.Й. Актуальні питання розвитку системи обліку оборотних малоцінних та швидкозношуваних матеріальних активів на підприємстві / С.Й. Сажинець // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". — 2012. — № 721. — С. 219—225.

17. Сокольська Р. Б. Удосконалення обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів в умовах промислового підприємств / Р.Б. Сокольська, В.Д. Зелікман, Є.Ю. Захарова // <http://stp.diit.edu.ua/article/viewFile/6861/5888>

18. Терещенко В. С. Сутнісний аналіз швидкозношуваних предметів як основа удосконалення методики їх бухгалтерського обліку / В.С. Терещенко, А.І. Москаленко // http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76360.doc.htm

19. Шваб В.М. Проблеми обліку малоцінних необоротних матеріальних активів і малоцінних та швидкозношуваних предметів / В.М. Шваб // Вісник ЖНАЕУ. — 2010. — № 1. — С. 310—315.

20. Шумило Р.Р. Зарубіжний досвід обліку та внутрішньогосподарського контролю мало-

цінних і швидкозношуваних активів / Р.Р. Шумило // Економічні науки. — Серія "Облік і фінанси". — Вип. 7 (25). Ч. 3. — 2010. — С. 547—553.

21. Germany reforms its asset depreciation law Low value assets threshold to rise in 2018 [Електронний ресурс] / hlb.global. — Режим доступу: / <https://www.hlb.global/germany-reforms-its-asset-depreciation-law-low-value-assets-threshold-to-rise-in-2018/>

References:

1. Aliexsieieva, A. V. (2000), Oblik nematerial'nykh aktiviv i malotsinnykh ta shvydkoznoshuvail'nykh predmetiv [Accounting for intangible assets and low value and high-value items], Kyiv. derzh. torh.-ekon. un-t., Kyiv, Ukraine.
2. Vojtenko, T. (2014), "Tax-poor assets: depreciation, maintenance, repairs and improvements", Podatky ta bukhholders'kyj oblik, vol. 84, pp. 15—20.
3. Vojtenko, T. (2014), "Tax-poor assets: recognition criteria", Podatky ta bukhholders'kyj oblik, vol. 80 (1786), pp. 20—27.
4. Hrin'ko, A. P. (2002), Oblik osnovnykh zasobiv: teoriia, stan, problemy, perspektyvy [Accounting for fixed assets: theory, state, problems, prospects], Kharkivs'ka derzhavna akademiia tekhnolohii ta orhanizatsii kharchuvannia, Kharkiv, Ukraine.
5. Krot, Yu. (2011), "Accounting for low value non-current tangible assets taking into account the requirements of the Tax Code", Bukhholders'kyj oblik i audyt, vol. 9, pp. 21—24.
6. Kutsyk, P. (2010), "Determination of the economic essence of high-value and low-value non-negotiable items as a prerequisite for the rational organization of their accounting and control", Ekonomichnyj analiz, vol. 666, pp. 99—102.
7. Kutsyk, P. and Shumylo, R. (2012), "Accounting for low-value non-negotiable and high-value assets: a methodical aspect", Bukhholders'kyj oblik i audyt, vol. 1, pp. 18—21.
8. Maliarchuk, I. I. and Kholod, Z. M. (2015), "Basic aspects of financial and tax accounting of low value non-current tangible assets (Part 2)", Naukovi zapysky, vol. 1 (50), pp. 13—19.
9. Maliarchuk, I. I. and Kholod, Z. M. (2014), "Basic aspects of financial and tax accounting of low value non-current tangible assets (Part 1)", Naukovi zapysky, vol. 4 (49), pp. 63—67.
10. Mossakovs'kyj, V. (2010), "Unresolved issues of accounting for non-current assets", Bukhholders'kyj oblik i audyt, vol. 5, pp. 17—28.
11. Petriv, O. I., (2013), "Accounting and tax aspects of the accounting of low value non-current tangible assets: major differences and inconsistencies, accounting problems", Naukovo-informatsijnyj visnyk. Seriia "Ekonomika", vol. 7, pp. 381—387.
12. The Verkhovna Rada Ukrainy (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 02 February 2019).
13. The Verkhovna Rada Ukrainy (2000), "Accounting Standard (Standard) 7 "Property, Plant and Equipment", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (Accessed 02 February 2019).
14. The Verkhovna Rada Ukrainy (1999), Accounting Standard (Standard) 9 "Stocks", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0-751-99> (Accessed 02 February 2019).
15. Roieva, O. (2016), "Problematic issues of recognition, accounting and taxation of low-value and high-value items", Nauk. visn. Odes. nats. ekon. un-t, vol. 5, pp. 132—143.
16. Sazhynets', S. J. (2012), "Topical issues of the development of a system of accounting for revalible low-value and high-value tangible assets at the enterprise", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika", vol. 721, pp. 219—225.
17. Sokol's'ka, R. B. Zelikman, V. D. and Zakharova Ye. Yu. (2016), "Improvement of the accounting of low-value and worn-out items in the conditions of industrial enterprises", [Online], available at: <http://stp.diit.edu.ua/artitsle/viewFile/6861/5888> (Accessed 02 February 2019).
18. Tereschenko, V. S. and Moskalenko, A. I. (2010), "Essential analysis of worn-out items as a basis for improving the methodology of their accounting", [Online], available at : http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76360.doc.htm (Accessed 02 February 2019).
19. Shvab, V. M. (2010), "Problems of accounting low value non-negotiable tangible assets and low value items", Visnyk ZhNAEU, vol. 1, pp. 310—315.
20. Shumylo, R. R. (2010), "Foreign experience in accounting and internal control of low-value and high-value assets", Ekonomichni nauky. — Seriia "Oblik i finansy", vol. 7 (25), pp. 547—553.
21. Hlb.global (2018), "Germany reforms its asset depreciation law Low value assets threshold to rise in 2018", [Online], available at : <https://www.hlb.global/germany-reforms-its-asset-depreciation-law-low-value-assets-threshold-to-rise-in-2018/> (Accessed 02 February 2019).
Стаття надійшла до редакції 12.02.2019 р.

УДК 330.322:631.164

Н. А. Спринчук,

к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник лабораторії економічних досліджень та маркетингу, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України

І. С. Воронецька,

к. е. н., с. н. с., завідувач лабораторії економічних досліджень та маркетингу, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України

В. П. Жуков,

к. с-г. н., завідувач лабораторії технології заготівлі та використання кормів, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.18

СУЧАСНИЙ СТАН ІНВЕСТИВАННЯ РОЗВИТКУ ТОВАРНОГО КОРМОВИРОБНИЦТВА ЯК СИНТЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

N. Sprynchuk,

c. e. s., s. r. w., senior research worker laboratory for economic research and marketing, Institute of feed research and agricultural of Podillya

I. Voronetska,

c. e. s., s. r. w., head of the laboratory for economic research and marketing, Institute of feed research and agricultural of Podillya

V. Zhukov,

c. a. s., head of the laboratory for harvesting technology and feed use, Institute of feed research and agricultural of Podillya

THE CURRENT STATE OF INVESTING IN THE DEVELOPMENT OF COMMODITY FODDER PRODUCTION AS A SYNTHETIC INDUSTRY

У статті розглянуто синтетичну складову товарного виробництва кормів, а саме: інвестування всіх заходів, що забезпечать виробництво високоякісних кормових добавок, спеціалізованих консервантів; сучасних видів упакування кормів та товарного кормовиробництва в цілому. Здійснено характеристику різних видів кормів за термінами зберігання, розглянуто види консервування кормів, їх особливості, переваги та недоліки. Оскільки консерванти сприяють підвищенню ефективності продуктивної віддачі кормів, збільшують їх терміни придатності розглянуто саме цей прогресивний елемент технології заготівлі силосу, сінажу, сіна підвищеної вологості, вологого зерна кукурудзи, сорго, жита, ячменю та інших видів кормів. Відповідно до характеристики видів консервування кормів (силос, сінаж, вологий зернофураж) визначено, що хімічне консервування, базою якого є хімічні та кислотні препарати, їх солі має ряд переваг, зокрема: підвищення виходу силосу у порівнянні зі звичайним силосуванням; підвищення якості заготовлених кормів, зменшення витрат енергії (в анаеробних умовах дози консервантів менші); зменшення витрат консервуючого препарату; ефективні по відношенню до зеленої маси злакових трав, коли пров'ялення неможливе; зменшення витрат загалом. Серед недоліків хімічного консервування — в залишковій кількості можуть потрапляти в організм людини, підвищена агресивність, необхідність застосування спеціальних засобів захисту тощо. Щодо біологічного консервування, головна перевага — не порушує екологічних умов середовища, безпечне для довкілля; недолік — низька конкурентна здатність по відношенню до епіфітної мікрофлори.

Встановлено, що домінуючою часткою інвестицій у розвиток кормовиробництва, як синтетичної галузі є реальні інвестиції в матеріальні та нематеріальні об'єкти — витрати на придбання лабораторного обладнання, транспортних засобів, хімічних реактивів, консервантів, наукових досліджень, спеціалізовані програми тощо. Поглиблено теоретичні дослідження щодо транспортування кормів на значні віддалі (експорт кормів за кордон).

The article considers the synthetic component of commodity production of feeds, namely: investing in all measures that will ensure the production of high quality feed additives, specialized konservants (antiseptic substance that ensures

long-term of feed safety); modern types of packaging of forages and commodity feed production in general. The characteristics of different types of feeds were fulfilled by the terms of storage, considered the types of canning of feeds, their features, advantages and disadvantages.

Since konservants contribute to the increase of the efficiency of the productive feed returns, increase their expiration dates, it is precisely this progressive element of the technology of saving silos, hay, moisture, moist grain maize, sorghum, rye, barley and other types of forage.

According to this characteristic it is determined that chemical canning, based on which are chemical and acid preparations, their salts has several advantages, in particular: increase of the yield of silage in comparison with usual silage; improving the quality of harvested feeds, reducing energy costs (in anaerobic conditions, the dose of konservants is less); reducing the cost of the konservant is effective in relation to the green mass of cereal herbs, when it is impossible to procure; reduction of costs in general. Among the disadvantages of chemical canning — in the residual quantity can fall into the human body, increased aggressiveness, the need for special protective equipment and the like. By biological konservants, the main advantage — does not affect the environmental conditions of the environment, safe for the environment; the disadvantage is low competitive ability in relation to epiphytic microflora. It has been established that the dominant share of investment in the development of fodder production, as a synthetic industry, is real investment in tangible and intangible objects — the cost of acquiring laboratory equipment, vehicles, chemical reagents, konservants, research, specialized programs, and the like.

In-depth theoretical studies on feeding fodder over considerable distances (export of feeds abroad).

Ключові слова: синтетична складова кормовиробництва, види консервування кормів, зберігання кормів, товарне кормовиробництво, інвестування, інвестування, перспективи розвитку.

Key words: synthetic component of fodder production, types of canning feed, storage of feed, commodity production of feed, investment, prospect of development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні економічні процеси характеризуються розвитком як позитивних, так і негативних тенденцій, особливе місце займає аграрний сектор економіки. Реформування аграрного сектору пов'язане, в першу чергу, з інвестуванням, впровадженням нових технологій. Основою розвитку тваринництва, яке займає провідне місце в забезпеченні населення білком, у перспективі мають стати нові тваринницькі потужності сільськогосподарських підприємств та створені ними кооперативи та інші формування. Вирішення зазначеної проблеми потребує активізації заходів щодо розвитку кормовиробництва, оскільки головна його мета — забезпечення тваринництва якісною кормовою базою. В свою чергу підвищення рентабельності виробництва продукції тваринництва можливе за рахунок покращення якості кормів. Один із головних способів підвищення якості кормів заготовлених на зимово-стійловий період — використання консервантів. Кормовиробництво, як синтетична галузь займає в цьому питанні лідируючу позицію. Саме застосування консервантів сприяє збільшенню терміну використання кормів, можливості їх заготівлі, поліпшенню їх структури та якості, перетворенню кормів у товар і подальшого їх транспортування. Для використання кормів як товару, необхідна інформація про здатність їх до зберігання, транспортування тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий теоретичний та методичний внесок з питань розвитку аграрного сектору України, його інвестиційного забезпечення зробили В.Г. Андрійчук, М.Я. Дем'яненко, С.М. Кваша, М.І. Кісіль, М.М. Кропивко, О.Ю. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук та інші дослідники. Незважаючи на широкий спектр здійснених досліджень, питання інвестиційного розвитку товарного виробництва кормів як синтетичної галузі залишилось малодослідженим.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити сучасний стан інвестування розвитку товарного виробництва кормів як синтетичної галузі. Встановити складові інвестиційного забезпечення кормовиробництва. Виділити фактори, що роблять можливим використання кормів, як товару. З'ясувати види консервування кормів, основні способи їх зберігання та визначити переваги та недоліки того чи іншого способів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток кормовиробництва як синтетичної галузі, тісно взаємопов'язаний з хімічною промисловістю, інвестиції в дану галузь сприяють розробкам нових видів консервантів для

Таблиця 1. Характеристика різних видів кормів за термінами зберігання

Корми	Особливості зберігання
Зелені	Зберігання обмежене терміном до доби, що фактично унеможливає використання зелених кормів у якості товару
Грубі	Зберігання обмежене кількома місяцями, залежить від якості сіна (вологості), форми зберігання (рулони і т.п.), значно підвищується в умовах застосування спеціальних консервантів
Соковиті: - коренеплоди	Зберігання обмежене кількома місяцями, залежить від якості кормів та умов зберігання
- силос, сінаж	Термін зберігання може складати роки, залежить від якості корму, методів його зберігання, значно підвищується в умовах застосування спеціальних консервантів
- шрот, макуха	Зберігання обмежене кількома місяцями, залежить від вмісту вологості у кормах та від умов зберігання
Концентровані: - фуражне зерно	Зберігання може складати понад рік, залежить від якості корму, умов його зберігання, підвищується в умовах застосування сучасних споруд, обладнання та консервантів
- комбікорми	Зберігання, як правило, обмежене кількома місяцями, залежить від складу кормів, форми (гранульовані чи ні), умов зберігання
Кормові добавки	Термін зберігання залежить від складу: добавки з виключно мінеральним складом можуть зберігатися роками, білкові і вітамінні добавки — кілька місяців

Джерело: сформовано авторами з використанням джерел [1—3].

зберігання різних кормів, нових видів упаковок для їх транспортування. Сучасне комбікормове виробництво все частіше включає різноманітні добавки, що виробляються хімічною мікробіологічною промисловістю (вітамінно-мінеральні комплекси, антибіотики, дріжджі тощо), в процесі виготовлення яких, також задіяна хімічна промисловість. Складовими інвестиційного забезпечення кормовиробництва є: розвиток товарного кормовиробництва в сільськогосподарських підприємствах (інвестиції в побудову кормопереробних цехів, заводів); комбікормова промисловість (інвестиції в будівництво комбікормових заводів); синтетична складова кормовиробництва (інвестиції в розробку консервантів, кормових добавок, виробництво упаковок для кормів; машинобудування і транспортної галузі (інвестиції у виробництво і придбання зерновозів); складського комплексу для зберігання кормів (зернохосвища, елеватори тощо), наукових розробок щодо оптимізації функціонування галузі (інвестиції в наукову сферу кормовиробництва).

Для характеристики кормів доцільно виділити фактори, що роблять можливим використання кормів, як товару: здатність до зберігання; здатність до транспортування; споживча цінність для споживачів-покупців; належна якість (відповідність стандартам, діючим на ринку); економічна доцільність (ціна товару має перевищувати витрати на виробництво і доставку до споживача). Слід зазначити, що домінуюча частка інвестицій у розвиток кормовиробництва як синтетичної галузі є реальними інве-

стиціями — витрати на придбання лабораторного обладнання, транспортних засобів, хімічних реактивів, консервантів тощо (вкладення в матеріальні об'єкти), та витрати на наукові дослідження, комп'ютерних програм (вкладення в нематеріальні активи).

У попередніх дослідженнях нами було здійснено характеристику кормів різних видів за термінами зберігання та встановлено, що зелені корми обмежені терміном до доби, що фактично унеможливає їх використання в якості товару. Найдовші терміни зберігання має фуражне зерно, яке при правильних умовах може зберігатися навіть більше року. Корми, зберігання яких пов'язане з використанням консервантів відносяться до кормовиробництва, як синтетичної галузі (табл. 1).

Втрати корму за традиційною технологією зберігання можуть сягати 30—40%, а завдяки зниженню поживності губляться ще майже 30% поживних речовин. У країнах із розвинутим скотарством (Німеччина, Голландія, Данія та ін.), де консерванти є обов'язковим елементом технології кормозбереження, втрати зеленого корму не перевищують 5—10% [1].

Дотримання необхідних умов зберігання і застосування спеціальних консервантів подовжують термін зберігання кормів.

Саме консерванти — сприяють підвищенню ефективності продуктивної віддачі кормів, збільшують їх терміни придатності тощо. Це прогресивний елемент технологій заготівлі силосу, сінажу, сіна підвищеної вологості, воло-

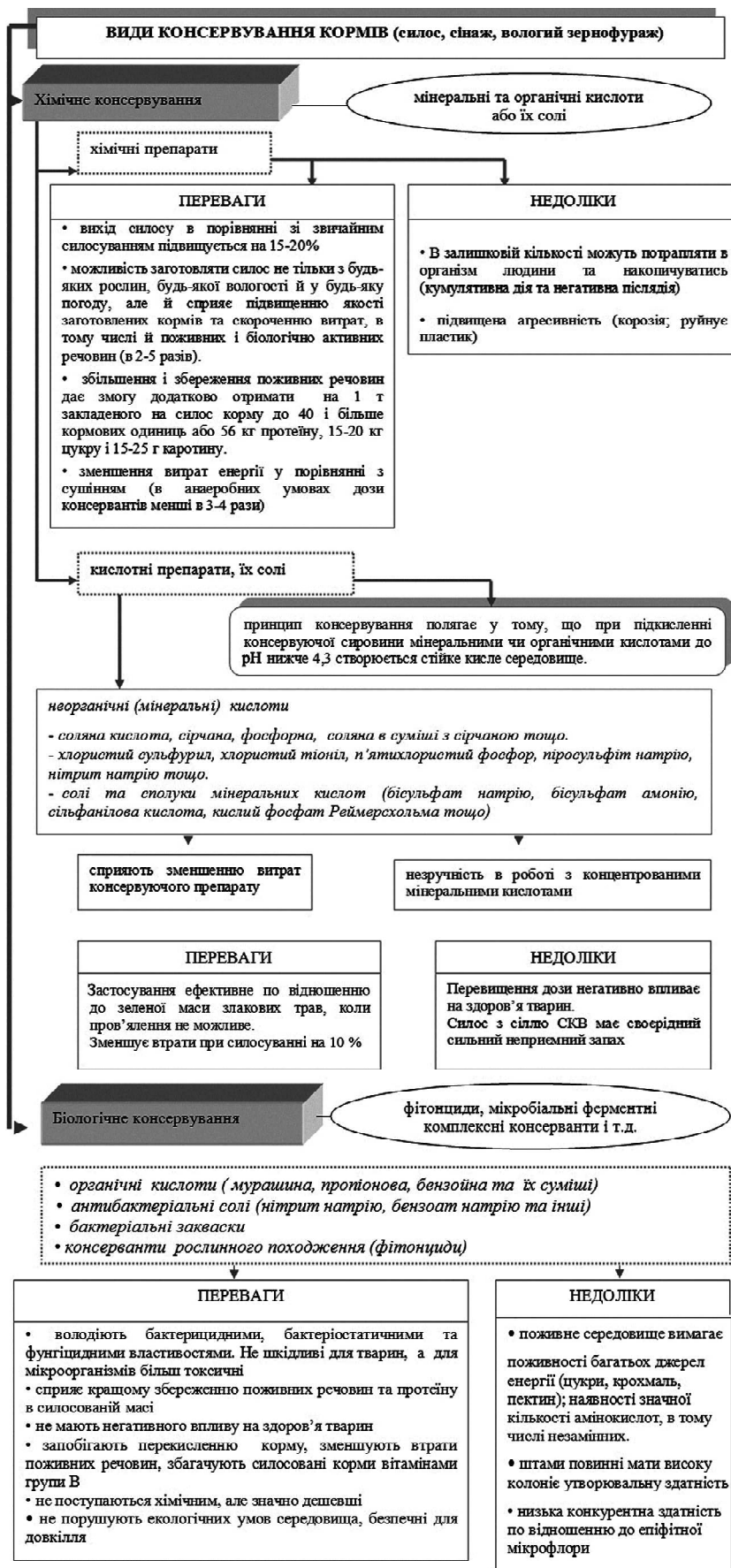

Рис. 1. Види консервування кормів

Джерело: сформовано авторами з використанням джерел [1—3].

Таблиця 2. Норми внесення біологічних консервантів на 1 т сировини для силосування, г

Препарат	Бобові та інші культури, які погано силосуються	Багаторічні бобово-злакові і злакові суміші	Кукурудза, сорго, суданська трава
Пропікомб	2-3	1-2	1-2
Літосил	2-3	до 2	2-4
Літосфер	2-4	1-2	1-2
БПС-44	4-6	2-4	2-4
Целюлад	20	10-20	до 10
Бонсилаж	2-3	1-2	1-2
СилакПро	6-8	4-6	2-4

гого зерна кукурудзи, сорго, жита, ячменю та інших видів кормів.

Нині вивчено консервуючу здатність майже ста консервантів різної природи. За своїм походженням їх розділяють на консерванти хімічного та біологічного походження (рис. 1).

На рисунку представлено види консервування кормів — кожен з видів консервування корму має свої недоліки та переваги, однак дослідження проведені вченими [2], з урахуванням використання та трансформації речовин в організмі жуйних тварин найперспективнішими вважають препарати, які містять пропіонову, оцтову і мурашину кислоти.

Хімічні консерванти можуть накопичуватися в продукції тваринництва та в залишковій кількості потрапляти в організм людини [3]. Консервуюча ефективність хімічних речовин залежить від строку та кількості обробок ними кормів, біологічних особливостей сировини і виду мікроорганізмів, які розвиваються в ній.

Для консервування використовуються мурашина, оцтова, пропіонова і бензойна кислоти або їх суміші, а також піросульфит (метабісульфіт) натрію. Ефективність консервантів залежить від дози, рівномірності змішування із сировиною, вологості останньої та інших операцій, які здійснюються при силосуванні кормів [2]. При цьому консерванти з органічних кислот не впливають негативно на здоров'я тварин та якість одержаної від них продукції.

Для заготівлі силосу з однорічних зернофуражних, злакових культур (овес, ячмінь, тритикале) в чистому вигляді і у сумішці з бобовими (пелюшка, вика) та капустяними культурами (редька олійна, ріпак, гірчиця біла) перевагу доцільно віддавати бобово-злаком сумішкам із вмістом бобового компоненту 60 % по масі. Такий силос при дотриманні вимог до сировини та технологічного процесу можуть містити в 1 кг сухих речовин 0,84—0,92 корм. од., а забезпеченість кормової одиниці перетравним протеїном досягає 95—110 грамів, концентрація обмінної енергії досягає 8,4—10,6 МДж.

При силосуванні багаторічних бобових трав та бобово-злакових травосумішок (з пров'ялю-

ванням до вологості 70 %) до них додають біологічні консерванти згідно з нормами наведених в таблиці 2. За відсутності консервантів можна використовувати культури, які легко силосуються (на одну частину кукурудзи або дві частини злакових — одну частину бобових культур). Норми внесення біологічних консервантів на 1 т сировини для силосування наведені в таблиці 2.

Застосування консервантів доцільне лише при суворому дотриманні всіх технологічних вимог для заготівлі силосу. Додавання біологічних консервантів дозволяє істотно підвищити поживність силосу і додатково отримати до 25—30 кормових одиниць з тони рослинної сировини.

Консервант вносять двома основними способами: на траншеях — за допомогою насосів з регулюванням норми внесення; на збиральних комплексах — через аплікатори, згідно з інструкцією по застосуванню.

При апробації розробки, виконаної згідно із завданням "Удосконалити технологічні прийоми внесення нових композицій бактеріально-ферментних консервантів при заготівлі силосу з кукурудзи та соргових культур" ДР № 0114U002098, встановлено, що кукурудзяний силос із різнодостигаючих гібридів з ФАО від 210 до 330 при інтенсивних технологіях його заготівлі та використанні в складі малокомпонентних силосно-концентратних раціонів, при цілорічній однотипній годівлі дійних корів, забезпечує підвищення добових удоїв на 8,2—8,8% за рахунок кращого співвідношення метаболітів бродіння — молочної (68,4 %), пропіонової (4,6 %) та оцтової органічних кислот. Собівартість 1 кг молока зменшується на 6,6 % (до 4,2 грн/кг), зростає кількість реалізованого молока екстра класу.

Наукою і практикою апробовано кілька способів зберігання кормів (табл. 3), які мають певні переваги та недоліки.

У структурі собівартості кормів транспортні витрати займають від 22 до 57 % вартості, тому останнім часом піднімаються питання максимального компактування всіх

Таблиця 3. Основні способи зберігання кормів

Корми	Спосіб збереження	Місце зберігання	Недоліки	Переваги
Грубі - сіно - солома	Пресоване, розсипне, подрібнене, компактоване (гранули, брикети, пелети)	Сіносховища, скирти, склади, полімерні рукава	Нерівномірність вологовіддачі, пліснявіння, термічне пошкодження протеїнів	Ефективне використання корисного об'єму сховищ, мінімальні біологічні втрати
	Пресована в рулони і тюки, в скиртах	Сіносховища, скирти	Пошкодження мікрофлорою, зволоження	Балансування раціонів за структурними вуглеводами, підстилка
Соковиті коренеплоди - силос, сінаж	Насипом	Кагати, бурти овочесховища, полімерні рукава	Значні втрати, вентиляція обмежена, складність обробки	Високий молокогінний ефект
	Пресовані, в траншеях, буртах, баштах рукавах, рулонах і тюках	Силососховища траншейного типу, траншеї, башти, бурти, полімерні рукава, рулони та тюки	Значні біологічні та механічні втрати, повторна ферментація	Основний соковитий корм раціонів, енергетична поживність, балансування протеїну
Концентровані: - шрот, макуха - зерно	Компактовані, розсипні, гранульовані	Склади, бункерні силоса, засіки, елеватори	Мікотоксини, доступність протеїну та амінокислот, висока ціна і енергоємність виробництва	Основний енергетичний і протеїновий компонент раціонів
	Штучне висушування	Зерносховища, оперативні бункери, елеватори, герметичні сховища, негерметичні сховища, бурти на критих токах, полімерні рукава	Великі витрати електроенергії та пального	Балансування протеїнового та жирнокислотного складу раціонів
	Консервування -кислотні консерванти: пропіонова мурашина оцтова кислоти	Анаеробні умови зберігання, перевезення у спеціалізованих великооб'ємних упаковках на 25–40 тон	При незначному пошкодженні герметизації сховища (гризунами) частина корму пліснявіє, обмеження ринкової реалізації	Економія 25-30 кг рідкого палива на 1 т зерна знижуються затрати на заготівлю і зберігання зернофуражу
- комбікорми	Розсипні, гранульовані	Зерносховища бункери елеватори герметичні сховища негерметичні сховища	Висока енергоємність виробництва, введення бактеріцидних препаратів для довготривалого зберігання, екологічна післядія	Повне балансування раціонів в т.ч. за мікро- та мікроелементами, зручність дозування
Кормові добавки	Розсипні, гранульовані	Склади, біг-бегі, рукава	Специфічність введення, жорсткі умови зберігання	Балансування будь-яких елементів живлення

Джерело: сформовано авторами з використанням джерел [4–6].

видів кормів, їх пакування для перевезення на значні віддалі. При цьому особливо гостро стоїть питання по експорту готових кормів за кордон. Зокрема експорт пресованого сіна з люцерни (виключного екстра класу), трав'яного борошна, сінних грану, брикетів, пелетів можливе лише при підвищеній щільності пресування (по сіну до 300—400 кг/м³) та в упаковці із внесенням фунгибактерицидних препаратів високої ефективності ("жорсткі" консерванти). При цьому важливою умовою виступає формування вантажного-місця (контейнерні перевезення на 20 або 40 тонн) в умовах виробника корму (будівництво спеціальних терміналів у місцях переробки або в портах).

При перевезеннях автомобільним транспортом перевага надається великогабаритним прямокутним тюкам підвищеної щільності масою до 400—500 кг (сіно або сінаж у полімерній упаковці). Розробляються питання компактування силосу і сінажу підвищеної енергетичної цінності за рахунок підвищення вмісту зернової фракції і перевезення його на далеку віддаль (в міцних синтетичних контейнерах багаторазового використання), але із внесенням "жорстких" консервантів для гарантованого зберігання.

На сьогодні різноманіття упаковок для товарного кормовиробництва представлене як дешевими синтетичними упаковками — це малооб'ємні (до 500 кг) та великооб'ємні (ак-баги,

біг-беги, туби тощо — до 20 т) так і дорожчими упаковками — синтетичні плівки багаторазового використання (армовані, стрейч тощо). Розфасовування та упакування кормів здійснюється за допомогою спеціалізованого обладнання та машин. Завдяки якісних та міцних упаковок досягається збереження первинних властивостей кормів, а також виникає можливість транспортування на великі дистанції. Пакувальні матеріали для кормів відзначаються високими бар'єрними властивостями та низькою волого проникністю, що забезпечує безпечне та екологічне зберігання продукції протягом довготривалого терміну.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У науковій статті кормовиробництво розглянуто як синтетичну галузь, а корми як товар. Сформовано складові інвестиційного забезпечення кормовиробництва однією з яких представлено кормовиробництво, як синтетичну галузь, оскільки її розвиток тісно пов'язаний з хімічною промисловістю. Базою розвитку кормовиробництва, як синтетичної галузі є інвестиції в розробку консервантів, кормових добавок, виробництво упаковок для кормів тощо.

До кормовиробництва як синтетичної галузі відносяться корми, зберігання яких пов'язане з використанням консервантів. Як хімічне консервування кормів так і біологічне має свої переваги та недоліки. Хімічні консерванти можуть накопичуватись у продукції тваринництва та в залишковій кількості потрапляти в організм людини, мають підвищену агресивність та відповідно вимагають спеціальних засобів захисту. Консервуюча ефективність хімічних речовин залежить від строку та кількості обробки ними кормів, біологічних особливостей сировини і виду мікроорганізмів, які розвиваються в ній. Недоліками біологічного консервування є низька конкурентна здатність по відношенню до епіфітної мікрофлори, штами повинні мати високу колонієутворювальну здатність, поживне середовище вимагає поживності багатьох джерел енергії. В свою чергу однією з найголовніших переваг біологічного консервування є відміну від хімічного є те, що вони безпечні для довкілля та не порушують екологічних умов середовища.

Інвестування впровадження та освоєння сучасних технологій виробництва, заготівлі, зберігання, транспортування на великі відстані є необхідною умовою забезпечення подальшого розвитку галузі кормовиробництва загалом.

Література:

1. Гальчинський А.С. Основи економічних знань: навч. посібник / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. — К.: Вища школа, 1998. — 544 с.
2. Фридмен М. Избранные труды / М. Фридмен // Вопросы экономики. — 1989. — № 12. — С. 142—148.
3. Основи економічної теорії: навчальний посібник / [за ред. П.В. Картуша, В.І. Депутат, С.О. Тульчинської]. — К.: Каравела, 2008. — 448 с.
4. Вдосконалення технології зберігання і використання зерна / М.Ф. Кулик та ін., за редакцією М.Ф. Кулик, А.О. Бабич, А.А. Засухи, А. Gracey. — Wilmington.: "WGCC", 1996. — С. 240.
5. Зберігання вологого і сухого зерна на кормові, продовольчі цілі та для виробництва спирту / [Кулик М.Ф., Петриченко В.Ф., Корнійчук О.В. та ін.]; за ред. М.Ф. Кулика. — Вінниця: ФОП Данилюк В.Г., 2012. — 302 с.
6. Ян Роусек, Успішне силосування люцерни. Як вибрати консервант? [Електронний ресурс] / Ян Роусек, Олег Чуб // ТОВ "Шауманн Агри УА". — Режим доступу: <http://www.schaumann.org.ua/info/index.php?v=19&id=104>

References:

1. Galchynskyi, A.S. Yeshchenko, P.S. and Palkin, Yu.I. (1998), *Osnovy ekonomichnykh znan': navch. posibnyk* [The basis of economic knowledge: teaching manual], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.
 2. Frydmen, M. (1989), "Selected works", *Voprosy ekonomyky*, vol. 12, pp. 142—148.
 3. Kartusha, P.V. Deputat, V.I. and Tulchinskaya, S.O. (2008), *Osnovy ekonomichnoi teorii: navch. posibnyk* [Basics of economic theory], Karavella, Kyiv, Ukraine.
 4. Kulyk, M.F. Babych, A.O. Zasukha, A.A. and Gracey, A (1996), *Vdoskonalennia tekhnolohii zberihannia i vykorystannia zerna* [Improving the technology of storage and use of grain], Wilmington "WGCC", Vinnitsa, Ukraine.
 5. Kulyk, M.F. Petrychenko, V.F. and Kornijchuk, O.V. (2012), *Zberihannia volohoho i sukhoho zerna na kormovi, prodovol'chi tsili ta dlia vyrobnytstva spyrtu* [Storage of wet and dry grains for feed, food production and alcohol], FOP Danyliuk V.H., Vinnytsia, Ukraine.
 6. The official site of Shaumann Agri UA Ltd. (2018), "Successful silage of alfalfa. How to choose konservant?", available at: <http://www.schaumann.org.ua/info/index.php?v=19&id=104> (Accessed 25 Jan 2019).
- Стаття надійшла до редакції 12.02.2019 р.*

УДК 663.63

Т. М. Гнатєва,

к. е. н., доцент, Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

А. І. Лівінський,

к. с.-г. н., доцент, Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.25

МЕТОДОЛОГІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ІМІТАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ У КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕНОГО ВІДТВОРЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Т. Hnatieva,

PhD in Economics, associate professor, Odessa State Agrarian University, Odessa

A. Livinskii,

PhD in Agriculture, associate professor, Odessa State Agrarian University, Odessa

METHODOLOGY OF APPLICATION OF IMITATION MODELS IN THE CONTEXT OF EXTENDED REPRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTION ENTERPRISES

Управління в аграрному виробництві для потреб розширеного відтворення повинне забезпечувати оперативну зміну структури виробництва, своєчасний перерозподіл ресурсів, технологічне маневрування, включаючи вибір сортів, строків і способів робіт, прийомів оброблення сільськогосподарських культур, маневрування поголів'ям тварин. У статті для визначення довгострокової оптимальної стратегії управління агропромисловим виробництвом було використано імітаційне моделювання. Розроблено схему імітаційної моделі розширеного відтворення у аграрних підприємствах. В такій моделі вдається досить простим способом органічно погоджувати виробничо-технічні й соціально-економічні сторони функціонування як агропромислового виробництва, так і його основної сфери — аграрного виробництва. За результатами дослідження встановлено, що імітаційна модель може відбити системний характер взаємозв'язків аграрного сектору і дозволяє більш докладно досліджувати, точніше прогнозувати різні варіанти відтворювального процесу шляхом варіювання різних параметрів, визначати необхідні або оптимальні рівні керуючих факторів.

Management in agrarian production for the needs of expanded reproduction must ensure the operational change of the structure of production, timely redistribution of resources, technological maneuvering, including the choice of varieties, terms and methods of work, methods of processing crops, maneuvering the livestock of animals. In this article, simulation modeling was used to determine the long-term optimal strategy for managing agro-industrial production. The scheme of the simulation model of expanded reproduction in agrarian enterprises has been developed. In the simulation model, it is possible, in a very simple way, to organically co-ordinate the production, technical and socio-economic aspects of the functioning of both agricultural production and its main sphere — agrarian production. With the help of a model it is possible to determine the magnitudes of the factors necessary to provide the given increments of production, its efficiency, to find out the balance of cost and natural parameters of simple and expanded reproduction of fixed assets in crop production, the main turn in livestock; analyze variants of rational balancing of livestock numbers and provision of their own and purchased forages; improve the production structure. According to the results of the study, it was established that the simulation model can reflect the systemic nature of the interrelations of the agrarian sector and allows to study more precisely, more precisely predict different variants of the reproduction process by varying various parameters, to determine the necessary or optimal levels of control factors. It has also been established that in order to increase the stability of agrarian production, and to ensure the flexibility of management, adaptive approaches to scientifically grounded agrarian production systems need to be made. To this end, a set of measures that can significantly increase the stability of agrarian production through the adoption and implementation of flexible business decisions should be substantiated.

Ключові слова: стратегія управління, імітаційна модель, агропромислове виробництво, розширене відтворення.

Key words: management strategy, simulation model, agro-industrial production, extended reproduction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Головна мета аграрного виробництва — максимізація виробництва сільськогосподарської продукції. Разом з тим при чіткій поста-

новці кінцевої мети й визначенні критерію оцінки результату роботи підприємств галузі країна зацікавлена в раціональній витраті матеріальних й трудових витрат, високоефективному

використанні основних засобів й енергії, рості статків й культури селян на основі підвищення ефективності виробництва, збільшення його рентабельності. Інакше кажучи, вирішуючи за допомогою моделей завдання максимізації виробництва продукції аграрного виробництва, слід прагнути не тільки досягнення цієї мети, а й одержання на виході деякого компромісу. Інші важливі економічні показники повинні бути вище порівняно з встановленими нормативами або рівнями, досягнутими в більш розвиненому регіоні чи підприємстві.

Одним з основних принципів побудови імітаційної моделі розширеного відтворення аграрного виробництва повинне бути те положення, що аграрне виробництво — основна, визначальна сфера АПВ. Тому дві інші його сфери: виробництво основних засобів й переробка треба вводити в імітаційну модель в органічному ув'язуванні з етапами розширеного відтворення основної сфери. Природно, побудова починається з моделювання основної сфери — аграрного виробництва. Відповідно до поставлених завдань головна увага приділяється не технологічним деталям виробництва, а моделюванню взаємозв'язків між різними його елементами й компонентами, які проявляються в цьому процесі й визначають його характер.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В аграрній економіці вже давно стали традиційними завдання дослідження елементів й явищ аграрного виробництва окремо, наприклад, основних засобів, трудових ресурсів, землі. Ці елементи вивчені відносно глибоко й повно такими вченими: Ніколюк А.В. [1], Міленін А.Т. [2], Мазуренко О.В. [5], Дяченко О.П. [6], Гришова І.Ю. [3], Попрозман Н.В. [10], Гнатьєва Т.М. [12], Шестаковська Т.А. [9]. Однак майже не досліджено їх взаємодію в розширеному відтворенні.

Останнім часом усе ширше поширюється евристичне й імітаційне моделювання, вільне від багатьох недоліків традиційних математичних моделей. Як відомо, суть імітаційного підходу в тому, щоб відтворити поведінку досліджуваного економічного об'єкта [7].

Ми вважаємо цей апарат найбільш прийнятним для визначення довгострокової оптимальної стратегії управління АПВ. Крім відомих переваг імітаційного моделювання, виявилось ще одне, досить істотне. В імітаційній моделі вдається досить простим способом органічно погоджувати виробничо-технічні й соціально-економічні сторони функціонування як агро-

промислового виробництва, так і його основної сфери — аграрного виробництва.

Крім того, імітаційна модель може відбити системний характер взаємозв'язків аграрного сектору і дозволяє більш докладно досліджувати, точніше прогнозувати різні варіанти відтворювального процесу шляхом варіювання різних параметрів, визначати необхідні або оптимальні рівні керуючих факторів. Основна її перевага — відсутність обмежень на вид моделі об'єкта управління. Але для стратегічних завдань навіть основний недолік імітаційної моделі — відсутність автоматичного вибору оптимального рішення з множини можливих — не тільки несуттєвий, але й у відомому змісті обертається позитивною стороною.

По-перше, при оптимізації такий вибір можливий тільки по одному критерію, що для даного завдання недостатньо, а по-друге, варіанти розрахунків рішення нелінійних задач спусковими методами не піддаються розумній економічній інтерпретації, тоді як варіанти імітаційних розрахунків не тільки її мають, але й несуть істотну інформацію для економіста, що обирає розумний компроміс між оптимумами за різними критеріями, найчастіше по напівінтуїтивних ознаках.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття методології застосування імітаційних моделей для потреб розширеного відтворення підприємств агропромислового виробництва.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

В імітаційній моделі можуть бути відбиті основні економічні зв'язки між різними складовими системи, які проявляються у функціонуванні такого складного механізму, як аграрне виробництво. Моделюються взаємозв'язки не одного, двох, трьох компонентів системи, а всі головні складові у взаємозв'язку й русі протягом довільної кількості циклів відтворення. Кожен з циклів проходить всі стадії: від виробництва, розподілу й реалізації продукту до розподілу доходів, формування фондів і ресурсів і нового їх виробничого споживання.

Так, у моделі розширеного відтворення в підприємствах локальна модель виробництва тваринницької продукції погоджується через обсяг виробництва кормів з моделлю рослинництва, через покупні корми й ціни на них — із промисловістю по їх виробництву. Враховуються темпи приросту поголів'я череди й швидкість його відновлення, внутрішні причини, що

впливають на продуктивність (яловість корів, кількість опоросів і вихід поросят на свиноматку й т.п.), рівень електрифікації й витрати на поточний ремонт для характеристики фондооснащеності й механізації ферм. Можливості розширення виробництва тваринницької продукції пов'язані з необхідністю збільшення основних засобів і можливостями виробника робити це за рахунок власних або позикових коштів (чистий дохід, кредит).

Крім того, моделлю повинне передбачатися регулювання обсягів виробництва зміною соціально-культурних умов життя й розміру споживання (зарплата працівників галузі й інших джерел доходів). У динаміці повинне бути враховане постійне подорожчання кормів, основних засобів, вартості постановочної голови тварин основної череди, що при незмінних інших факторах відтворення (головним чином цін на продукцію) неминуче порушує пропорції між аграрним сектором виробництва і його партнерів по АПВ і вимагає періодичного регулювання цих показників.

Загальна схема імітаційної моделі розширеного відтворення в аграрних підприємствах представлена на рисунку 1.

З наведеної схеми видно, що виробництво моделюється по основних видах продукції рослинництва й тваринництва, а інші види враховуються по їх питомій вазі у валовій продукції. У модель повної вартості валової продукції включається виторг від реалізації всієї сільськогосподарської й несільськогосподарської продукції, вартість нереалізованої продукції й позареалізаційні доходи й витрати. З повної вартості виділяється та частина, що представляє валовий дохід підприємства, і та, яка безпосередньо йде на покриття витрат засобів виробництва й повернення короткостро-

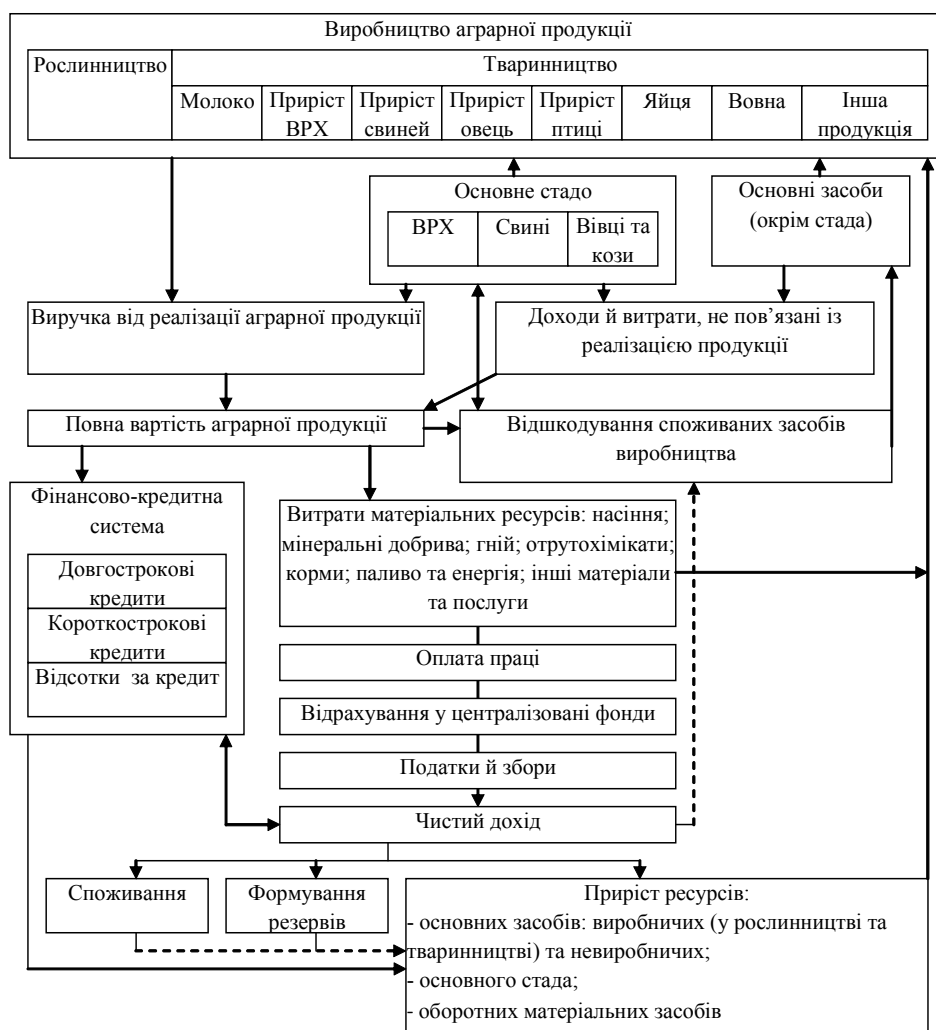

Рис. 1. Схема імітаційної моделі розширеного відтворення у аграрних підприємствах

Джерело: сформовано авторами на основі [8; 10].

кових кредитів. Необхідно також відбити формування фондів споживання й нагромадження, інші напрями використання чистого доходу. Для поновлення нового циклу виробництва при неповному відновленні в натурі спожитих засобів виробництва через їх подорожчання частина чистого доходу повинна бути спрямована на просте відтворення цих засобів і лише потім на їх приріст і розширення. У модель, як видно зі схеми, включені взаємовідносини з банком і бюджетом.

Залежно від цілей дослідження виробництво рослинницької продукції може бути відбите більш-менш агреговано. У першому випадку будуються виробничі функції по всіх або тільки по основних видах продукції, у другому — одна виробнича функція, що відображає землеробство. Вид моделей, набір факторів у них однакові, відрізняються лише коефіцієнти при факторах.

Виходячи з аналізу практики й наукових пошуків, основними економічними факторами,

що впливають на зростання виробництва продукції землеробства, на нашу думку, можна вважати наступні:

- якість землі; мінеральні й органічні добрива, внесені в ґрунт;
- гербіциди і отрутохімікати;
- основні виробничі засоби рослинництва й витрати на їх ремонт і підтримку в працездатному стані;
- енергетичні ресурси;
- вода, як використана для зрошення, так і та, що випала з опадами;
- кількість середньорічних працівників і рівень забезпеченості фондами споживання й основних невикористаних фондів;
- якість працівників, виражена питомою вагою технічних спеціальностей у загальній кількості зайнятих;
- частка чистих пар або сидератів у ріллі, вплив погодних умов.

Виробничі функції по продуктах тваринництва також мають приблизно однакову форму й склад факторів. Так, модель по річному виробництву молока розраховуючи на корову містить фактори:

- витрата кормів (корм, од.) на середньорічну голову;
- частка концентратів;
- коефіцієнт отелень, що розраховується діленням кількості отелень за рік на середньорічну кількість корів у підприємстві;
- коефіцієнт відновлення й приросту маткового поголів'я (він являє собою частку від ділення кількості власного молодняку й купленої дорослої худоби, спрямованих на ремонт основної череди, на кількість голів великої рогатої худоби на балансі підприємства в основній череді);
- фонд споживання середньорічного працівника тваринництва;
- невикористані основні засоби підприємства розраховуючи на працівника тваринництва;
- середньорічна чисельність працівників тваринництва розраховуючи на умовну голову худоби;
- кількість спожитих кіловатів електроенергії розраховуючи на умовну голову худоби;
- вартість запасних частин і ремонтних матеріалів, витрачених для поточного ремонту машин й обладнання у тваринництві на умовну голову худоби.

Результативними показниками моделей інших видів тваринницької продукції повинне бути виробництво відповідного її виду (приріст, вовна, яйце) на середньорічну голову.

Фактори моделей приросту яловичини й свинини:

- кількість корм, од. на голову;
- частка концентратів у загальній кількості кормів;
- фонд споживання працівників тваринництва;
- вартість основних засобів невикористаної сфери підприємства на середньорічного працівника тваринництва;
- кількість споживаної електроенергії на умовну голову худоби;
- кількість працездатних;
- вартість запасних частин і матеріалів, витрачених по сфері тваринництва розраховуючи на умовну голову худоби.

Вартість молока, приросту яловичини, свинини, баранини й птиці, вовни, яєць у порівнянних цінах можна визначити, множачи показник виходу кожного виду продукції в натурі від однієї голови на середньорічне поголів'я й порівнянну ціну конкретного продукту.

Вартість іншої продукції тваринництва (мед, риба, приріст і шкурки кроликів) можна встановити, орієнтуючись на її невелику фактичну питому вагу в загальній вартості валової продукції галузі.

В імітаційній моделі повинні бути відбиті відносини із приводу реалізації сільськогосподарської й іншої продукції, страхування й відшкодування збитків від стихійних лих, утворення валового й чистого доходів, їх розподілу.

Із продукції рослинництва виділяється та частина, що надходить у тваринницькі галузі як вхідний фактор — це корми. Повинне бути враховане, що підвищення їх частки в рослинницькій продукції знижує товарність рослинництва цього року, тоді як збільшення кормів відбувається тільки в наступному році.

Далі прямим рахунком визначаються матеріальні витрати й сума амортизації основних виробничих засобів, потім валовий доход, сума відрахувань у централізовані фонди (пенсійний й соціального страхування), чистий доход і рентабельність підприємства.

Чистий доход підприємства в наступному відтворювальному циклі повинен бути використаний у господарстві на розширення виробництва, для чого залучається додаткова кількість більш високоякісної праці й засобів виробництва.

На практиці зустрічаються різні варіанти використання чистого доходу. В імітаційній моделі повинні бути відбиті три варіанти визначення розміру матеріального стимулювання:

залежно від питомої ваги чистого доходу у валовому доході; від норми чистого доходу на гривню оплати праці працівників; від частки цього фонду в масі чистого доходу.

Після сплати податку на прибуток в бюджет чистий дохід, що залишився, йде на нагромадження (створення резервів) й споживання.

Фонд нагромадження направляється на приріст капітальних вкладень у будівництво й придбання, на формування основної череди, на оборотні кошти й формування резервів.

Складова частина імітаційної моделі розширеного відтворення в аграрних підприємствах — модель формування основної череди великої рогатої худоби, свиней й овець і відтворення всього поголів'я тварин цих видів і птиці.

Моделі відтворення череди мають натурально-вартісний характер. Загальними для цих моделей (окремих видів тварин) є таке:

- встановлюються темпи приросту (зменшення) поголів'я на майбутні роки;
- встановлюються темпи відновлення череди шляхом заміни старих або низькопродуктивних тварин й введення нового поголів'я;
- помісячна динаміка відновлення череди (спрощена схема її обороту);
- розрахунок поголів'я і його балансової вартості на кінець року;
- розрахунок ціни й вартості поголів'я, що вибуває й надходить, й середньої ціни голови худоби на кінець року;
- розрахунок потреби в засобах для простого і розширеного відтворення череди в модельовані строки.

Модель приросту основних засобів тваринництва повинна містити в собі розрахунки вартості нового будівництва для прирощеного поголів'я й створення кращих умов відтворення:

- лікарень, родильних відділень, пунктів штучного запліднення, профілакторіїв;
- підвищення рівня механізації на старих фермах;
- приріст вартості старих ферм внаслідок їх реконструкції;
- подорожчання за рахунок збільшення цін на будівельні матеріали й зарплати будівельників.

Потреба в прирості основних виробничих засобів рослинництва моделюється у зв'язку із приростом енергонасиченості, що задається екзогенно.

Основні виробничі фонди несільськогосподарського призначення узгоджуються з розмірами основних виробничих фондів аграрного виробництва. Величини фондів невиробничого призначення визначаються з ресурсних

можливостей підприємства. У моделі необхідно врахувати всі джерела коштів на капітальні інвестиції:

- власні вільні кошти підприємства;
- довгострокові позикові кошти банку;
- нарахована амортизація;
- частина чистого доходу;
- резервні кошти;
- виторг від ліквідації основних засобів;
- вартість матеріальних цінностей, отриманих при ліквідації основних засобів;
- страхові відшкодування, нараховані за загибелі основні засоби (крім худоби основної череди);
- можлива іммобілізація оборотних коштів;
- кредиторська заборгованість по капітальних інвестиціях, крім заборгованості за позикою банку;
- бюджетні кошти;
- кошти сторонніх інвесторів.

У моделі необхідно виділити важливу з економічної точки зору суму, необхідну для простої заміни вибулої частини основних засобів у натурі з урахуванням їх подорожчання, визначити кошти, які можна направити на збільшення фондів. Загальний приріст (або зменшення) власних оборотних коштів узгоджується з результатами діяльності підприємства: на суму збитку й іммобілізації вони зменшуються, а приростають на величину частини чистого доходу, спрямованого на ці цілі.

Збільшення матеріальних оборотних фондів: насіння, кормів, включаючи концентрати, запасних частин, мінеральних добрив, паливно-мастильних матеріалів й інших задаються екзогенно, а потім перевіряється забезпеченість цих фондів оборотними коштами (з урахуванням оборотності), а при незабезпеченості — можливості покриття їх із власних або кредитних джерел.

Розраховані величини ресурсів й інших факторів наступного року надходять знову на вхід блоку виробництва, як показано на схемі, і весь розрахунок повторюється по заданій кількості років.

Для управління імітаційною моделлю можуть бути запропоновані дві системи управління. Перша працює за критерієм максимуму одного з результативних показників відтворувального процесу, друга — за критерієм досягнення заданої величини одного з тих же показників. Обидві системи діють за принципом негативного зворотного зв'язку. Перша реалізує пошуковий алгоритм визначення екстремума. У другій пошук необхідного рівня керуючого

впливу здійснюється також ітеративним шляхом по відхиленню фактичного значення показника від заданого. Тут важливо синтезувати зворотні зв'язки так, щоб вся складна нелінійна система управління була стійкою. Емпірично можуть бути знайдені оператори керуючих зворотних зв'язків, що забезпечують стабільність і швидку збіжність ітерацій.

Імітаційні моделі дозволяють вирішувати цілий ряд економічних завдань. Створюється можливість аналізувати й прогнозувати різні варіанти розвитку конкретних аграрних підприємств, їх горизонтально- та вертикально-інтегрованих виробничих об'єднань при різних політиці цін, інвестицій, кредитів, у різних природно-економічних умовах на найближчу й віддалену перспективу. Можна визначати збалансованість грошових ресурсів з потребами їх вкладень на відновлення й приріст фондів у зв'язку із приростом виробництва сільськогосподарської продукції. Далі — досліджувати й ухвалювати рішення щодо таких економічних проблем, як прогнозування показників сукупної рентабельності, рентабельності галузей і продуктів, визначення оптимального співвідношення між нагромадженням і споживанням при розподілі чистого доходу, збалансованості цін на продукцію аграрного виробництва й промислові товари, споживані їм.

За допомогою моделі можна визначити величини факторів, необхідні для забезпечення заданих приростів виробництва продукції, його ефективності, з'ясувати збалансованість вартісних і натуральних параметрів простого й розширеного відтворення основних засобів у рослинництві, основної череди у тваринництві; проаналізувати варіанти раціонального балансування поголів'я тварин і забезпеченості їх власними й покупними кормами; поліпшити структуру виробництва.

Практичне застосування імітаційної моделі для оптимізації розширеного відтворення безпосередньо в підприємствах і на різних рівнях управління вимагає формування бази даних, що включає показники статистичної звітності.

Аграрне виробництво є стійким лише при гнучкому управлінні, що розуміється в широкому змісті. Таке управління повинне забезпечити оперативну зміну структури виробництва, своєчасний перерозподіл ресурсів, технологічне маневрування, включаючи вибір сортів, строків і способів робіт, прийомів оброблення сільськогосподарських культур, маневрування поголів'ям тварин. На жаль, ми досі мало звертаємо увагу на всі ці зв'язки, у той час як, наприклад, у працях класиків агрономічної

науки гнучкість розглядалася одним з головних вимог, що пред'являються до систем господарства. Так, у роботах [2; 6; 12] підкреслюється, що об'єктивний характер систем господарства зовсім не означає відсутність у них альтернатив господарського поводження, допустимості шаблону.

ВИСНОВКИ

Щоб підвищити стабільність аграрного виробництва, забезпечити гнучкість управління, потрібно змінити устояні підходи до науково обґрунтованих систем ведення аграрного виробництва, зробити їх адаптивними. Ціль розробки таких адаптивних систем — обґрунтувати комплекс заходів, здатних істотно підвищити стабільність аграрного виробництва за рахунок прийняття й реалізації гнучких господарських рішень. Але це тільки початок, дослідження необхідно розвивати, знаходячи методи практичної реалізації гнучких рішень.

Якщо традиційні системи ведення аграрного виробництва складаються з розрахунку на середні погодні умови й недостатньо враховують їх різноманітність, то в адаптивних системах виділяють найбільш характерні й значимі типи погодних умов, у тому числі й екстремального характеру, й стосовно до кожного з них пропонують свої рішення по основних елементах системи аграрного виробництва. Це значно послабляє негативні наслідки несприятливої погоди, а сприятливі погодні умови можуть повніше використовуватися для створення запасів продукції. Як показує практика, найбільше "недовикористання" агрометеорологічних умов відбувається на практиці саме в сприятливі роки [4].

Література:

1. Nikoliuk O., Gryshova I., Shestakovska T. The organic production in the context of improving the ecological safety of production of the food industry. Food Science and Technology. — 2017. — Vol. 11. — № 4. — P. 103—111.
2. Міленін А.Т. Проблеми розвитку агропромислового комплексу: стратегія і тактика. — К.: Либідь, 2012. — 447 с.
3. Гришова І.Ю., Шестаковська Т.А. The asymmetry of the resource configuration and its destructive impact on the capitalization of agribusiness. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 2. — С. 128—133.
4. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами в 2016 році. — К.: ДССУ. — 2017. — 120 с.

5. Мазуренко О.В. Шляхи підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва. Економіка агропромислового комплексу. — 2011. — № 5. — С. 41—46.

6. Дяченко О.П. Підвищення ефективності використання матеріально-технічної бази аграрних підприємств через механізм надання послуг. Агросвіт. — 2014. — № 15. — С. 21—24.

7. Gryshova I. Yu., Mityay O. V., Gnatyeva T. M. Competitiveness of agriculture enterprises as the main factor of sustainable development of agricultural sphere. Ukrainian Journal of Applied Economics. — 2016. — Vol. 1. — № 2. — P. 25—35.

8. Гришова І.Ю., Глушко О.В., Лагодієнко Н.В. Ефективний методичний інструментарій прогнозування фінансово-економічної стійкості. Актуальні проблеми економіки. — 2017. — № 1. — С. 359—366.

9. Гришова І.Ю., Шестаковська Т.Л. Роль консюмеризму в соціально-економічних процесах. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2016. — № 6. — С. 75—82.

10. Попрозман Н.В. Формування стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва. — К.: ННЦ ІАЕ, 2015. — 300 с.

11. Лівінський А.І. Закордонний досвід регулювання діяльності аграрних виробників у контексті реновації вітчизняної аграрної економіки. Український журнал прикладної економіки. — 2017. — Т. 2. — № 4. — С. 85—93.

12. Гнат'єва Т.М., Давидюк О.О. Механізм забезпечення комплементарності захисту економічних інтересів аграрного виробництва. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 5. — С. 80—89.

13. Гнат'єва Т.М., Давидюк О.О. Аналіз рівня захищеності економічних інтересів аграрного виробництва в умовах інтеграції України до світового економічного простору. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 6. — С. 110—123.

References:

1. Nikoliuk, O. Gryshova, I. and Shestakovska, T. (2017), "The organic production in the context of improving the ecological safety of production of the food industry", Food Science and Technology, vol. 11, no.4, pp. 103—111.

2. Milenin, A.T. (2012), Problemy rozvytku ahropromysloвого kompleksu: stratehiya i taktyka [Problems of development of agro-industrial complex: strategy and tactics], Lybid, Kyiv, Ukraine.

3. Gryshova, I.Yu. and Shestakovska, T.L. (2017), "The asymmetry of the resource configuration and its destructive impact on the capitalization of agribusiness", The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 2, pp. 128—133.

4. State Statistics Service of Ukraine (2017), Realizatsiya produktsiyi silskohospodarskymy pidpryyemstvamy v 2016 rotsi [Realization of production by agricultural enterprises in 2016], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

5. Mazurenko, O.V. (2011), "Ways to increase the efficiency of livestock production", Economy of agroindustrial complex, vol. 5, pp. 41—46.

6. Dyachenko, O.P. (2014), "Increasing the efficiency of using the material and technical base of agrarian enterprises through the provision of services", Agroworld, vol. 15, pp. 21—24.

7. Gryshova, I. Mityay, O. and Gnatyeva, T. (2012), "Competitiveness of agriculture enterprises as the main factor of sustainable development of agricultural sphere", Ukrainian Journal of Applied Economics, vol. 1, no. 2, pp. 25—35.

8. Gryshova, I. Glushko, O. and Lahodiyenko, N. (2017), "Effective methodical tool for forecasting financial and economic stability", Actual problems of the economy, vol. 1, pp. 359—366.

9. Gryshova, I. and Shestakovska, T.L. (2016), "The role of consumerism in socio-economic processes", Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 6, pp. 75—82.

10. Poprozman, N.V. (2015), Formuvannya stratehiyi ekonomichnoho rozvytku ahropromysloвого vyrobnytstv [The formation of the strategy of the economic development of agro-industrial production], NSC IAE, Kyiv, Ukraine.

11. Livinskii, A. (2017), "Foreign experience in regulating the activities of agrarian producers in the context of the renovation of the domestic agrarian economy", The Ukrainian Journal of Applied Economics, vol. 2, no. 4, pp. 85—93.

12. Gnatieva, T. and Davydyuk, O. (2017), "Mechanism of ensuring the completeness of the protection of economic interests of agrarian production", Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 5, pp. 80—89.

13. Gnatieva, T. and Davydyuk, O. (2017), "Analysis of the level of protection of economic interests of agrarian production in the conditions of the integration of Ukraine into the world economic space", Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 6, pp. 110—123.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2019 р.

УДК 338.48.003.13(477.74)

О. В. Довгаль,к. е. н., доцент, кафедра економічної теорії і суспільних наук,
Миколаївського національного аграрного університету**Н. І. Моїсєєва,**к. ф. н., доцент, завідувач кафедри ЮНЕСКО "Філософія людського спілкування"
та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного
університету сільського господарства імені Петра Василенка

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.32

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

O. Dovgal,

C. Sci. (Economics), assistant professor, department of economic theory and social sciences,
Nikolaev national agrarian university

N. Moiceeva,

C. Sci. (Philosophical), assistant professor, head of the department of the UNESCO "Philosophy
of human communication" and social and humanitarian disciplines of Kharkiv National
Technical University of Agriculture named after. Petr Vasilenko

ESTIMATION OF THE MODERN STATE OF TOURISM AND RECREATIONAL POTENTIAL OF RURAL REGIONAL REGIONS

У статті зроблено оцінку сучасного стану туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій Причорноморського економічного району. В результаті дослідження встановлено, що сільські території поки що залишаються поза увагою операторів ринку туристичних послуг, незважаючи на те, що на сільських територіях розташовано багато об'єктів із високим потенціалом туристичного інтересу: пам'ятки історії, архітектури, культури. Головним фактором скорочення кількості господарюючих суб'єктів у туристичній галузі стало зростання конкуренції та посилення правового регулювання умов надання туристичних послуг, у тому числі за рахунок детінізації ринку. В контексті розвитку туристичної галузі сільських територій Причорноморського району, найважливішою складовою транспортної інфраструктури є величина та стан доріг з твердим покриттям.

The article assesses the current state of tourist and recreational potential of the rural areas of the Black Sea Economic Region. As a result of the study, it has been established that rural territories are still out of the attention of operators of the tourist services market, despite the fact that in rural areas there are many objects with high potential of tourist interest: monuments of history, architecture, culture. The main factor in reducing the number of economic entities in the tourism industry was the growth of competition and strengthening the legal regulation of the conditions for the provision of tourist services, including at the expense of shadowing of the market. In the context of the development of the tourist sector of the rural areas of the Black Sea Economic Region, the most important component of the transport infrastructure is the size and condition of the roads with hard cover. The most weak segment of the tourist services market is the pursuit of excursions. In the Black Sea region, an increase of this kind of activity takes place only in Odessa oblast — four times during the corresponding period. However, such an increase was mainly due to the expansion of excursion routes in the city zone.

Results The article examines the assessment of the current state of tourist and recreational potential of rural areas. As a result of the study, it has been found that rural areas are still out of the attention of market operators. This is evidenced by the reduction of subjects of excursion activities in the Mykolayiv and Kherson regions — the cities of Nikolaev and Kherson significantly inferior to Odessa in the context of monuments of history, architecture, culture, representing tourist interest.

Conclusions In the context of the development of the tourist sector of the rural areas of the Primorsky district, the most important component of the transport infrastructure is the size and condition of the roads with hard cover. After

all, tourist excursions require road maintenance with an extensive network of roads of national, regional and local importance.

The shortage of an extensive network of highways of regional and local significance is not the only problem of transport development of the tourism industry in the Black Sea region. No less, and perhaps a bigger problem is the road surface.

Ключові слова: потенціал, туристичні послуги, сегмент ринку, сільські території, середній вік, транспортне сполучення.

Key words: potential, tourist services, market segment, rural areas, middle age, transport links.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвитку екскурсійних послуг на сільських територіях Причорноморського району перешкоджає слабкий розвиток ринкової інфраструктури. В першу чергу — тимчасового (туристичного) житла і транспортного сполучення.

На території Причорноморського економічного району станом на кінець 2010 року було зосереджено майже 20% усіх готелів та місць для тимчасового проживання країни. Це вказує на цільову спрямованість областей, які входять до складу Причорноморського району — надання туристичних послуг. Що, цілком очевидно, пов'язано із тим, що усі причорноморські області мають прибережну морську територію, де традиційно із другої половини травня до першої половини вересня внутрішні та іноземні туристи (громадяни Молдови та Білорусі) відвідують морські курорти. Разом з тим, зважаючи на тематичну спрямованість дослідження, слід з'ясувати місце сільських територій у системі просторового розміщення готелів та інших місць для тимчасового проживання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню сутності і видів оцінки сучасного стану туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій у регіональній діяльності присвячено чимало робіт як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Серед них можна виділити дослідження І. Ансоффа, О.М. Галицького, І.Ю. Гришової, Т.М. Гнат'євой, О.П. Дяченка, В.В. Лебедевої, Ю.О. Лупенка, В.В. Лагодієнка, М.Й. Маліка, М. Портера, П.Т. Саблука, Т.С. Шабатури, Т.Л. Шестаковської та інші. Однак недостатньо висвітленим у наукових колах залишається стан туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій та його структурних компонентів з врахуванням особливостей регіону.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є проведення оцінювання сучасного стану туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій. У межах досягнення мети виокремлено наступні завдання: дослідження головного фактору скорочення кількості відповідних господарюючих суб'єктів; проаналізувати слабкий сегмент ринку туристичних послуг, яким є здійснення екскурсійної діяльності; дослідити туристичний потенціал сільських територій, які поки що залишаються поза увагою операторів ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єкти тимчасового проживання мають власну класифікацію, відрізняючись один від одного за функціональним призначенням та набором послуг, що пропонуються відвідувачам.

Готель — будинок із мебльованими кімнатами для короткочасного проживання приїжджих. Залежно від рівня готелю, в ньому можуть бути додаткові послуги — ресторани, кафе, бари, бібліотеки, спортзали, сауни та інше. Зазвичай готелі розташовуються в курортних зонах або у містах. Номери в них знімають на будь-який проміжок часу: хоч на ніч, хоч на кілька місяців.

Мотель — невеликий готель. Мотелі розташовані виключно біля траси. Основна відмінність мотелю від придорожного готелю — вхід у номер здійснюється з парковки. Стійка реєстрації зазвичай розташовується в окремому корпусі. Будівля повністю складається з номерів. Сервіс у мотелях мінімальний: прибирання в кімнатах, іноді — сніданок. Найбільшу популярність мотелі здобули на своїй батьківщині: в Сполучених Штатах Америки з них складається практично 50% всієї туристичної галузі. У країнах Європи найбільшу популярність мають придорожні готелі, кількість послуг, що надаються в них, значно більша.

Таблиця 1. Кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання у сільській місцевості в областях Причорноморського району за типами станом на початок 2011 р., одиниць

Область	Готель	Мотель	Готельно-офісний центр	Кемпінг	Молодіжна турбаза та гірський притулок	Інші місця для проживання	Усього
Миколаївська	-	-	-	1	-	70	71
Одеська	1	-	-	-	-	15	16
Херсонська	2	-	-	1	-	49	52

Однак мотелів там теж чимало. Ціна за відпочинок у мотелях країн ЄС приблизно від 15-ти до 30-ти євро.

Готельно-офісний центр — готель, призначення якого, що не є номерами, спеціально обладнані та використовуються як офіси. Розташовуються в центрі ділової частини великих міст, біля важливих комерційних об'єктів. В окремих випадках утворюють значні за розмірами готельні комерційно-розважальні комплекси значної місткості з розвинутою інфраструктурою різних функціональних структурних ланок (ресторан, кафе, фітнес-клуб, заклади торгівлі та ін.).

Кемпінг — автотуристський засіб сезонного використання з обмеженим набором послуг культурно-побутового і технічного характеру (палатки чи будинки легкого типу), призначений для короткотермінового проживання у стаціонарних невеликих будинках або наметах та паркування автотранспортних засобів.

Кемпінги розташовуються вздовж шосе у вузлових пунктах — при в'їзді-виїзді з населеного пункту, перехрещуванні шляхів або привабливих природних, історико-культурних, рекреаційно-туристських пунктах — біля гідрооб'єктів, на гірському перевалі та ін. За місткістю кемпінги розраховані на проживання 20—200 осіб різних категорій туристів. Кемпінги значних розмірів найчастіше входять у структуру автотуристських комплексів, що охоплюють інші категорії закладів розміщення та розвинуту природно-рекреаційну базу. Кемпінги пропонують обмежений обсяг послуг, головним чином з самообслуговуванням. Проживання надається у літніх без опалення будинках з легких матеріалів (найчастіше дерев'яних), санвузол загального типу, майданчик для паркування автомобілів, можуть надаватися послуги перегляду теле-, відеофільмів, підключення до точок бездротового доступу до мережі Internet (Wi-Fi), міні-бару, в окремих випадках біля кемпінгу розташовується автозаправна станція, майстерня нескладного ремонту автомобілів.

Туристичні бази — засоби розміщення готельного типу з сезонним режимом функціонування розраховані на обслуговування пізна-

вально-екскурсійних, спортивних і оздоровчих туристичних маршрутів, відрізняються від готелів комфортом, розташуванням, місткістю, рівнем обслуговування.

За місткістю туристичні бази — це підприємства середніх та великих розмірів, розраховані для обслуговування 100—1000 осіб. В архітектурному плані ці засоби представлені декількома поверховими будівлями, хоч сучасні будівельні норми передбачають підвищення їхньої поверховості до 9-ти поверхів. Окрім незначної у розмірах громадської частини, житлова частина — номери, розрахована на одночасне проживання сім'ї з дітьми та великих туристських груп до 10 і більше осіб, повинні бути обладнані санвузлом. Водночас сучасні норми функціонування турбаз передбачають організацію їхньої роботи у цілодобовому режимі, у сезон — літній (зимовий) функціонують всі функціональні підрозділи, в інший період лише функціональне ядро.

Згідно розміщення на маршруті, туристичні бази можуть бути головними і проміжними, з розташуванням у приміських зонах відпочинку, містах, у структурі туристично-оздоровчих районів і комплексів. Суттєвий вплив на виробничий профіль турбази, архітектурно-планувальну організацію, режим роботи мають кліматичні і ландшафтно-географічні фактори.

Як видно з даних таблиці 1, в усіх областях Причорноморського району у сільській місцевості по суті практично усі заклади тимчасового проживання представлені категорією "інші місця для проживання".

Простіше кажучи — це приватний сектор, в якому власники домоволодінь (квартири та будинки) надають свої помешкання для тимчасового проживання туристів. На наше глибоке переконання, заявлена кількість місць для тимчасового проживання в сільській місцевості у категорії "інші місця для проживання" не відповідає дійсності. Наприклад, станом на початок курортного сезону 2018 р. лише в с. Залізний Порт Скадовського району Херсонської області на сайті gport.com.ua (<https://gport.com.ua/index.php?d=search>) було розміщено пропозиції по тимчасовому проживанню в приватному секторі у кількості 172 оголошення

(приватні будинки — 141, квартири — 31); в с. Лазурне Скадовського району Херсонської області на сайті lazurnoe.com (<https://lazurnoe.com/>) було розміщено пропозиції по тимчасовому проживанню в приватному секторі у кількості 150 оголошень. Отже, лише у межах двох сільських курортних територій Херсонської області нараховуються 322 одиниці тимчасового проживання у категорії "інші місця для проживання". Те ж саме стосується і решти областей Причорноморського району.

Що стосується місць для тимчасового проживання на сільських територіях, які не пов'язані з морським відпочинком, то їх перелік є достатньо обмеженим. Станом на середину 2017 року в Україні зареєстровано близько 1600 садиб, які працюють у сфері зеленого туризму [1].

На Миколаївщині триває розвиток сільського зеленого туризму. Наразі в області нараховується 74 такі об'єкти. Найбільше їх зосереджено у Березанському районі — 41 або 55% від загальної кількості. Очаківський район представлений 10 сільськими садибами, Первомайський — 5, Кривоозерський та Миколаївський — по 4, в інших районах розташовуються по 1—2 об'єкти [2]. В області одним з найпопулярніших об'єктів зеленого туризму є агротуристичний комплекс "Кремневський страус" у Веселинівському районі. Тут можна дізнатися, як живуть африканські страуси та інші екзотичні птахи, адже на території ферми є мінізоопарк. Ще одне популярне місце — туристичний комплекс "Золота підкова" в селі Кандибине в Новоодеському районі, особливістю якого є кінні прогулянки, екскурсії на тему кінного спорту, а також риболовля. Тут гостям пропонують зупинитися в невеликих будиночках вартістю від 250 гривень. Можна орендувати всю територію комплексу: ця послуга коштуватиме 6000 гривень за добу [3]. Популярним є також розважальний центр "Козацька застава" у смт. Костянтинівка Арбузинського району. Останнім часом почав розвиватися зелений туризм і в с. Актово Вознесенського району. Там нещодавно з'явилася сільська садиба, де працюють місцеві жителі, які вчаться приймати, пригощати й розважати гостей. Це пов'язано з тим, що сюди збільшився потік туристів, які хочуть відвідати місцевий унікальний Актовський каньйон, який входить до списку семи природних чудес України і вважається однією з найстаріших євразійських ділянок суші. Він — частина регіонального ландшафтного парку "Гранітно-степове Побужжя" [4].

За даним Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, на початок 2014 р. офіційно в Одеській області було зареєстровано 5 об'єктів з надання послуг зеленого туризму не пов'язаних із морським відпочинком:

1. Садиба "Відчинення" (с. Полянецьке, Савранський район).

2. Етно-еко хата "Білочі" (с. Шершенці, Кодимський район).

3. Зелена садиба "У Меланії" (сmt. Татарбунари).

4. Садиба "Вишнева" (с. Миколаївка, Миколаївський район).

5. Етнографічний комплекс-музей "Фрумушика-Нова", ТОВ "Промислово-торгівельна компанія Шабо" (с. Шабо, Білгород-Дністровський район) [5].

Сільський зелений туризм на території Херсонської області, який не пов'язаний із морським відпочинком, офіційно налічує функціонування 12 сільських садиб:

1. Садиба "Рибальський стан" (с. Велетенське, Білозерський район).

Садиба "Рибальський стан", яка знаходиться в Дніпровських плавнях, — учасник добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму "Українська гостинна садиба". Власники садиби — члени херсонського відділення Союзу сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Садиба — учасник екологічної сертифікації "Зелена Садиба". Це означає, що садиба знаходиться в екологічно чистому місці, на безпечній відстані від джерел забруднення навколишнього середовища. Крім рибалки тут є ще один з напрямів розвитку "birdwatching" — спостереження за птахами в дикій природі, а саме в Дніпровських плавнях, де можна побачити велику кількість птахів в усі пори року (чапля біла, сіра, чорна; різновиди качок, безліч перелітних птахів і інших видів).

2. Садиба "Камишовий єрик" (с. Камишани, Білозерський район).

Садиба розміщена на березі старовинного Білого озера. Місцина буде також цікава дослідникам життя і творчості Пушкіна О.С. — тут жив дід російського поета Ганнібал Іван.

3. Садиба "Червоні озера" (с. Кохани, Херсонська область).

Садиба розташована на березі озера з лікувальними властивостями, поблизу соснового лісу.

4. Садиба "У криниченьки" (сmt. Каланчак, Каланчацький район, Херсонська область). Візиткою садиби є послуги за напрямом гастрономічний туризм.

5. Садиба "Білозір'я" (с. Новотятинка, Білозерський район).

6. Садиба "У діда Карася" (с. Ольгівка, Херсонська область).

Крім традиційних послуг зеленого туризму, на території садиби розташований музей рибальства.

7. Садиба "Марійкина садиба" (с. Іванівка, Голопристанський район).

Садиба розташована на березі Ягорлицької затоки Чорного моря. Надаються екскурсійні послуги до заповідника,

давньогрецького Ягорлицького поселення, скіфських курганів, до колишнього маєтку Фальц-Фейнів, "birdwatching" і т.д. На території садиби розташований музей старожитностей та майстерня сувенірів [5].

8. Садиба "Курінь" (с. Степанівка, Херсонська область).

9. Садиба "Зелені хутори Таврії" (с. Велика Кардашинка, Голопристанський район).

10. Садиба "Дельта Дніпра" (с. Дніпровське, Білозерський район).

11. Садиба "Любашин хуторок" (с. Велика Кардашинка, Голопристанський район).

12. Садиба "Гран-Прі" (с. Праві Саги, Олешківський район) [6].

Активізацію та поширення сільського зеленого туризму в Причорноморському районі неможливо забезпечити без вирішення ключових проблем, що на сучасному етапі знижують ефект від диференціації операційної діяльності суб'єктів агросфери. Основними стримуючими чинниками є: незадовільний стан розвитку соціальної інфраструктури та технічних комунікацій (тепло-, водопостачання, наявність соціально-побутових об'єктів, необлаштованість сіл, транспортних мереж тощо); низький рівень життя сільського населення, що знижує потенційну привабливість для вітчизняних і зарубіжних туристів; недосконале чинне законодавство у галузі стандартизації, серти-

Таблиця 2. Характеристика готелів та інших місць для тимчасового проживання у сільській місцевості, станом на початок 2011 р.

Показник	У середньому по країні, з розрахунку на 1 регіон	Область		
		Миколаївська	Одеська	Херсонська
Житлова площа номерів, тис. м ²	12,9	91,3	6,6	57,3
Середня площа одного номеру, м ²	20,1	17	17,2	16,2
Місткість готелів та інших місць для тимчасового проживання, місць	1960	15177	1113	9815
Середня місткість одного підприємства, місць	139	214	70	189
Коефіцієнт використання місткості готелів та інших для тимчасового проживання	0,11	0,10	0,01	0,13
Розподіл номерів у готелях	люкси	29	190	59
	напівлюкси	55	290	161
	1-місні номери	20	81	43
	2-місні номери	217	1977	1271
	3-місні і з більшою кількістю місць номери	318	2822	105

фікації, маркування "зелених" послуг, категоризації суб'єктів ринку туристичних послуг; низька якість послуг; низький рівень інформаційно-маркетингового супроводження зеленого туризму; відсутність чіткої стратегії розвитку зеленого туризму на регіональному та державному рівнях.

Як видно з даних таблиці 2, характеристики готелів та інших місць для тимчасового проживання у сільській місцевості Причорноморського району в цілому — краща, ніж по інших регіонах країни.

Передусім звертає на себе увагу житлова площа готельних номерів — у Миколаївській і Одеській областях вона майже у 8 та 5 разів відповідно більша від середнього значення по країні. Однак недоліком є те, що середня пло-

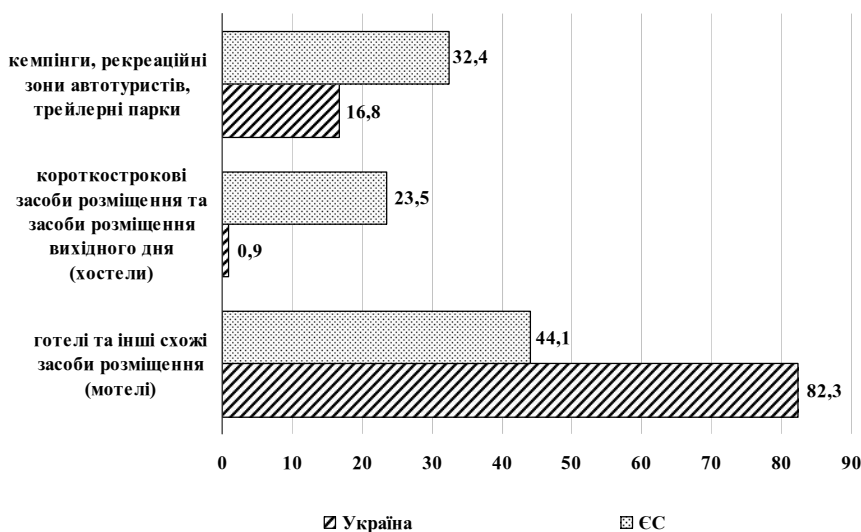

Рис. 1 Структура туристичного житла в ЄС та Україні за способами розміщення туристів, %

Джерело: [7, с. 101].

Таблиця 3. Автомобільні дороги України з твердим покриттям

Рік	Категорія										Разом, км
	I		II		III		IV		V		
	км	%	км	%	км	%	км	%	км	%	
2010	2637,9	1,6	13012,1	7,8	29044,8	17,5	105949,2	63,9	15199,6	9,2	165843,6
2011	2730,8	1,6	13287,5	8,0	28788,9	17,3	106042,7	63,9	15174,7	9,1	166024,6
2012	2763	1,7	13021,6	7,8	27536,6	16,6	107833,3	64,9	14940,6	9,0	166095,1
2013	2807,4	1,7	12858,3	7,7	27662,9	16,7	107895,3	65,0	14861,0	8,9	166084,9
2014	2749,0	1,7	11947,4	7,5	26657,9	16,7	104201,4	65,3	13907,5	8,7	159463,2
2015	2706,4	1,7	12191,8	7,6	26566,7	16,7	104094,8	65,3	13887,4	8,7	159447,1
2016	2710,1	1,7	12206,1	7,7	26547,7	16,6	104114,4	65,3	13883,8	8,7	159462,1
2017	2711,1	1,7	12227,6	7,7	26583,2	16,7	104178,1	65,3	13895,0	8,7	159595,0
2017 до 2010, %	102,8	x	94,0	x	91,5	x	98,3	x	91,4	x	96,2

Джерело: [7].

ща одного номеру не перевищує 17 м². Наприклад, для сім'ї із чотирьох осіб такий номер буде затишний. Місткість готелів — також висока.

Серед слабких сторін готельного господарства досліджуваних регіонів — фактичне значення такого показника, як "коефіцієнт використання місткості".

Як фактичне значення для Миколаївської області 0,1 означає, що рівень використання готельних номерів та інших місць для тимчасового проживання у сільській місцевості регіону не перевищує 10%. Відповідно в Одеській області готельні номери та місця для тимчасового проживання використовують лише на 13%, в Херсонській області — на 1%.

Представлена статистика актуалізує одну із головних проблем вітчизняної туристичної галузі у частині забезпечення тимчасовим житлом — нераціональна структура туристичного житла за типами (рис. 1).

В Україні самим розвинутим сегментом ринку туристичного житла є готелі та схожі засоби розміщення (мотелі). Їх частка вдвічі більша, ніж у ЄС. Експлуатація таких об'єктів вимагає порівняно високих витрат. Тому і ціни на проживання в них — вищі, ніж в альтернативних видах подібного за призначенням житла. Це ще раз підтверджує припущення, що в Україні досі активно використовується морально та фізично застаріла матеріально-технічна база туристичної галузі УРСР.

Натомість популярний у розвинутих країнах low-cost — короткострокові засоби розміщення та засоби розміщення вихідного дня (хостели), в Україні фактично відсутній — 0,9% проти 23,5% у ЄС. Нарешті частка кемпінгів, рекреаційних зони автотуристів та трейлерних парків в Україні вдвічі менша, ніж у ЄС — 16,8 проти 32,4%. Мова йде про обладнані ділянки для відпочинку автотуристів у лісових зонах, на берегах штучних та природних водойм, у долинах гір.

Однією із головних причин цього є проти-законне самозахоплення чиновниками та нуворишами лісових масивів, берегів річок, озер та морів. Ця проблема — надзвичайно актуальна для областей Причорноморського економічного району. Адже тут — один із найнижчих показників кількості населення на один квадратний кілометр території. Тому по маршрутах туристичних екскурсій мають бути присутні не-дорогі, проте зручні об'єкти тимчасового проживання.

У контексті розвитку туристичної галузі сільських територій Причорноморського району, найважливішою складовою транспортної інфраструктури є величина та стан доріг з твердим покриттям. Адже туристичні екскурсійні маршрути потребують дорожнє забезпечення із розгалуженою мережею доріг національного, регіонального та місцевого значення.

Таблиця 4. Автомобільні дороги Миколаївської області з твердим покриттям

Рік	Категорія										Разом, км
	I		II		III		IV		V		
	км	%	км	%	км	%	км	%	км	%	
2010	74,7	1,6	469,2	9,8	691,3	14,4	3549,8	74,2	0	0	4785,0
2011	80,4	1,7	480,1	10,0	691,3	14,4	3549,8	73,9	0	0	4801,6
2012	82,4	1,7	478,1	10,0	691,3	14,4	3549,8	73,9	0	0	4801,6
2013	82,4	1,7	478,1	9,9	691,3	14,4	3549,8	73,9	0	0	4801,6
2014	82,4	1,7	478,1	9,9	691,4	14,4	3553,1	73,9	0	0	4805,0
2015	82,4	1,7	478,1	9,9	691,4	14,4	3556,5	74,0	0	0	4808,4
2016	82,1	1,7	477,5	9,9	691,4	14,4	3556,6	74,0	0	0	4807,6
2017	82,1	1,7	451,8	9,4	696,8	14,5	3578,3	74,4	0	0	4809,0
2017 до 2010, %	109,9	x	96,3	x	100,8	x	100,8	x	0	x	100,5

Джерело: [7].

Таблиця 5. Автомобільні дороги Одеської області з твердим покриттям

Рік	Категорія										Разом, км
	I		II		III		IV		V		
	км	%	км	%	км	%	км	%	км	%	
2010	194,3	2,4	571,9	7,1	818,7	10,2	6080,1	75,5	386,4	4,8	8051,4
2011	194,3	2,4	571,9	7,1	818,7	10,2	6080,1	75,5	390,4	4,8	8055,4
2012	194,3	2,4	571,9	7,1	818,7	10,2	6080,1	75,5	390,4	4,8	8055,4
2013	194,3	2,4	590,8	7,3	818,8	10,1	6075,4	75,3	390,4	4,8	8069,7
2014	194,3	2,4	590,8	7,3	818,8	10,1	6075,4	75,3	390,4	4,8	8069,7
2015	194,3	2,4	604,8	7,5	804,8	10,0	6075,4	75,3	390,4	4,8	8069,7
2016	194,3	2,4	604,8	7,5	804,8	10,0	6073,2	75,3	390,4	4,8	8067,5
2017	194,3	2,4	614,1	7,6	784,3	9,7	6084,0	75,4	388,7	4,8	8065,4
2017 до 2010, %	100	x	107,4	x	95,8	x	100,1	x	100,6	x	100,2

Джерело: [7].

Таблиця 6. Автомобільні дороги Херсонської області з твердим покриттям

Рік	Категорія										Разом, км
	I		II		III		IV		V		
	км	%	км	%	км	%	км	%	км	%	
2010	40,2	0,8	365,3	7,3	1064,4	21,4	3501,7	70,4	0	0	4971,6
2011	44,9	0,9	360,6	7,3	1064,4	21,4	3498,2	70,4	0	0	4968,1
2012	48,1	1,0	357,4	7,2	1064,4	21,4	3498,2	70,4	0	0	4968,1
2013	48,1	1,0	360,8	7,3	1061,0	21,4	3498,2	70,4	0	0	4968,1
2014	48,1	1,0	360,8	7,3	1061,0	21,4	3498,2	70,4	0	0	4968,1
2015	48,1	1,0	378,3	7,6	1043,5	21,0	3498,2	70,4	0	0	4968,1
2016	48,1	1,0	378,3	7,6	1043,5	21,0	3498,2	70,4	0	0	4968,1
2017	49,3	1,0	377,1	7,6	1043,5	21,0	3498,2	70,4	0	0	4968,1
2017 до 2010, %	122,6	x	103,2	x	98,0	x	99,9	x	0,0	x	99,9

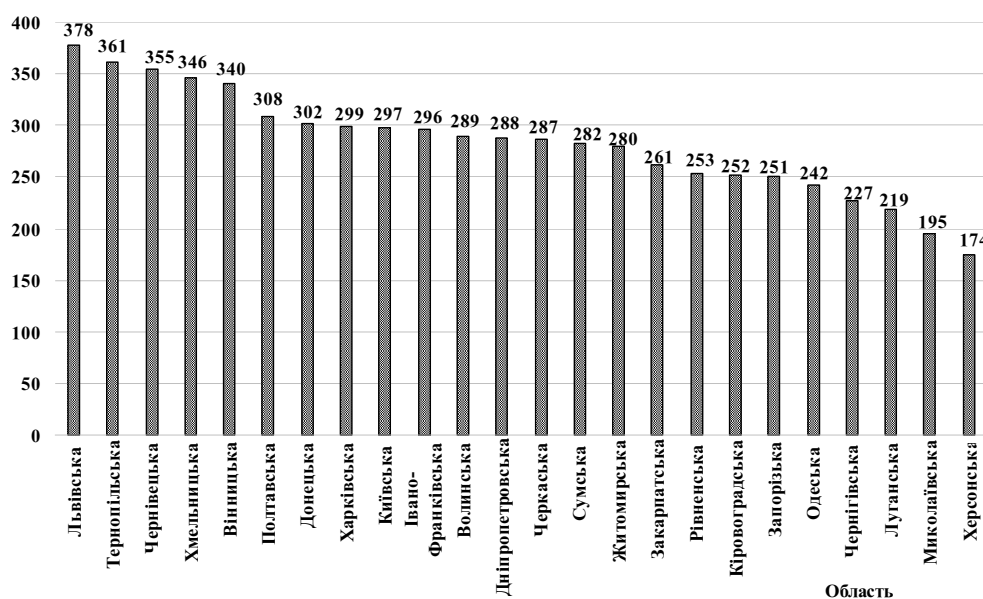
Джерело: [7].

Зміни, що відбуваються у дорожньому господарстві країни та Причорноморського району важко назвати позитивними (табл. 3).

Незважаючи на те, що довжина доріг із твердим покриттям I категорії збільшилася на 2,8% загальна протяжність доріг із твердим покриттям в аналізованому періоді зменшилася на 3,8% або 6249 км (табл. 4).

У Миколаївській області загальна протяжність доріг з твердим покриттям у цілому збільшилася на незначні 0,5% або 24 км. Помітні зміни в Одеській області стосуються збільшення протяжності доріг з твердим покриттям II категорії — +42,2 км за аналізований період.

У Херсонській області довжина доріг з твердим покриттям фактично не зазнала змін.

Рис. 2 Щільність автомобільних доріг у областях України в 2017 р., км на 1 тис. км² території

Джерело: [7].

Таблиця 7. Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, км на 1 тис. км² території

Рік	Україна	В тому числі області		
		Миколаївська	Одеська	Херсонська
2000	271	195	239	170
2001	272	194	239	170
2002	272	196	239	172
2003	273	197	239	172
2004	273	197	240	171
2005	273	196	241	172
2006	274	197	242	173
2007	274	197	242	175
2008	275	195	242	175
2009	275	195	242	175
2010	275	195	242	174
2011	275	195	242	174
2012	275	195	242	174
2013	275	195	242	174
2014	277	195	242	174
2015	277	195	242	174
2016	277	195	242	174
2017	277	195	242	174

Джерело: [7].

Слід відмітити, що незначні позитивні зміни у збільшенні довжини доріг з твердим покриттям у областях Причорноморського економічного району стосуються виключно доріг національного значення. Натомість довжина доріг регіонального та місцевого значення (III—V категорії) в аналізованому періоді залишилася без змін.

Як бачимо (табл. 6), щільність автомобільних доріг у областях Причорноморського економічного району є нижчою від середнього значення по країні. Особливо критична ситуація в Миколаївській та Херсонській областях, де фактичне значення щільності доріг у звітному періоді було нижчим, ніж середнє значення по країні на 29,6 та 30,7% відповідно. У національному рейтингу за показником щільності автомобільних доріг Одеська область перебуває на 20 місці, Миколаївська та Херсонська займають два останніх.

Для того, щоб зрозуміти рівень забезпеченості дорогами, крім порівняння загальної довжини необхідно провести порівняння щільності доріг.

Таблиця 8. Значення глобального індексу "якість доріг" та місце України у відповідному рейтингу

	Рік												
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Індекс	2,19	2,15	2,16	2,17	1,98	2,05	2,33	2,14	2,21	2,44	2,4	2,4	2,7
Рейтинг	102	114	119	124	135	137	137	144	139	132	134	130	123
Кількість країн у рейтингу, од.	119	127	131	131	138	141	143	147	143	140	138	137	140

Джерело: [8].

Дефіцит розгалуженої мережі автомобільних доріг регіонального та місцевого значення — не єдина проблема транспортного забезпечення розвитку туристичної галузі Причорноморського району. Не меншою, а можливо, більшою проблемою, є стан дорожнього покриття.

За даними Світового економічного форуму в Україні — одні із найгірших доріг у світі (табл. 8). Це надзвичайно актуальна інфраструктурна проблема, що є причиною гальмування багатьох аспектів національного та регіонального розвитку — торгівлі, будівництва, сільських територій, туризму тощо.

З 10 найгірших доріг України 6 повністю або частково знаходяться на території областей Причорноморського району:

- 1) КПП "Тимкове" — Балта — Первомайськ — Доманівка — Олександрівка;
- 2) Одеса — Рені;
- 3) Львів — Радехів — Луцьк;
- 4) Чугуїв — Мілове;
- 5) Мукачеве — Рахів — Богородчани — Івано-Франківськ — Рогатин — Бібрка — Львів;
- 6) Одеса — Вознесенськ — Новий Буг;
- 7) Дніпро — Миколаїв;
- 8) Львів — Самбір — Ужгород;
- 9) Олександрівка — Кропивницький — Миколаїв;
- 10) Кропивницький — Платоново [9].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У контексті розвитку туристичної галузі сільських територій Причорноморського економічного району, найважливішою складовою транспортної інфраструктури є величина та стан доріг з твердим покриттям. Адже туристичні екскурсійні маршрути потребують дорожнє забезпечення із розгалуженою мережею доріг національного, регіонального та місцевого значення.

Дефіцит розгалуженої мережі автомобільних доріг регіонального та місцевого значення — не єдина проблема транспортного забезпечення

ня розвитку туристичної галузі Причорноморського району. Не меншою, а можливо, більшою проблемою, є стан дорожнього покриття.

За даними Світового економічного форуму в Україні — одні із найгірших доріг у світі. Це надзвичайно актуальна інфраструктурна проблема, що є причиною гальмування багатьох аспектів національного та регіонального розвитку — торгівлі, будівництва, сільських територій, туризму тощо.

Література:

1. Сільський зелений туризм стає популярним в Україні. Aquadar 21.05.2017. URL: <https://aquadar.com/uk/novini/silskiy-zeleniy-turizm-staye-populyarnim-v-ukrayini/>

2. Страусина ферма й унікальний каньйон: на Миколаївщині розвивається зелений туризм. УКРІНФОРМ. 07.06.2018 15:01. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2476093-strausina-ferma-j-unikalnij-kanjon-na-mikolaivsini-rozvivaetsa-zelenij-turizm.html>

3. Зелений туризм: нині це модно! Асоціація індустрії гостинності України. URL: <http://aigu.org.ua/zelenii-tourism.html>

4. "Українська гостинна садиба". ГО "Спілка сільського зеленого туризму України". URL: <https://www.greentour.com.ua/region/odeska>

5. Сільський зелений туризм на території Херсонської області. Департамент культури, туризму та курортів Херсонської обласної державної адміністрації. URL: <http://www.uct-artkavun.kherson.ua/tour-village.htm>

6. Садиби зеленого туризму. Офіційний сайт міста Херсон. URL: <http://www.city.kherson.ua/articles/sadibi-zelenogo-turizmu>

7. Статистичний збірник "Транспорт і зв'язок України 2017". Київ. Державна служба статистики, 2018. — 168 с.

8. Quality of roads. The Global Competitiveness Report. Geneva: World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org>

9. Веремєєва Т. Стан доріг в Україні залишається плачевним: коли ситуація зміниться. Marker.ua. 22.06.2018. URL: <http://marker.ua/infrastruktura/transport/4520-stan-dorig-v-ukrayini-zalishayetsya-plachevnim-koli-situatsiya-zminitsya/>

10. Лагодієнко В.В., Боднар О.А. Вплив соціально-економічного розвитку села на рівень життя сільського населення регіону. Економіст. — 2012. — № 2. — С. 50—51. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2012_2_18

References:

1. Kaplugin, I.S. (2017), "Rural green tourism is becoming popular in Ukraine", Glavkom, available at: <https://glavcom.ua/news/silskiy-zeleniy-turizm-staje-populyarnim-v-ukrajini-ekspert-420458.html>, (Accessed 10 Feb 2019).

2. Ukrinform (2018), "Ostrich farm and unique canyon: green tourism is developing in Mykolaiv region", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2476093-strausina-ferma-j-unikalnij-kanjon-na-mikolaivsini-rozvivaetsa-zelenij-turizm.html>, (Accessed 10 Feb 2019).

3. Association of the enterprise industry of Ukraine (2018), "Green tourism: now it's fashionable!", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2476093-strausina-ferma-j-unikalnij-kanjon-na-mikolaivsini-rozvivaetsa-zelenij-turizm.html>, (Accessed 10 Feb 2019).

4. NGO "Union of Rural Green Tourism of Ukraine" (2017), "Ukrainian hospitable manor", URL: <https://www.greentour.com.ua/statut> (Accessed 10 Feb 2019).

5. Department of Culture, Tourism and Resorts of the Kherson Oblast State Administration (2018), "Rural Green Tourism in the Kherson Oblast", available at: <http://www.uct-artkavun.kherson.ua/tour-village.htm> (Accessed 10 Feb 2019).

6. Official site of the city of Kherson (2018), "Homestead of green tourism", available at: URL: <http://www.city.kherson.ua/articles/sadibi-zelenogo-turizmu>, (accessed 10 Feb 2019).

7. State Statistics Service of Ukraine (2018), Transport i zv'yazok Ukrayini 2017. Statistichnij zbirnik [Statistical yearbook "Transport and Communications Ukraine 2017"], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

8. World Economic Forum (2018), "Quality of roads. The Global Competitiveness Report", available at: <https://www.weforum.org>, (Accessed 10 Feb 2019).

9. Veremeyeva, T. (2018), "The state of roads in Ukraine remains deplorable: when the situation changes", Marker.ua, available at: <http://marker.ua/ru/infrastruktura/transport/4520-stan-dorig-v-ukrayini-zalishayetsya-plachevnim-koli-situatsiya-zminitsya/>, (Accessed 10 Feb 2019).

10. Lagodiienko, V.V. and Bodnar, O.A. (2012), "Impact of socio-economic development of the village on the living standards of the rural population of the region" Ekonomist, vol. 2, pp. 50—51.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2019 р.

УДК 354:332

І. В. Драган,

к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник відділу методології стійкого розвитку,
ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України"

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.41

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЕКТІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

I. Dragan,

PhD in Economics (Candidate of Sciences), State Institution "Institute economics of natural
resources and sustainable development of the NAS of Ukraine", Kyiv

INVESTMENT SUPPORT OF ENVIRONMENTAL PROJECTS OF BUSINESS ENTITIES

У статті представлено основні причини незбалансованого екологічного розвитку та тенденції ресурсоемного виробництва. Виокремлено особливості інвестування екологічних проектів, показано роль і місце іноземних інвестицій в результативності управління інноваційно-інвестиційною діяльністю, розглянуто особливості управління інноваційно-інвестиційною діяльністю суб'єктів господарювання в умовах еколого-економічного розвитку країни. Визначено, що в останні роки у світовій практиці інвестування екологічних проектів суб'єктів господарювання змістилося в площину вибору і здійснення нових форм. Виявлено, що перевагу сьогодні стали віддавати таким формам інвестування, як лізинг, концесія, факторинг і франчайзинг, на ефективність яких впливають організаційно-правові та економічні умови і способи залучення інвестицій. Виявлено особливості управління інвестиційною діяльністю, які виявляються в посиленні взаємодії економічних важелів і стимулів, розширенні інститутів стимулювання інвесторів і підвищенні ефективності суб'єктів господарювання за рахунок нових форм інвестування.

The article presents the main causes of unbalanced ecological development and the trend of resource-intensive production. At present, the main purpose of business entities in investing in fixed assets is the replacement of worn-out equipment, automation of the production process. Accordingly, it is far from the first place to meet the environmental requirements in the production and use of energy-saving, resource-saving technologies. An assessment of the results of investing in the main production funds has made it possible to determine that the key problem of raising capital in domestic environmental projects is, first of all, the low demand for them by the producer, as well as the ineffectiveness of the structure — the loss-making focus on the purchase of finished equipment abroad to the detriment of the implementation of their own new developments, which ensure the conservation of resources, environmental standards and norms.

The peculiarities of investing into environmental projects are highlighted, the role and place of foreign investments in the efficiency of management of innovation and investment activity, features of management of innovation and investment activity of economic entities in the conditions of ecological and economic development are shown. countries. It has been established that in recent years, in world practice, investing in environmental projects of business entities has shifted to the area of choice and introduction of new forms. It is revealed that today the advantage is given to such forms of investments as leasing, concession, factoring and franchising, the effectiveness of which is influenced by organizational and legal and economic conditions and ways of attracting investment. The features of investment activity management are revealed, which are manifested in strengthening the interaction of economic instruments and incentives, expansion of institutions stimulating investors and improving the efficiency of business entities through new forms of investment.

Ключові слова: виробництво, екологічний проект, ефективність, інвестиційна діяльність, суб'єкт господарювання.

Keywords: production, ecological project, efficiency, investment activity, subject of management.

ВСТУП

Сучасний розвиток економіки України характеризується необхідністю вирішення проблем у сфері управління інноваційно-інвести-

ційною діяльністю при формуванні та реалізації екологічних проектів, які відіграють важливу роль у забезпеченні досягнення стратегічної мети щодо переходу до сталого розвитку еко-

номіки країни. Існує нагальна проблема управління інноваційно-інвестиційною діяльністю суб'єктів господарювання, яка пов'язана як з існуючим в Україні розбалансованим станом еколого-економічного розвитку, що пояснюється тенденціями ресурсоємного виробництва підприємств, так і відсутністю необхідного попиту виробництва на екологічні проекти, їх неефективною структурою і нестачею інвестиційних коштів.

Найважливіше завдання забезпечення сучасної економіки необхідними інвестиційними ресурсами в сфері еколого-інноваційної діяльності суб'єктів господарювання можливо вирішити завдяки використанню економічних важелів і стимулів, їх злагодженої взаємодії, чіткою послідовністю функціонування в системі дієвих інститутів вітчизняної інноваційної сфери, використання нових засобів залучення іноземних інвестицій, які відіграють суттєву роль у співфінансуванні екологічних проектів і програм в умовах кризи і нестачі фінансових коштів.

Істотний внесок у розвиток теорії та практики оцінювання ефективності екологоорієнтованої господарської діяльності зробили такі вчені: А. Аганбегян, Л. Абалкін, Б. Буркинський, В. Міщенко, О. Царенко, Л. Мельник, М. Хвесик, С. Харічков, В. Степанов, А. Аксененко, О. Амоша, Т. Бень, І. Булеев, О. Василик, Н. Коніщева, А. Турило, Л. Червова, М. Чумаченко, А. Шермет та інші.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розробити практичні рекомендації щодо формування комплексного механізму управління інвестиційною діяльністю суб'єктів господарювання при реалізації екологічних проектів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблема ефективності екологічного розвитку завжди посідала важливе місце серед актуальних проблем економічної науки. Зацікавленість нею виникає на різних рівнях управління економікою — від власників суб'єктів господарювання до керівників держави. Ефективність належить до найбільш загальних економічних категорій, властивих будь-якому виду виробництва. Забезпечити таке становище можливо за рахунок використання економічних важелів і стимулів, а також їх злагодженої взаємодії з іншими елементами комплексного механізму інвестування екологічних проектів, які створюють умови зацікавленості і потреби виробників переходити на екологічно чисті, маловідходні або безвідходні технології на

противагу сьогодинішньому прагненню економити на витратах екологічного характеру.

За своєю родовою ознакою ефективність — це результат діяльності (ефект), що отримується спільнотою або окремим індивідом на одиницю використаних (чи затрачених) ресурсів. При цьому отриманий результат (ефект) може мати різне вираження, оскільки різними можуть бути використані для досягнення ефекту ресурси. Але, що б не брали в якості результату і ресурсів, ефективність завжди відображає їх відношення. Її сутність у кінцевому результаті проявляється через динаміку цього співвідношення і закономірності останньої.

У широкому розумінні ефективність є не лише економічною категорією. Якщо мова йде, наприклад, про продуктивність машин, про результативність їх функціонування і якщо при цьому виходити виключно з закладених в них технічних можливостей, то ефективність виступає тут категорією технічних наук [1].

Економічна ефективність — це вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (суб'єктів господарювання, територій, національної економіки). Основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках і самих цілей (зокрема, одержання прибутку).

Економічний ефект від раціональнішого використання засобів виробництва — завжди ефект комплексний. Якщо, наприклад, покращити використання металообробного устаткування, то на виробництво одного і того ж обсягу продукції знадобиться менше станків, не буде затрачено працю на випуск додаткових станків, на виплавку металу, необхідного для цих станків тощо. І одночасно, як правило, краще використання техніки супроводжується і прямим підвищенням продуктивності праці, і більш раціональним використанням обробляючих матеріалів. Таким чином, досягнутий економічний ефект виходить багаторазовим [2].

Оцінка економічної ефективності діяльності суб'єктів господарювання пов'язана з вирішенням цілого комплексу проблем. До таких проблем відносяться: здійснення економічного підходу до оцінки результатів виробничо-господарської діяльності; вибір економічно доцільних напрямів розвитку і виявлення резервів більш ефективної діяльності; прогнозування і планування підвищення економічної ефективності роботи; оперативний контроль економічної ефективності роботи; організація обліку економічної діяльності, системи економічного стимулювання виробництва. Оцінка

економічної ефективності повинна відображати основні напрями діяльності суб'єктів господарювання, виявляти вплив окремих чинників на підвищення ефективності виробництва і розкривати наявні резерви [6].

У практичній діяльності суб'єктів господарювання ефективність визначають як кінцевий результат процесу виробництва. Він відображає матеріалізований результат процесу виробництва, який вимірюється обсягом продукції в натуральній і вартісній формах. Кінцевим результатом виробничо-господарської діяльності підприємства за певний період є частина продукції (новостворена вартість), а фінансовим результатом комерційної діяльності — прибуток (прибутковість).

Слід мати на увазі, що, звичайно, перелік ресурсів суб'єктів господарювання, котрі визначають його ефективність, не є вичерпним, тобто в конкретних умовах на ефективність діяльності підприємства можуть чинити істотний вплив інші фактори. Але для середньостатистичного суб'єкта господарювання, яке діє в умовах ринку, урахування зазначених факторів гарантує отримання найбільш адекватної оцінки стану справ.

Узагалі ж питання стосовно того, що вважати результатами виробництва, а що — витратами, які зумовили появу цих результатів, є дискусійним. Учені-економісти висунули чимало пропозицій стосовно вирішення цього питання. Але з усієї їх множини найбільш обґрунтовані точки зору можна об'єднати в межах таких трьох підходів:

1) ресурсний, коли економічний результат зіставляється з еколого-економічною оцінкою виробничих ресурсів, які застосовуються під час виробництва;

2) витратний, коли економічний результат порівнюється з поточними витратами, які безпосередньо пов'язані з його досягненням;

3) ресурсно-витратний, що, як це видно з самої назви, являє собою певний компроміс між двома попередніми. Тобто до уваги береться як певна оцінка наявних ресурсів, так і оцінка поточних витрат. Проте застосування цього підходу має бути дуже зваженим і обережним, адже виникає проблема подвійного рахунку, а також значного впливу галузевих особливостей виробництв (фондомісткості, капіталомісткості, трудомісткості тощо).

Кожен із цих підходів має свої переваги та недоліки, і доцільність застосування того чи іншого з них визначається конкретними обставинами й поставленими завданнями. Що стосується чисельника формули ефективності, то

тут також можна виділити три найзагальніші підходи.

1. За результат береться валова вартість створеного за певний період продукту.

2. Як результат беруть прибуток. Це досить поширений підхід, і при його застосуванні утворюється ціла множина показників рентабельності, коли прибуток зіставляється з собівартістю виробництва або з вартістю основних фондів, або з величиною активів підприємства чи його капіталом тощо.

3. За результат береться сума прибутку та амортизації. Річ у тім, що з точки зору попереднього підходу суб'єкт господарювання, яке має від'ємну величину прибутку (що визначається за тією або іншою законодавчо визначеною методологією), автоматично є нерентабельним, а отже, й неефективним. Але для кризових економік, у яких відбуваються інтенсивні трансформаційні процеси, на думку окремих економістів, ефективною може вважатися діяльність і такого підприємства, яке не може забезпечити повного відтворення своїх ресурсів, передусім основних фондів. Ідеться про те, що втрати суспільства в разі ліквідації такого суб'єкта господарювання будуть все ж більшими, ніж тоді, коли воно продовжуватиме діяльність до повного спрацювання своїх основних фондів.

Завдання визначення ефективності виникає в різних ситуаціях, і його раціональне вирішення в конкретних умовах передбачає застосування тих або інших підходів чи методик. Можна виділити такі загальні напрями, за якими визначається ефективність.

1. Оцінювання ефективності виробництва з метою забезпечення оптимальної стратегії управління ним. У межах цього напрямку досліджується насамперед ефективність використання ресурсів суб'єкта господарювання.

2. Оцінювання ефективності підприємства з метою визначення його привабливості як потенційного об'єкта інвестування. Таке оцінювання може здійснюватися самим підприємством, потенційним інвестором або ж для забезпечення об'єктивності — незаінтересованою організацією. При цьому портфельні інвестори, як правило, задовольняються фінансовими показниками ефективності, а стратегічних здебільшого цікавить комплексна її оцінка.

3. Оцінювання ефективності еколого-економічної діяльності суб'єкта господарювання на макrorівні з боку держави. Не слід вважати, що цей напрямок стосується виключно ра-

дьянських часів, хоча об'єктивно в ті часи спостерігався розквіт діяльності в цьому напрямі. Але і в умовах ринку завдання такого плану вирішуються, хоча, звичайно, в інших масштабах [3].

Ефективність виробництва має свою видову класифікацію за окремими ознаками; кожний із видів ефективності має певне практичне значення для системи господарювання. Тому є необхідність навести сутнісно-змістову характеристику окремих видів ефективності.

Розглянемо основні ознаки класифікації ефективності залучених інвестицій екологоорієнтованих проектів та її види відповідно до цих ознак.

1. За наслідками отриманих результатів. За цією ознакою можна виділити три види ефективності: економічну, соціальну та соціально-економічну.

Економічний ефект відображає різноманітні вартісні показники, що характеризують проміжні й кінцеві результати виробництва суб'єктів господарювання. Формами прояву економічної ефективності є різноманітні економічні ефекти: зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції, що виготовляється, збільшення прибутку, зниження матеріаломісткості, фондомісткості, трудомісткості продукції тощо.

Форми прояву соціальної ефективності пов'язані з отриманням соціальних ефектів: поліпшення умов праці, зростання життєвого рівня народу, поліпшення екологічних параметрів, збільшення тривалості життя людей та ін.

Соціальний ефект зводиться до скорочення тривалості робочого тижня, збільшення кількості нових робочих місць і рівня зайнятості населення, поліпшення умов праці та побуту, стану навколишнього середовища, загальної безпеки життя. Соціальні наслідки виробництва можуть бути не лише позитивними, а й негативними (збільшення безробіття, посилення інфляції, погіршення екологічних показників).

У будь-якій діяльності має місце також ефект акселерації (від лат. *accelero* — прискорюю), який означає прискорення темпів поширення і застосування якогось конкретного позитивного результату.

Межі між окремими формами мультиплікаційної ефективності є досить умовними, рухливими та відносними. Діалектичний взаємозв'язок цих форм полягає в тому, що всі вони разом формують загальний інтегральний ефект

від практичної реалізації того чи того управлінського рішення.

Синергічна ефективність (від гр. *synergos* — діючий спільно) показує комбінований вплив сукупності тих чи тих інновацій на фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання, коли загальний ефект перевищує арифметичну суму впливу на виробництво (діяльність) кожної інновації зокрема, тобто коли кожна інновація посилює вплив усіх інших [4].

Сучасна економічна наука і практика господарювання висунули низку проблем, однією з яких є комплексне оцінювання й аналіз виробничо-господарської діяльності підприємства. Оцінювання діяльності суб'єкта господарювання створює передумови для виявлення та реалізації внутрішньогосподарських резервів підвищення ефективності виробництва, сприяє досягненню кращих кінцевих результатів, ухваленню позитивних господарських рішень.

Система показників ефективності діяльності господарюючих суб'єктів, посідає центральне місце в управлінні ними. Від удосконалення цих показників залежить орієнтація суб'єкта господарювання на кінцеві результати виробництва.

Природоохоронні затрати — це витрати на заходи природоохоронного значення: охорону від забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, землі, ведення лісового господарства тощо. В практиці економічного аналізу розрізняють дві категорії затрат природоохоронного призначення: капітальні та поточні.

Капітальні затрати являють собою засоби, уречевлені в основних фондах і матеріальних оборотних активах екологічного призначення (передусім, це державні капіталовкладення в будівництво об'єктів і споруд по охороні водних ресурсів і повітряного басейну, земель, мінеральних ресурсів). Капітальні вкладення в природоохоронні фонди можуть досягати значних розмірів: наприклад, затрати на газопилочисні споруди становлять більше 20% вартості основного технічного оснащення. Крім цього, державні капіталовкладення на водоохоронні заходи здійснюються капіталовкладеннями комплексного характеру — це затрати власних засобів підприємства, котрі мають всезагальну спрямованість при одночасному природоохоронному ефекті (витрати на удосконалення техніки ті технології, організацію виробництва в напрямку комплексності використання сировини, створення санітарно-захисних зон).

До поточних затрат відносяться витрати на утримання та обслуговування основних фондів природоохоронного призначення (в тому числі затрати на оплату праці обслуговуючого персоналу, поточний та капітальний ремонт, амортизаційні відрахування, енергетичні витрати і т. д.), а також витрати на оплату праці сторонніх послуг, пов'язаних з охороною навколишнього середовища (екологічний аудит, заохочення експертів і т. д.). частка природоохоронних поточних затрат у загальних витратах на виробництво та переробку продукції коливається в межах 0,2—3%. В цілому по відношенню до розмірів капітальних вкладень поточні затрати перевищують попередні майже в три рази; при цьому ж відношенні по повітряному басейну становить 5:1, по водним ресурсам 4:1.

Згідно з типовою методикою, розрахунок економічної ефективності екологічних проєктів щодо природоохоронних заходів базується на зіставленні витрат на їх здійснення з економічним результатом, досягнутим завдяки цим заходам. У цьому випадку говориться про категорію економічного ефекту який досягається в результаті проведення природоохоронних заходів. Природоохоронні витрати в розмірі 1—2% ВВП попереджують збитки 3—5% обсягу ВВП.

Оцінка економічної ефективності екологічних проєктів має особливості які проявляються в різновидах ефекту, а також у методах їх визначення. Необхідно враховувати такі обставини:

1) якщо природоохоронні витрати забезпечують приріст прибутку, то ефект від затрат виражається у вигляді запобігнених втрат додаткових витрат, виникаючих в результаті забруднення;

2) регіональний характер ефекту природоохоронних заходів потребує співставлення витрат всіх природо користувачів даної території;

3) велика частина соціальних результатів важко піддається вартісній оцінці.

У відповідності з існуючою методикою розрізняють первинний і кінцевий комплексний соціально-економічний ефект від заходів щодо захисту навколишнього середовища.

Економічне обґрунтування екологічних проєктів спирається на зіставлення економічних результатів від впровадження природоохоронних заходів із витратами на їх здійснення. Умовою проведення розрахунків економічної ефективності витрат на природоохоронні заходи є вибір варіантів у межах однієї території, де досягається однакова

(нормативна) якість навколишнього середовища.

Нині використовується велика кількість показників оцінки економічної ефективності. Найчастіше використовуються показники абсолютної та порівняльної ефективності.

Абсолютна ефективність показує, у скільки разів результат перевищує витрати на проведення природоохоронної діяльності. Доцільність здійснення природоохоронних заходів визначається за результатами порівняння цього показника з рівнями загальної рентабельності господарської діяльності [5].

Порівняльні варіанти повинні відповідати вимогам щодо умов праці, технічних та економічних показників, комплексного використання відходів, вторинних ресурсів тощо, передбаченим нормативними документами. Цей показник може бути визначений як чистий економічний ефект.

Чистий економічний ефект природоохоронних заходів визначається з метою техніко-економічного обґрунтування вибору найкращих варіантів, які різняться за впливом на навколишнє середовище, а також за впливом на виробничі результати галузей та суб'єктів господарської діяльності — як тих, що здійснюють ці заходи, так і суміжних з ними. Визначення чистого економічного ефекту природоохоронних заходів ґрунтується на порівнянні витрат на їх здійснення з досягнутим завдяки цим заходам економічним результатом, як це було сказано раніше.

Розрізняють фактичний та очікуваний (проєктний, прогнозний) чистий економічний ефект природоохоронних заходів. Фактичний чистий економічний ефект визначається для здійснення цільових заходів на основі порівняння фактичних витрат і фактично досягнутого економічного результату при реалізації проєкту.

Очікуваний чистий економічний ефект розраховується на етапах розробки прогнозів, програм, проєктів, створення нової природоохоронної техніки, виробництва екологічно чистої продукції на основі багатоваріантного аналізу очікуваних витрат і результатів з метою вибору оптимального, який забезпечує одержання максимального економічного ефекту при дотриманні чинних вимог до якості навколишнього середовища.

Обираючи варіанти проєктів і напрямів екологізації економіки, необхідно мати критерій — який проєкт, варіант чи напрям кращий. Екологічний проєкт слід реалізувати, якщо він економічно ефективний, і, навпаки, якщо проєкт

неефективний, то його треба відхилити. Звичайно, економічна оцінка екологічних функцій, природних об'єктів тощо — справа надзвичайно складна й інколи неможлива. Однак, на жаль, засоби (будь-які витрати, інвестиції) завжди і при будь-якій економічній системі дефіцитні і тому необхідно робити обмежений вибір між великим числом варіантів вирішення питання.

ВИСНОВКИ

Тепер основною метою суб'єктів господарювання при інвестуванні в основний капітал є заміна зношеного обладнання, автоматизація виробничого процесу. Відповідно, мета виконання екологічних вимог у виробництві та використанні енергозберігаючих, ресурсозберігаючих технологій стоїть далеко не на першому місці. Оцінка результатів інвестування в основні виробничі фонди дозволила визначити, що ключовою проблемою залучення капіталу у вітчизняні екологічні проекти є, передусім, низький попит на них з боку виробника, а також неефективність структури — збитковий акцент на закупівлі готового обладнання за кордоном на шкоду впровадження власних нових розробок, що забезпечують ресурсозбереження, екологічні стандарти і норми.

Слід зазначити, що однією з проблем є значний обсяг запозичення готових технологій і недостатнє створення власних проривних інноваційних технологій в сфері виробництва. При цьому неможливо розвивати нові моделі інструментів, не існує необхідності враховувати специфічні фактори, що впливають на динаміку залучення і подальшого руху іноземних інвестицій.

Доведено, що впровадження механізму управління інвестиційною діяльністю за рахунок включення в нього не тільки складових функціональних частин, а й прямих і зворотних зв'язків між ними, дасть змогу суттєво підвищити рівень обсягу залучених інвестицій для фінансування екологічних проектів, оскільки інвестору буде чітко представлені мета, завдання, результати впровадження екологічних проектів, критерії оцінки дохідності та окупності інвестицій.

Література:

1. Андрейцев В. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктивного складу / В. Андрейцев // Право України. — 2001. — № 10. — С. 9—12.
2. Балацький О. Екологічний менеджмент і перспективи становлення та розвитку / О. Ба-

лацький, В. Лук'яніхін, О. Лук'яніхіна // Економіка України. — 2000. — № 5. — С. 67—73.

3. Галушкіна Т.П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм / Т.П. Галушкіна, Л.М. Грановська. — Одеса, 2009. — 372 с.

4. Канищенко О.Л. Бізнес-планування. Проведення практичних тренінгів з бізнес-планування та інвестиційного менеджменту / О.Л. Канищенко, І.В. Лилик. — К., 2003. — 96 с.

5. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України: колективна монографія / О.М.Алимов, І.В. Драган, В.В. Микитенко та ін. / за наук. ред. академіка НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика; Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України". — К.: ДУ "ІЕПСР НАН України", 2013. — 45 с.

6. Чепурна О.П. Деякі аспекти оцінки конкурентоспроможності суб'єктів господарювання / О.П. Чепурна // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. — Вип. 98: Економіка і фінанси. — Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. — С. 180—185.

References:

1. Andrejtsev, V. (2001), "The right of environmental safety: the problem of forming an objective composition", *Pravo Ukrainy*, vol. 10, pp. 9—12.
2. Balats'kyj, O. Luk'ianikhin, V. and Luk'ianikhina, O. (2000), "Ecological management and prospects of formation and development", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 5, pp. 67—73.
3. Halushkina, T.P. and Hranovs'ka, L.M. (2009), *Ekoloho-zbalansovani priorytety rozvytku terytorij: kontseptual'ni zasady ta orhanizatsijnij mekhanizm* [Ecologically-balanced priorities for the development of territories: conceptual foundations and organizational mechanism], Odesa, Ukraine.
4. Kanischenko, O. L. and Lylyk, I. V. (2003), *Biznes-planuvannia. Provedennia praktychnykh treninhiv z biznes-planuvannia ta investytsijnoho menedzhmentu* [Business Planning. Conducting practical trainings on business planning and investment management], Kyiv, Ukraine.
5. Alymov, O. M. Drahan, I. V. and Mykitenko, V. V. (2013), *Naukovi osnovy natsional'noi stratehii staloho rozvytku Ukrainy* [Scientific fundamentals of the national strategy of sustainable development of Ukraine], DU "IEPSR NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.
6. Chepurna, O. P. (2009), "Some aspects of assessing the competitiveness of business entities", *Visnyk SevNTU: zb. nauk. pr. Ekonomika i finansy*, vol. 98, pp. 180—185.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2019 р.

УДК 658:664

Л. В. Іванченкова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і аудиту,
Одеська національна академія харчових технологій

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.47

МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВА ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

L. Ivanchenkova,
candidate of economic sciences, assistant professor, associate professor
of department accounting and audit, Odessa national academy of food technologies

MATERIAL-FINANCIAL BALANCE SHEET IN FOOD BUSINESS ACTIVITIES AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF FINANCIAL AND ECONOMIC RESULTS

У статті досліджено питання забезпечення матеріально-фінансової збалансованості на підприємствах харчової промисловості, розглянуто основні її принципи і завдання в контролі за формуванням фінансово-економічних результатів. Доведено, що дія економічних законів сучасного ринку й організація економічного механізму управління діяльністю харчових підприємств об'єктивно обумовлюють необхідність підтримки збалансованості на належному рівні, що сприятиме динамічності й плановірності процесу відтворення й розвитку виробництва. Обґрунтовано необхідність врахування об'єктивних вимог сучасних економічних законів для того, щоб не було збоїв у роботі організаційно-економічного механізму, прояву тенденції зниження ступеня збалансованості, тому що це може негативно відбитися на динаміці економічного розвитку підприємства. Важливе значення для забезпечення й підтримки збалансованості платоспроможного попиту та пропозиції харчових товарів має фінансове планування.

The article deals with the issues of ensuring material and financial equilibrium at food industry enterprises, examining its main principles and tasks in controlling the formation of financial and economic results. It is proved that the effect of the economic laws of the modern market and the organization of the economic mechanism of food business management objectively determine the need to maintain a balance at the appropriate level, which will promote the dynamism and planning of the process of reproduction and development of production. The necessity of taking into account the objective requirements of modern economic laws is substantiated in order to ensure that there were no failures in the work of the organizational and economic mechanism, the tendency to decrease the degree of balance, as it can negatively affect the dynamics of economic development of the enterprise. An important reserve for improving the efficiency of production and increasing cash savings is to improve quality. In the processing of raw materials of high quality, the output of finished products increases, the demand for productive capacity increases, productivity increases, and the cost of production is significantly reduced. The imbalance in the field of industrial consumption and accumulation is manifested in the difficulty of using funds from the funds for development of production and depreciation, in excess of financial resources for capital investment over material and labor, which creates preconditions for spraying funds on numerous objects, exceeding norms of unfinished construction and stocks of uninstalled equipment.

The final results of the work of industries, associations and enterprises characterize the profitability, the level of which is determined by the ratio of profit to the cost of fixed assets and working capital or to the cost of production. The estimation of the efficiency of current expenditures for the development of certain types of products is carried out on three indicators of profitability, calculated as the ratio of profit to the cost, the value of fixed assets and working capital and the cost of processing. Financial planning is important for ensuring and maintaining the balance of solvent demand and supply of food products.

Ключові слова: фінансово-економічні результати, фінансово-господарський контроль, матеріально-фінансова збалансованість, підвищення ефективності, рентабельність, рентабельність виробництва, харчові підприємства.

Key words: financial and economic results, financial and economic control, material and financial equilibrium, efficiency improvement, profitability, profitability of production, food enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фінансово-господарський контроль на підприємствах харчової промисловості, як і кожна система, повинен бути раціонально

організований, тобто всі елементи системи впорядковані, приведені в системний взаємозв'язок, обумовлений цільовою функцією. Впровадження наукової організації у фінансово-

господарський контроль на підприємствах вимагає координації й взаємного ув'язування цілого ряду різномірних за технічним характером процесів, які виконуються фахівцями різних професій. Крім того, методи управління, засновані на практичному досвіді керівника, не забезпечують оптимальності організаційного процесу в умовах інноваційного розвитку підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Методичною і теоретичною основою дослідження результатів фінансово-економічної діяльності на підприємствах стали наукові праці: Н. Брюховецької, О. Вартанова, Н. Дмитрієвої, О. Гетьман, Н. Євдокимової, Т. Загорної, А. Лігоненко, Т. Костенко, А. Крепкого, І. Кривов'язюка, В. Раппопорта; діагностиці фінансового стану — Т. Берднікової, О. Виборової, А. Костирко, О. Мороза, А. Теребуха; управлінню фінансово-господарською діяльністю — І. Бланка, О. Гавриша, П. Круша, В. Савчука, А. Сігайова, Д. Стеценка, А. Шегди. Проте у працях зазначених авторів не в повній мірі досліджено питання матеріально-фінансової збалансованості і її ролі у формуванні фінансово-економічних результатів, що визначає подальшу необхідність дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є вивчення особливостей матеріально-фінансової збалансованості і її ролі у формуванні фінансово-економічних результатів харчових підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наявність товарно-грошових відносин, сила закону вартості, а також ринковий базис ведення господарства обумовлюють особливу роль матеріально-фінансової збалансованості в досягненні загальної збалансованості економіки. Як відомо, стан матеріально-фінансової збалансованості в силу своєї специфіки досить рухливий, ступінь його досягнення постійно коливається, трохи відхиляючись від оптимальної, що є цілком закономірним. Однак порушення матеріально-фінансової збалансованості, проявляючись в остаточному підсумку як перевищення платоспроможного попиту над пропозиціями товарів і платних послуг, знижує роль кредиту й грошей у стимулюванні нагромаджень й ощадливого використання ресурсів, у рості продуктивності праці, у впливі на ефективність суспільного виробництва.

Незбалансованість у сфері виробничого споживання й нагромадження проявляється в ускладненнях при використанні за призначенням коштів з фондів розвитку виробництва й амортизації, у перевищенні фінансових ресурсів на капітальні інвестиції над матеріальними й трудовими, що створює передумови для розпилення коштів по численних об'єктах, перевищення норм незавершеного будівництва й запасів невстановленого устаткування.

Першопричиною матеріально-фінансової незбалансованості є порушення оптимального співвідношення загальної маси функціонуючих товарів і грошей, такого співвідношення, що забезпечує абсолютну рівність грошей і товарів на стадії зміни форм вартості, тобто рівність платоспроможного попиту та пропозиції.

Важливе значення для забезпечення й підтримки збалансованості платоспроможного попиту та пропозиції харчових товарів має фінансове планування. Основними формами грошових нагромаджень харчових підприємств є прибуток, амортизація. Також відповідно до методики обліку витрат на виробництво й реалізацію продукції до складу грошових нагромаджень включаються внески на соціальне страхування й суми відсотків за користування короткостроковими кредитами, що відносяться на собівартість продукції й ін. [1 с. 371].

Харчове виробництво за своєю природою є товарним виробництвом. Необхідність товарного виробництва визначена суспільним поділом праці, характером праці, принципом його оплати й всією системою виробничих відносин.

На основі розвитку ринкової економіки й удосконалювання форм і методів управління господарством повинне відбуватися зміцнення й розвиток фінансів підприємств і галузей національного господарства. У результаті розвитку спеціалізації й концентрації аграрного виробництва на базі міжгосподарської кооперації й агропромислової інтеграції виникли фінанси міжгосподарських організацій й агропромислових об'єднань, що входять складовою частиною у фінанси агропромислового виробництва.

Правильне розуміння сутності фінансів підприємств і галузей національного господарства досить важливо не тільки для теорії такого питання, але також і для практичного здійснення фінансової роботи на підприємствах й об'єднаннях. Від ступеня наукової обґрунтованості організації фінансових служб на всіх рівнях управління галузями національного господарства, чіткого розмежування прав, обо-

в'язків і функцій між всіма економічними підрозділами підприємств, об'єднань, багато в чому залежить зростання обсягів виробництва й реалізації продукції, зниження її собівартості й збільшення прибутку [2, с. 27].

Отже, грошові відносини харчових підприємств, пов'язані з реалізацією продукції (послуг) і оплатою праці, є фінансовими відносинами.

Фінансова робота на великих підприємствах й в об'єднаннях харчової промисловості, як правило, здійснюється фінансовим (фінансово-економічним) відділом, що є самостійним структурним підрозділом.

На невеликих підприємствах фінансова робота може виконуватися фінансовим сектором у складі фінансово-збутового, бухгалтерсько-фінансового відділу або іншого підрозділу підприємства, а в деяких випадках працівниками бухгалтерії.

На апарат фінансових служб підприємств й об'єднань покладений ряд обов'язків у сфері: фінансового планування; організації й здійснення розрахунків; економічної роботи, виконуваної разом з іншими відділами й службами; контролю; аналізу фінансово-економічної діяльності; подання фінансових звітів і документів.

Фінансова робота у інтегрованих об'єднаннях, як правило, здійснюється фінансовим відділом, що є самостійним структурним підрозділом. У ряді випадків вона може виконуватися фінансовим сектором у складі фінансово-збутового, бухгалтерсько-фінансового або іншого відділу. Фінансовий відділ здійснює операції, пов'язані з фінансовим і кредитним плануванням, фінансуванням і кредитуванням основної діяльності, капітального будівництва й капітального ремонту. Він також виконує всю оперативну роботу з розрахунків з постачальником, покупцями, фінансовими органами; контролює хід виконання фінансового плану й проводить його аналіз [3 с. 201].

На відміну від виробничих об'єднань корпоративного типу, де фінансові відносини централізовані, організація фінансової роботи в об'єднаннях у формі холдингу, кластеру, альянсу здійснюється на основі децентралізованих фінансових відносин.

Велике значення має раціональна структура фінансової служби на всіх рівнях управління харчовою промисловістю, чітке розмежування функцій між відділами, секторами й групами фінансового апарату, підвищення кваліфікації фінансових працівників, тісний взаємозв'язок і узгодженість із іншими економіч-

ними підрозділами підприємств, об'єднань. Як відомо, для оцінки економічної ефективності виробництва підприємств, об'єднань і галузей національного господарства застосовується показник рентабельності, що комплексно відображає ступінь використання виробничих фондів, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

У харчовій промисловості сформована структура виробничих засобів, ступінь використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, застосовувана система ціноутворення на сільськогосподарську сировину й продовольчі товари й інші фактори в цілому забезпечують мінімальний рівень рентабельності.

Складність структури агропромислового виробництва визначає різні рівні рентабельності сільськогосподарської сировини й продуктів його переробки. Прийнято вважати, що для здійснення розширеного відтворення в умовах ринку основі оптимальний рівень повинен становити 35—40% до собівартості продукції. У практичній діяльності агропромислових формувань багато видів сільськогосподарської сировини, готової продукції є низькорентабельними або навіть збитковими, а по інших продуктах рівень рентабельності перевищує середній по галузі [4, с. 96].

Основною сировиною для харчової промисловості є продукти сільського господарства. Кількість сировини, його асортименти, фізико-технічні й хіміко-біологічні властивості вирішальною мірою визначають техніко-економічні показники виробництва і якості харчової продукції. Сільськогосподарська продукція є вихідною сировиною для переробних цехів і заводів. Тому для забезпечення необхідного рівня рентабельності в проміжних виробничих ланках у цінах на сировину й продукти його переробки повинен передбачатися необхідний виторг для відшкодування витрат. Але цього не відбувається, що веде до занепаду сировинної бази.

Сільськогосподарська сировина надходить у переробні підприємства за заниженими цінами. Таке положення обумовлене тим, що в цей час сільськогосподарська сировина виробляється в основному аграрними підприємствами, що не мають переробних потужностей й змушені реалізувати сировину переробним підприємствам за невисокою для себе ціною.

Основним напрямом підвищення рентабельності агропромислового виробництва й вироблення продовольчих товарів повинне стати систематичне зниження витрат на базі посилення спеціалізації й концентрації виробництва,

росту технічної оснащеності прогресивними видами машин й устаткування, випереджальний ріст продуктивності праці в порівнянні з підвищенням його оплати, раціональне використання виробничих фондів, сировинних, матеріальних і фінансових ресурсів, скорочення непродуктивних витрат і втрат [5].

Інтеграція сільського господарства з галузями харчової промисловості повинна сприяти концентрації й спеціалізації виробництва, збільшенню товарності рослинної й тваринної сировини й продуктів їх переробки.

Найбільшу віддачу дає аграрне виробництво у складі вертикально-інтегрованих агропромислових об'єднань, де спеціалізація сільських і промислових ланок створює єдиний технологічний процес виробництва сільськогосподарської сировини, її зберігання й промислової переробки. Співвідношення між промисловістю й сільським господарством усередині агропромислових об'єднань постійно змінюється. Це в основному пов'язане з розвитком матеріально-технічної бази агропромислового виробництва й насамперед сільського господарства, а також спеціалізацією й концентрацією вирощування окремих видів продукції.

За останні роки відбулися зміни й у концентрації виробництва основних видів сільськогосподарської сировини. Провідне місце в системі агропромислової інтеграції сільськогосподарських і переробних підприємств належить виноградно-виноробним об'єднанням та олійно-жировим, механізм регулювання діяльності яких найбільш відпрацьований.

Збільшення випуску продовольчих товарів, підвищення техніко-економічних показників роботи агропромислових галузей, включаючи й рівень рентабельності виробництва, значною мірою залежать від забезпечення переробної промисловості сільськогосподарською сировиною належної якості. Окремі підприємства й галузі харчової промисловості нерівномірно забезпечуються сільськогосподарською сировиною власного виробництва.

Збільшення грошових нагромаджень агропромислових формувань безпосередньо пов'язане зі зростанням суспільного виробництва й підвищенням його ефективності.

Головними факторами росту грошових нагромаджень є збільшення випуску продовольчих товарів поліпшеної якості, зниження витрат на їх виробництво, послідовне проведення спеціалізації й концентрації вирощування, заготівлі, транспортування, зберігання й переробки сільськогосподарської продукції, впровадження інновацій, підвищення продуктив-

ності праці, ощадливе й раціональне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, скорочення непродуктивних витрат і втрат [6, с. 109].

Розвиток агропромислової інтеграції органічно з'єднує виробництво, заготівлю, зберігання й переробку сільськогосподарської сировини з реалізацією кінцевої готової продукції, створює сприятливі умови для поліпшення якості й сортового складу виробництва продукції рослинництва й тваринництва, розширення асортиментів продуктів харчування й підвищення їх якості.

Досвід роботи агропромислових об'єднань показує, що в галузях з найбільш розвиненим рівнем спеціалізації виробництва й агропромислової інтеграції швидкими темпами ростуть обсяги випуску продукції й грошових нагромаджень. У галузях харчової промисловості з найбільш розвиненим рівнем агропромислової інтеграції ріст випуску продукції й грошових нагромаджень значно вище, ніж в інших галузях.

На сучасному етапі розвитку агропромислового виробництва ріст грошових нагромаджень залежить не тільки від спеціалізації й агропромислової інтеграції, але й від його інтенсифікації, впровадження інновацій, механізації й автоматизації виробничих процесів. Агропромислові об'єднання й підприємства повинні постійно здійснювати заходи щодо прискорення інноваційного процесу, розробки й використання нових високоефективних технічних рішень, підвищення якості продукції.

Впровадження інновацій дозволяє збільшувати обсяги переробки сільськогосподарської сировини безперервним способом і скорочувати її втрати.

Важливим джерелом росту обсягів виробництва харчової продукції, збільшення грошових нагромаджень в агропромислових формуваннях є подальше підвищення продуктивності праці на основі комплексної механізації робіт, що забезпечує значну економію трудових витрат, зниження собівартості й підвищення рентабельності виробництва. У цей час основні польові роботи (оранка, посів зернових культур, цукрового буряку, збирання зернових і силосних культур) майже повністю механізовані. Удосконалюються технології посіву овочів, посадки картоплі, міжрядної обробки посівів цукрового буряка, кукурудзи, а також сінокосіння, очищення зерна, збирання комбайнами кукурудзи на зерно, збирання комбайнами, навантаження зерна при вивезенні зі току, навантаження добрив й ін. [7, с. 103].

Разом з тим технічна оснащеність сільсько-го господарства не повною мірою дозволяє здійснити механізацію всіх видів сільськогосподарських робіт, у результаті чого допускаються численні порушення технології оброблення продукції рослинництва, втрати її при збиранні й повільно знижується частка ручної праці.

Значну віддачу в сільськогосподарському виробництві дають інноваційні технології, орієнтовані на забезпечення високих стабільних урожаїв, найбільш раціональне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Підвищення продуктивності праці й зниження трудомісткості виробництва продукції — вирішальна умова розвитку всіх галузей агропромислового виробництва. З ростом технічної оснащеності агропромислових об'єднань і харчових підприємств, поліпшенням організації праці й підвищенням професійного рівня працівників збільшується вироблення продукції на кожного працюючого й грошові нагромадження. Ці зміни відбиваються на рівні норм виробітку. Застосування технічно обґрунтованих норм виробітку, що відповідають досягнутому рівню техніки й технології, прогресивній організації виробництва й враховують передовий досвід, дозволяє підвищувати продуктивність праці, послідовно здійснювати принцип його оплати залежно від кількості і якості праці.

Впровадження технічно обґрунтованих норм виробітку в поєднанні з матеріальними й моральними стимулами дозволяє швидше освоювати вироблення нових асортиментів продукції, краще використати устаткування й виробничі потужності, підвищувати ефективність виробництва. Водночас заниження норм виробітку є однією із причин перевитрати фонду заробітної плати й порушення співвідношення між темпами росту продуктивності й оплати праці.

В агропромислових об'єднаннях, що займаються переробкою сільськогосподарської сировини, у структурі собівартості продукції близько 90% займають матеріальні витрати. У цих умовах особливого значення набуває економія сировини й матеріалів. Поліпшення планування основних видів сировини й допоміжних матеріалів безпосередньо пов'язане із впровадженням нових технологій, поліпшенням організації заготівлі, зберігання й переробки, удосконалюванням системи їх нормування.

Встановлення технічно обґрунтованих норм витрати сировини й матеріалів на вироблення харчової продукції дає можливість оцінювати раціональність застосування технології вироб-

ництва, на них базується організація виробництва, режим роботи устаткування й контроль за витратою ресурсів. Необхідною умовою підвищення прогресивності нормативної бази є забезпечення систематичного перегляду виходу продукції з вихідної сировини з урахуванням впровадження інновацій й удосконалювання виробництва.

З метою посилення режиму економії у витраті сировинних ресурсів, зниження матеріалоємності продукції й підвищення відповідальності управлінських, інженерно-технічних працівників за дотримання норм витрати сировини й матеріалів, необхідно підсилити контроль за їх використанням, а також за розробкою норм природних втрат, підвищенням їх обґрунтованості й прогресивності.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Організація економічного механізму управління діяльністю харчових підприємств об'єктивно обумовлюють необхідність підтримки збалансованості на належному рівні, що сприятиме динамічності й плановірності процесу відтворення й розвитку виробництва. Дослідження показали необхідність врахування об'єктивних вимог сучасних економічних законів для того, щоб не було збоїв у роботі організаційно-економічного механізму, прояву тенденції зниження ступеня збалансованості, тому що це може негативно відбитися на динаміці економічного розвитку підприємства. Важливе значення для забезпечення й підтримки збалансованості платоспроможного попиту та пропозиції харчових товарів має фінансове планування.

Значним резервом росту економічної ефективності й збільшення грошових нагромаджень на підприємствах харчової промисловості є комплексне використання сільськогосподарської сировини, скорочення обсягів відходів та раціональне використання вторинних продуктів. Вирішення проблеми комплексного використання сільськогосподарської сировини, включаючи переробку відходів виробництва й вторинних ресурсів за рахунок більш повного оснащення об'єднань і підприємств необхідними видами устаткування, дозволить додатково виробити багато видів продукції й збільшити грошові нагромадження агропромислових формувань.

Важливим резервом підвищення ефективності виробництва й збільшення грошових на-

громаджень є поліпшення якості. При переробці сировини високої якості збільшується вихід готової продукції, зменшується потреба у виробничих потужностях, підвищується продуктивність праці, значно знижується собівартість продукції.

На величину прибутку й рівень рентабельності впливає багато факторів, які, у свою чергу, є узагальнюючими показниками використання на підприємстві матеріальних, трудових й фінансових ресурсів. Аналіз прибутку для визначення його значення у забезпеченні фінансово-економічної стійкості харчового підприємства передбачає дослідження факторів, що впливають на розмір прибутку.

Література:

1. Фінансово-економічна діяльність підприємства: Головка В.І. Фінансово-економічна діяльність підприємства: контроль, аналіз та безпека: навч. посіб. / В.І. Головка, А.В. Мінченко, В.М. Шарманська. — Київ: Центр навчальної літератури, 2006. — 448 с.

2. Василенко В.О. Стратегічне управління: навч. посіб. / В.О. Василенко, Т.І. Ткаченко — К.: ЦУЛ, 2003. — 396 с.

3. Маринич Т.О. Корпоративний аналіз індикаторів фінансової стабільності України / Т.О. Маринич // Механізм регулювання економіки. — 2010. — № 3. — Т. 1. — С. 218—226.

4. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України: монографія / А.І. Сухоруков. — НПІМБ, 2005. — 140 с.

5. Хомин П.Я. Формування звітності в підсистемах фінансового, управлінського й податкового обліку: монографія / П.Я. Хомин. — Тернопіль: Економічна думка, 2004. — 288 с.

6. Проблеми цінової та фінансової стабільності й інноваційного розвитку в Україні: монографія / [Т.С. Смовженко, О.І. Петрик, Б.І. Пшик та ін.]; за ред. А.Я. Кузнецової. — К.: УБС НБУ, 2010. — 263 с.

7. Bondarenko S., Lagodienko V., Sedikova I., Kalaman O. Application of project analysis software in project management in the pre-investment phase. International Journal of Mechanical Engineering and Technology, Vol. 9, Issue 13, December 2018, pp. 676—684.

References:

1. Golovko, V. I. Minchenko, A. V. and Sharmans'ka, V. M. (2006), Finansovo-ekonomichna diial'nist' pidpriemstva: kontrol', analiz ta bezpeka [Financial and economic activity of the enterprise: control, analysis and security], Center for Educational Literature, Kyiv, Ukraine.

2. Vasilenko, V.O. and Tkachenko, T. I. (2003), Stratehichne upravlinnia [Strategic Management], TsUL, Kiev, Ukraine.

3. Marinych, T. O. (2010), "Corporate analysis of indicators of financial stability in Ukraine", Mechanism of regulation of the economy, vol. 3, no. 1, pp. 218—226.

4. Sukhorukov, A.I. (2005), Problemy finansovoi bezpeky Ukrainy [Problems of Financial Security of Ukraine], NPIMB, Kyiv, Ukraine.

5. Khomin, P.Ya. (2004), Formuvannia zvitnosti v pidsystemakh finansovoho, upravlins'koho j podatkovoho obliku [Formation of reporting in the subsystems of financial, managerial and tax accounting], Economic Thought, Ternopil, Ukraine.

6. Smovzhenko, T. S. Petrik, O. I. and Psik, B. I. (2010), Problemy tsinovoi ta finansovoi stabil'nosti j innovatsijnoho rozvytku v Ukraini [Problems of Price and Financial Stability and Innovation Development in Ukraine], UBS NBU, Kyiv, Ukraine.

7. Bondarenko, S. Lagodienko, V. Sedikova, I. and Kalaman, O. (2018), "Application of project analysis software in project management in the pre-investment phase". International Journal of Mechanical Engineering and Technology, vol. 9, no. 13, pp. 676—684.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2019 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

**Видання включено до переліку наукових фахових
видань України з ЕКОНОМІКИ**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 339.137.2:639.3:339

С. С. Стоянова-Коваль,

д. е. н., доцент, професор кафедри обліку і оподаткування,

Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

М. О. Варгатюк,

аспірант кафедри обліку і оподаткування,

Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.53

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗАГРОЗ ЕКОЛОГІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

S. Stoyanova-Koval,

Doctor of Economics, docent, Professor of the Department of Accounting and Taxation, Odessa State Agrarian University

M. Varhatiuk,

graduate of the Department of Accounting and Taxation, Odessa State Agrarian University

FEATURES OF IDENTIFICATION OF THREATS TO ECOLOGICAL SAFETY OF AGRARIAN PRODUCTION IN UKRAINE

У статті розглянуто структуру угідь у сільськогосподарських підприємствах та досліджено показники їх екологічної безпеки. Наведено динаміку внесення мінеральних добрив, динаміку внесення органічних добрив, динаміку показників щодо хімічної меліорації та динаміку витрат на охорону навколишнього природного середовища. Визначено, що серед загроз екологічній безпеці аграрного виробництва, які спровоковані недотриманням технологій експлуатації аграрної екологічної системи є підвищення рівня підкислення ґрунтів, зниження їх родючості, що своєю чергою спричиняє зниження врожайності, а також погіршення якості продукції, враховуючи наявність у ній нітратів. Зазначено заходи, що сприяють підвищенню продуктивності сільськогосподарських угідь та посиленню стійкості ґрунтового покриття. Також виявлений загрозливий характер заходів щодо зменшення хімічної меліорації та негативний вплив на результативність аграрного виробництва. Висвітлено важливу складову оцінки ризиків екологічної безпеки, а також елементи механізму забезпечення екологічної безпеки аграрного виробництва у напрямі мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище. Визначено прояви деградації земельних ресурсів та їх вплив на родючість земель та необхідності вжиття заходів щодо забезпечення екологічної безпеки на державному рівні. Розглянуто причини зниження продуктивності ґрунтів та пасовищ. Зазначено актуальність питання нейтралізації загроз екологічній безпеці аграрного виробництва в сучасних умовах. Розглянуто проблему істотного впливу сукупності техніко-технологічних факторів, які несуть значну загрозу життю та здоров'ю людини. Звернено увагу на проблему витрат на охорону навколишнього природного середовища.

The article considers the structure of land in agricultural enterprises and examines the indicators of their environmental safety. The dynamics of mineral fertilizers introduction, the dynamics of organic fertilizer application, the dynamics of indicators for chemical melioration and the dynamics of costs for environmental protection are given. It is determined that among the threats to the environmental safety of agricultural production that are provoked by the violation of the technologies for the operation of the agricultural ecological system is an increase in soil oxidation, a decrease in their fertility, which in turn leads to a decrease in yields, as well as deterioration in product quality, caused the presence of nitrates. Indicated measures that promote the productivity of agricultural land and increase the stability of soil cover. Also, the threatening nature of measures has been identified in relation to the reduction of chemical and melioration and the negative impact on the productivity of agrarian production. The important component of environmental safety risk assessment, as well as elements of the mechanism of ensuring the environmental safety of agrarian production in the direction of minimization of negative impact on the environment are highlighted. Manifestation of degradation of land resources and their influence on the fertility of land and the need to take measures to ensure environmental safety at the state level. The reasons for reducing the productivity of soils and pastures are considered. The urgency of neutralizing threats to the ecological safety of agrarian production in the present conditions is noted. The problem of the significant impact of a set of technical and technological factors that pose a great threat to the life and health of a person is considered. Attention was drawn to the problem of environmental protection costs.

Ключові слова: екологічна безпека, аграрне виробництво, сільськогосподарські угіддя, природне середовище.

Key words: environmental safety, agricultural production, agricultural land, natural environment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державне управління екологічною безпекою аграрного виробництва необхідно проводити з урахуванням екологічного потенціалу щодо найбільш збалансованого розподілу і використання природних ресурсів аграрної

сфери, оптимізації структури виробництва і реалізації еколого-соціо-економічних функцій аграрного виробництва. У свою чергу, стратегічною основою має бути екологічна ефективність аграрного виробництва як показник, що одночасно враховує еколого-соціо-еко-

номічні параметри сучасного аграрного виробництва. Тобто комплементарний підхід до врахування екологічних, соціальних та економічних чинників сприяє в аграрному виробництві ефективнішому використанні природних ресурсів, та, у свою чергу, зменшить рівень антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Загальновідомий факт, що аграрний сектор дуже тісно пов'язаний з використанням природних ресурсів, що спонукає до розгляду її як потужного механізму культивування живих природних багатств поряд із забезпеченням нормального функціонування та охорони аграрних екологічних систем. Актуальність проблеми забезпечення екологічної безпеки аграрного виробництва посилюється також у наслідок забруднення аграрних екологічних систем у процесі аграрного виробництва, надмірного виснаження земельних ресурсів, що спричиняє зниження родючості ґрунтів, погіршення якості вод, атмосфери, завдаючи шкоду рослинництву і тваринництву [1; 2; 4]. Розвиток аграрного виробництва на основі хімізації, меліорації, інтенсивних технологій виробництва, комплексної механізації призводить до поширення сукупності проблем: засолення, переущільнення, водної і вітрової ерозії, закислення, скорочення біорізноманіття, підтоплення хімічного забруднення ґрунтів і водоймищ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вагомий внесок у розробку еколого-економічних проблем безпеки людини та суспільства досліджувалася такими науковцями: А. Жаровою, А. Качинським, А. Сухоруковим, Е. Хлобистовим, В. Шмандієм, А. Штангрет. Також деякими аспектами небезпеки в аграрному секторі здійснювали І Гришова, О. Галицький, Л. Моклячук, П. Надточій, О. Ніколюк, В. Черніков. Однак існуючі дослідження стосовно екологічної безпеки аграрного землекористування не дають повної уяви про екологічні загрози і в який спосіб вони стосуються економічних проблем в аграрній галузі країни.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У результаті дослідження було встановлено, що загрозу для екологічної безпеки аграрного виробництва становить забруднення природних ресурсів аграрної сфери, як результат необґрунтованого використання мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин. Адже аграрне виробництво, в якому використовуються добрива та отрутохімікати

без належного дотримання агротехнічних вимог призводить до масштабного забруднення земельних ресурсів. Так, наприклад, пестициди становлять невелику частку від усієї маси забруднювачів, однак їх надзвичайна біологічна активність спричиняє майже незворотні порушення складу ґрунтів. Хоча пестициди використовуються для боротьби зі шкідниками та бур'янами, негативні наслідки їх застосування розповсюджуються і на корисні рослини та навколишнє природне середовище.

Існує значна кількість факторів, які впливають на рівень екологічної безпеки аграрного виробництва через деградаційні процеси саме в земельних ресурсів, що у свою чергу призводить до збитковості виробництва. Як правило, першопричиною погіршення якісного стану ґрунтів є антропогенне навантаження (висока розораність сільськогосподарських угідь, порушення співвідношення основних елементів живлення у мінеральних добривах, переущільнення ґрунтів у результаті діяльності важкої сільськогосподарської техніки, їх забруднення радіонуклідами, пестицидами, важкими металами тощо). Під впливом природних стихій (вітер, дощі, селі, буревії, водні потоки) антропогенна дія суттєво посилюється. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських земель на основі ефективного механізму управління екологічною безпекою аграрного виробництва [2; 3].

Отже, одним із загроз екологічній безпеці сучасного аграрного виробництва є висока розораність сільськогосподарських угідь, яка у сільськогосподарських підприємствах становить близько 94%. У господарствах населення показник розораності угідь значно нижчий і знаходиться в межах 74% [2]. Варто зазначити, що господарства населення характеризуються більшою часткою екологічно безпечних угідь, ніж підприємства корпоративного сектору. Так, у 2016 р. у структурі сільськогосподарських угідь господарств населення сіножаті й пасовища займали 21,2%, багаторічні насадження близько 4%, тоді як у сільськогосподарських підприємствах їх частка була у чотири рази меншою і становила лише 5,1 та 0,9% відповідно (рис. 1) [5].

Такі результати підтверджуються тим, що менші за розміром сільськогосподарські підприємства раціональніше використовують земельні угіддя, ніж підприємства з більшими площами. Тобто встановлено, що найменший рівень розораності мають суб'єкти аграрного виробництва з площею угідь до 50 га та від 51 до

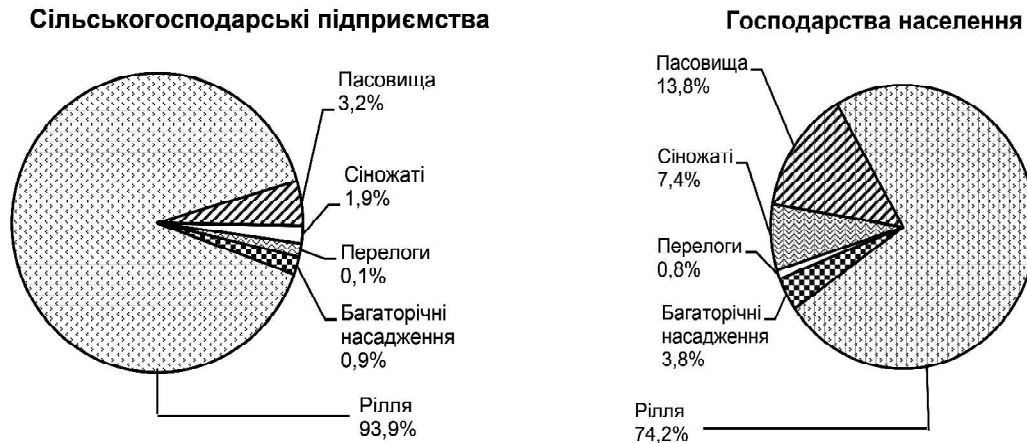

Рис. 1. Структура угідь у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення за 2016 р.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

100 га — 79% та 83% відповідно. У решти розораність сільськогосподарських угідь становить понад 90%, а в окремих випадках, навіть, наближається до абсолютного значення. Результати проведених групувань вказують на відсутність кардинальних відмінностей у способах землекористування між групами підприємств, що налічують 1000 га сільськогосподарських угідь і більше [1; 4—6].

До загроз екологічній безпеці аграрного виробництва слід віднести масове нехтування сільськогосподарськими товаровиробниками науково обґрунтованих сівозмін та поширення монокультури. Так, частка соняшнику у структурі посівних площ корпоративного сектору досягла 21,9%, фермерських господарств — 26,5% (табл. 1). Згідно з вимогами Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження нормативів оптимального

співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах" № 164 від 11.02.2010 р. частка цієї культури не повинна перевищувати 15%, оскільки допустимі нормативи періодичності вирощування соняшнику на одному і тому ж полі становлять не менше, ніж сім років [4].

Розвиток аграрного виробництва в сучасних умовах супроводжується комплексом загрозливих чинників, які негативно впливають на аграрну екологічну систему внаслідок використання мінеральних добрив. Однак зауважимо, що забруднення ґрунтів хімічними засобами та мінеральними добривами спричинено в основному порушенням технологій їх застосування та співвідношення за основними елементами живлення. В Україні масштаби забруднень є суттєвими, особливо у місцях, де добрива використовувалися з порушенням

Таблиця 1. Показники екологічної безпеки сільськогосподарських угідь за 2016 р.

Показник	Усі категорії господарств	Сільськогосподарські підприємства	Приватний сектор	
			фермерські господарства	господарства населення
Розораність сільськогосподарських угідь, %	78,4	93,9	95,0	74,2
Структура посівів, %:				
частка зернових і зернобобових	54,8	57,2	56,9	49,6
у т.ч.: пшениці	22,5	24,4	25,3	18,4
Кукурудзи	17,3	19,6	13,4	12,0
Соняшнику	18,9	21,9	26,5	12,2
Сої	6,6	9,0	8,0	1,4
Ріпаку	3,2	4,5	4,5	0,3
Картоплі й овоче-багаторічних культур	7,0	0,4	0,7	21,6
Частка удобреної площі, %:				
мінеральними добривами	x	81,8	56,4	56,0
Органічними добривами	x	2,2	1,6	83,4
Частка площі, оброблена засобами захисту рослин, %	x	77,8	42,0	85,3
Навантаження поголів'я на 1 га с.-г. угідь, ум. гол.	0,3	0,2	0,06	0,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (Статистичний збірник "Сільське господарство України за 2016 рік"; Статистичний бюлетень "Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай 2016 року"; Статистичний бюлетень "Основні показники господарської діяльності фермерських господарств за 2016 р.").

Таблиця 2. Динаміка внесення мінеральних добрив в Україні, 1990–2016 рр.

Показники	Роки						
	1990	2000	2005	2010	2015	2016	2016 у % до 1990
Внесення мінеральних добрив всього, тис. т	4242	279	558	1061	1472	1415	33,4
у т.ч. на 1 га, кг	141	13	32	58	82	79	56,0
Частка удобрених мінеральними добривами площ, % від загального обсягу	83	22	45	70	82	81	97,6
З них:	1784	223	377	775	1020	985	55,2
Азотні – всього тис. т							
у т.ч. на 1 га, кг	59	10	22	42	57	55	93,2
Фосфорні – всього тис. т	1280	38	102	157	241	223	17,4
у т.ч. на 1 га, кг	43	2	6	9	13	12	27,9
Калійні – всього тис. т	1178	18	79	129	209	207	17,6
у т.ч. на 1 га, кг	39	1	4	7	12	12	30,8

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України.

агротехнічних та агроекологічних вимог. Зокрема тривале систематичне застосування високих доз добрив до початку 90-х років спричинило накопичення в ґрунті токсичних речовин, що є баластними компонентами мінеральних добрив. Застосування мінеральних добрив, що є популярним на у світовій практиці, забезпечує майже 50% засвоєності, тобто лише половина діючих речовин засвоюється рослинами, а решта потрапляє в довкілля, чим спричиняє його забруднення. Також джерелом потрапляння в ґрунти сполук важких металів та радіонуклідів є саме фосфорні добрива. Це потребує жорсткого контролю з боку служб агрохіміків та екологів щодо їх використання аграрними виробниками. Недотримання технологій та норм застосування нітратів також позначається на якості аграрної продукції. Нітрати є токсичними для більшості видів тварин та риб, тому вода з підвищеним вмістом нітратів є доволі небезпечною для їх існування [5].

За даними Державної служби статистики України у 2016 р. аграрними підприємствами під посіви сільськогосподарських культур на площі близько 18,0 млн га всього було внесено 1415,0 тис. т мінеральних добрив (у поживних речовинах), що майже втричі менше, ніж у 1990 р. (табл. 2). Так, на 1 га посівної площі внесено 79 кг, що на 62 кг/га менше порівняно з 1990 р. [4; 7].

Окрім того, підкреслимо, що суб'єкти аграрного виробництва в основному вносять азотні добрива, що зумовлює порушення співвідношення поживних речовин у ґрунті.

Серед загроз екологічній безпеці аграрного виробництва, які спровоковані недотриманням технологій експлуатації аграрної екологічної системи є підвищення рівня підкислення ґрунтів, зниження їх родючості, що своєю чергою спричиняє зниження врожайності, а також

погіршення якості продукції, враховуючи наявність у ній нітратів.

За даними Міністерства екології та природних ресурсів України вміст нітратів у ґрунтах був нижчим від рівня допустимих граничних значень. У ґрунтах суб'єктів аграрного виробництва, середня концентрація нітратів становила 0,04 ГДК, максимальна — 0,25 ГДК. Найвищий рівень вмісту нітратів виявлено у ґрунтах Одеської, Миколаївської, Волинської, Чернігівської, Вінницької, Запорізької, Рівненської областей, де середні концентрації були у межах 0,09—0,15 ГДК; найнижчий — у ґрунтах Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Донецької, Полтавської та Херсонської областей, з показником середніх концентрацій у межах 0,01—0,02 ГДК (макс. — 0,05—0,08 ГДК) [3].

На особливу увагу заслуговують загрози, які виникають у результаті збільшення загальних обсягів внесення мінеральних добрив та, у свою чергу, зниження органічних добрив (табл. 3) (унесення органічних добрив, які є основним джерелом поповнення запасів поживних речовин у ґрунті, підвищення вмісту гумусу, а також збереження і розширеного відтворення родючості ґрунтів, має тенденцію до зменшення). Впродовж 2015 р. середній показник забезпечення ґрунтів гноєм ВРХ сягав 0,5 т/га, у той час як для підтримки необхідного вмісту гумусу його значення має бути у межах 8—14 т/га, залежно від природних умов та географічного розміщення земельних ресурсів. Така ситуація виникла у результаті зменшення темпів розвитку тваринництва та зниженням ефективності заготівлі і зберігання відходів [6].

Серед заходів, що сприяють підвищенню продуктивності сільськогосподарських угідь та посилити стійкість ґрунтового покриву, є фізична меліорація (зрошення і осушення). Нині завдяки використанню різних видів меліорацій у світі забезпечується отримання

Таблиця 3. Динаміка внесення органічних добрив в Україні, 1990–2016 рр.

Показники	Роки						
	1990	2000	2005	2010	2015	2016	2016 до 1990 (%)
Внесено органічних добрив, млн т	257	28,4	13,2	9,8	9,9	9,6	3,7
Внесено органічних добрив на 1 га посівної площі в поживних речовинах, т	8,6	1,3	0,8	0,5	0,5	0,5	5,8
Частка удобреної органічними добривами площі, %	18,0	3,3	2,7	2,1	2,2	2,5	13,9

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 4. Динаміка показників щодо хімічної меліорації в Україні, 1990–2015 рр.

Показник	Роки							
	1990	2000	2005	2010	2011	2014	2015	2015 до 1990 (%)
Вапнування:								
– всього тис. га	1439	24	41,7	73,2	78,3	97,8	97,2	6,8
– всього тис. Т	7627	169,7	243,1	340,8	340	487,3	417,8	5,5
– у т.ч. на 1 га, т	5,3	7,1	5,8	4,6	4,3	5,0	4,3	81,1
Гіпсування:								
– всього тис. га	305	5	2,7	4,4	7,2	4,0	6,7	2,2
– всього тис. Т	1341	27	12,1	23,4	19,9	12,7	24,1	1,8
– у т.ч. на 1 га, т	4,4	5,4	4,5	5,3	2,8	3,2	3,6	81,8

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики.

50% всієї аграрної продукції [8]. Проте в Україні забезпечення розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь, на жаль, є недостатнім, унаслідок чого виникають негативні прояви застосування зрошувальних систем. Спостерігаються періодичні, а іноді і постійні, процеси підтоплення ґрунтовими водами посівних площ. Останніми роками землекористування характеризуються зниженням процесів підтоплення та засолення ґрунтів, що обумовлено зменшенням фактичних площ зрошуваних земель. У 2015 р. таких площ налічувалося 476 тис. га, тоді як у 1990 р. їх територія становила 2,2 млн га [5].

Загрозливого характеру набувають заходи щодо зменшення хімічної меліорації — вапнування та гіпсування, що є необхідними за інтенсивного застосування мінеральних добрив та зрошення для відновлення якісних характеристик ґрунтів та поліпшення їх властивостей (табл. 4). У процесі хімічної меліорації з ґрунту видаляються також шкідливі для сільськогосподарських культур солі, в кислих ґрунтах зменшується вміст водню і алюмінію, в солонцях — натрію, високий рівень яких у ґрунті погіршує його хімічні, фізико-хімічні та біологічні властивості, а отже, знижує родючість [7].

Незважаючи на те, що за останні п'ять років спостерігається позитивна динаміка щодо вжиття меліоративних заходів з поліпшення якісного складу земель, їх кількість є незначною, що зрештою негативно впливає на результативність аграрного виробництва та екологічну ефективність використання добрив.

На наше переконання забезпечення екологічної безпеки аграрного виробництва, земельні ресурси та їх стан розглядаються як основний в контексті складових еколого-соціо-економічної системи. У результаті дослідження стану земельних ресурсів та ґрунтів України було встановлено, що їх стан з кожним роком погіршується. Тобто, якщо не вжити необхідних заходів, деградаційні процеси будуть продовжуватися, і родючі землі перетворюються на малопродуктивні.

До проявів деградації земельних ресурсів належать: зміна природних ландшафтів, руйнування природної структури ґрунтів, посилення негативного впливу ерозій, затоплення та забруднення земель.

Вжити на рівні державного управління заходи, враховуючи їх відповідність рівню обсягам забруднень, не сприяють забезпеченню екологічної безпеки, а необхідний для цього аналіз та контроль не проводиться у зв'язку з нестачею, а іноді й відсутністю фінансування.

На особливу увагу заслуговує той факт, що оцінка якості ґрунтів та деградаційних процесів останній раз проводилась у 1996 р., результати якої свідчать про збільшення площі еродованих земельних ресурсів у сільському господарстві за період з 1958 до 1996 року на 50%. Однак це означає, що така проблема, як деградація ґрунтів, повинна досліджуватись.

За офіційними даними Міністерства аграрної політики та продовольства України на значних площах ґрунту спостерігається переущільнення, в деяких регіонах прогресує опустелювання. Внаслідок опустелювання територій природні пасовища втрачають свою продуктивність, ґрунти піддаються ерозії і засоленню, піски оголюються і стають рухливими. Загалом, через переущільнення ґрунтів важкими сільськогосподарськими машинами,

Таблиця 5. Витрати на охорону навколишнього природного середовища у 2016 р.

	Витрати на охорону навколишнього природного середовища, млн грн	У тому числі			
		капітальні інвестиції	з них		поточні витрати
			інвестиції в основний капітал	витрати на капітальний ремонт	
Усього	24591,1	7675,6	7190,7	484,9	16915,5
у тому числі					
охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	2942,8	1423,0	1240,2	182,8	1519,8
очищення зворотних вод	7493,2	848,9	681,4	167,5	6644,3
поводження з відходами	7539,4	737,5	693,4	44,1	6801,9
захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	1540,9	388,2	319,8	68,4	1152,7
зниження шумового і вібраційного впливу (за винятком заходів для охорони праці)	108,4	40,8	24,9	15,9	67,6
збереження біорізноманіття і середовища існування	400,7	22,3	17,6	4,7	378,4
радіаційна безпека	4293,7	4205,0	4204,7	0,3	88,7
науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	48,8	2,1	2,1	–	46,7
інші напрями природоохоронної діяльності	223,2	7,8	6,6	1,2	215,4

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

що використовуються внаслідок впровадження інтенсивних технологій в Україні, значно збільшилася кількість перезволожених земель.

Важливою складовою оцінки ризиків екологічної безпеки аграрного виробництва є аналіз радіаційної ситуації. Чорнобильська катастрофа має негативні наслідки, які мали суттєвий вплив на аграрне виробництво внаслідок забруднення значної частки території сільськогосподарських угідь, що призвело до комплексу еколого-соціо-економічних потрясінь. Адже в сучасних умовах стали очевидними факти того, що внаслідок великих ядерних катастроф формуються зони підвищеного екологічного ризику, страждають аграрні і неологічні системи та порушується їх природний стан. Тому особливої актуальності набувають питання ефективного управління заходами щодо забезпечення надійної радіоактивної безпеки як складової частини екологічної безпеки, під якою розуміється стан захищеності суспільства, від наслідків антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, спричинених аваріями на радіологічних об'єктах та ядерними катастрофами.

Важливим елементом механізму забезпечення екологічної безпеки аграрного виробництва та раціонального використання природних ресурсів у напрямку мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище є фінансування витрат. Проте обсяг фінансування програм по захисту навколишнього при-

родного середовища у сучасних умовах можна вважати як недостатній для екологічної безпеки аграрного виробництва. Адже впродовж 2016 р. витрати суб'єктів господарювання на охорону навколишнього природного середовища становили 24,6 млрд грн (без ПДВ), що на 2,7 млрд грн більше, ніж у 2014 р. Питома вага поточних витрат у загальній сукупності становить 69%, і лише 31% — це капітальні інвестиції (табл. 5 та рис. 2).

Природоохоронні витрати на аграрне виробництво у загальній структурі видатків на охорону навколишнього природного середовища склали лише 1,4% (у т.ч. 0,3% — капітальні інвестиції, — 1,9% — поточні витрати) [6].

У структурі джерел фінансування витрат на охорону навколишнього природного середовища переважають власні кошти суб'єктів господарювання — 78%, решта коштів надходила з державного бюджету, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування.

У 2016 р. суб'єкти господарювання аграрного сектору відповідно до результатів своєї діяльності повинні були сплатити екологічних платежів на суму 2434,4 млн грн за порушення природоохоронного законодавства та завдану шкоду навколишньому природному середовищу.

Питома вага платежів за забруднення атмосфери становила понад 66%, у т.ч. за забруднення ґрунтів (зокрема, за розміщення відходів) — 29, вододій та інших водних ресурсів — 4,

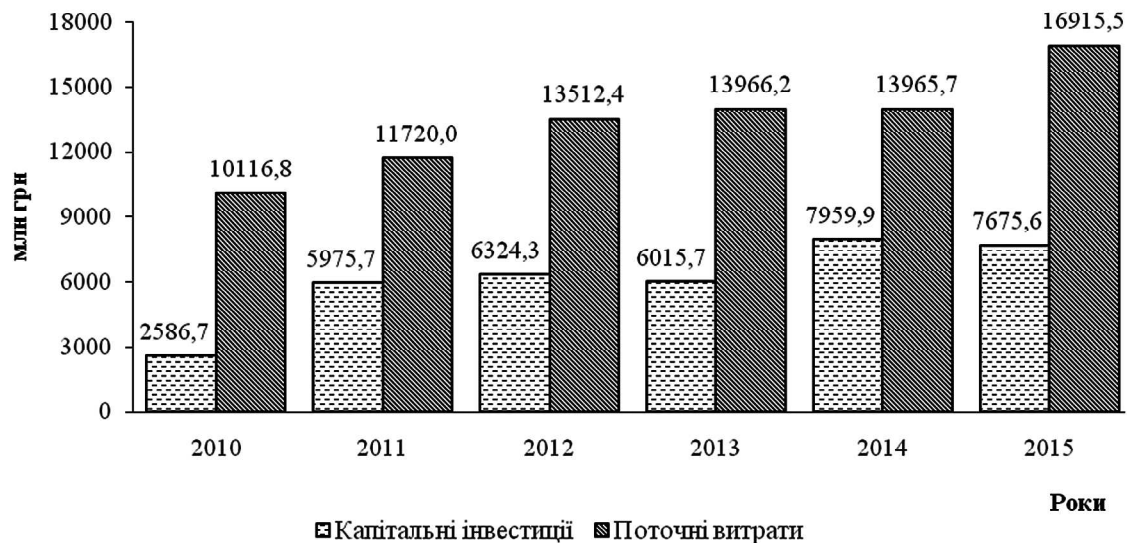

Рис. 2. Динаміка витрат на охорону навколишнього природного середовища, млн грн (у фактичних цінах)

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

на інші штрафи за порушення законодавства припадає 1%.

Варто зазначити, що актуальним в сучасних умовах залишається питання нейтралізації загроз екологічній безпеці аграрного виробництва, а саме: управління проблемами зростання нітратного забруднення ґрунтових вод унаслідок ненормованого використання в аграрному виробництві мінеральних добрив та органічних добрив неналежної якості. Тобто проблема полягає у відсутності ефективних методів видалення нітратів з води в умовах децентралізованого водопостачання. Забруднення водою значними обсягами нітратів призводить до перевищення гранично допустимого рівня їх концентрації та формування умов для виникнення різних захворювань, зниження стійкості організму до зовнішніх загроз, що збільшує ризик загального рівня захворюваності на інфекційні та онкологічні хвороби. За даними Держсанепідемслужби у 2016 р. питома вага досліджених проб питної води з джерел децентралізованого водопостачання, які не відповідали чинним вимогам за санітарно-хімічними показниками, перевищила рівень попередніх років та становила 32,7%. Для порівняння, їх частка у 2015 р. становила 31,4%, у 2013 р. — 30,4, у 2012 р. — 29,3%. За бактеріологічними показниками не відповідали санітарним вимогам 18 % досліджених зразків (у 2015, 2014, 2013 роках — 15,5, 16,7 і 16,2% відповідно). У 2016 р. питома вага досліджених проб питної води із джерел децентралізованого водопостачання на вміст нітратів, які не відповідали санітарним вимогам, становила 23,5% [2].

ВИСНОВКИ

Встановлено, що сукупність техніко-технологічних факторів, які впливають на екологічну безпеку в суспільстві несуть велику загрозу життю та здоров'ю, особливо жителів сільської місцевості. Адже науково обґрунтовано, що зростання захворюваності на злоякісні новоутворення, серцево-судинні та ендокринні захворювання, ураження дихальної, травної, нервової кровотворної систем та смертності значною мірою зумовлено дією токсичних речовин, якими забруднено повітря, вода, ґрунти та продукти харчування [1; 9].

Динамічність показників захворюваності населення, які залежать від впливу екологічних факторів, підтверджують необхідність їх комплексного вирішення, шляхом стабілізації та поетапного покращення якісного стану навколишнього природного середовища, осучаснення стандартів та норм впливу на екологічні системи аграрного сектору (в контексті шкідливих речовин, постійних супутніх забруднень, кумулятивного ефекту тощо) та життєдіяльності людини.

На сьогоднішній день активізувалась взаємозалежність між екологічними факторами певного регіону та обсягами виробництва агропромислової продукції. Це призвело до збільшення впливу навколишнього природного середовища на процес виробництва аграрної продукції. Для визначення рівня нанесеної шкоди навколишньому середовищу, виникає необхідність у визначенні розміру збитку від аграрного виробництва. Однак встановлено, що сучасні методи оцінки не є досконалими,

адже не враховують всі необхідні показники, тому не дають можливості якісно оцінити нанесену навколишньому середовищу шкоду.

Література:

1. Гришова, І. Ю., Федоркін Д. В. (2018). Функціонування механізму управління екологічною безпекою аграрного виробництва. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 1 (1), 59—69. Retrieved із <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/21>
2. Гришова І. Ю., Федоркін Д. В. (2017). Концептуальний підхід щодо державного управління екологічною безпекою аграрного виробництва. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, (6), 161—167. Retrieved із <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/53>
3. Nikoliuk O., Gryshova I., Shestakovska T. (2017) The organic production in the context of improving the ecological safety of production of the food industry / O. Nikoliuk, I. Gryshova, T. Shestakovska // Food Science and Technology. 2017. Vol. 11, № 4. P. 103—111
4. Ніколюк О. В., Лівінський А. І. (2017) Стратегічний аспект формування регуляторної політики соціально-економічного розвитку аграрного виробництва Економічний аналіз: зб. наук. праць Тернопільський національний економічний університет; Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2018. — Т. 28. — № 1. — С. 303—310. — ISSN 1993-0259.
5. Галицький О. М., Дерій Ж. В., Лівінський А. І. (2017) Удосконалення механізмів державного управління та регулювання розвитку аграрного виробництва України Український журнал прикладної економіки. 2017. Т. 2. — № 3. — С. 51—62.
6. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс]: Закон України від 21 груд. 2010 р. № 2818-VI. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
7. Зіновчук Н. В. Екологічна безпека аграрного землекористування у форматі сучасних інституціональних трансформацій / Науковий вісник Херсонського державного університету Вип. № 12. — Ч. 1. — 2015. — С. 134—137.
8. Стоянова-Коваль С. С., (2016) Інституціональна трансформація аграрної економіки України Вісник Сумського національного аграрного університету серія "Економіка та менеджмент". — № 8 (69). 2016. — С. 31—36.

9. Стоянова-Коваль С. С., Морозюк Н. С. (2014) Актуальность мониторинга и аудита продовольственной безопасности в системе экономической безопасности государства, Международный научный журнал "Прогресс" Тбилиси 2014. — № 3—4. — С. 101—107.

References:

1. Hryshova, I. Yu. and Fedorkin D. V. (2018), "Functioning of the mechanism of management of environmental safety of agrarian production", Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 1 (1), pp. 59—69.
 2. Hryshova, I. Yu. and Fedorkin, D. V. (2017), "Concessional Approach to Public Administration of the Ecological Beagle of Agrarian Production", Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 6 (6), pp. 161—167.
 3. Nikoliuk, O. Gryshova, I. and Shestakovska, T. (2017), "The organic production in the context of improving the ecological safety of production of the food industry", Food Science and Technology, vol. 11, no. 4, pp. 103—111.
 4. Nikoliuk, O. V. and Livins'kyj, A. I. (2018), "Strategic aspect of the formation of the regulatory policy of socio-economic development of agrarian production", Ekonomichnyj analiz: Zbirnyk naukovykh prats' Ternopil's'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet, vol. 28, no. 1, pp. 303—310.
 5. Halyts'kyj, O. M. Derij, Zh. V. and Livins'kyj, A. I. (2017), "Improvement of the mechanisms of state administration and regulation of the agrarian production of Ukraine", Ukrain's'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky, vol. 2, no. 3, pp. 51—62.
 6. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On the Main Principles (Strategy) of the National Environmental Policy of Ukraine for the Period until the Year 2020", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (Accessed 15 Feb 2019).
 7. Zinovchuk, N. V. (2015), "Ecological safety of agrarian land use in the format of modern institutional transformations", Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu, vol. 12, no. 1, pp. 134—137.
 8. Stojanova-Koval', S. S. (2016), "Institutional transformation of the agrarian economy of Ukraine", Visnyk Sums'koho natsional'noho ah-rarnoho universytetu serii "Ekonomika ta menedzhment", vol. 8 (69), pp. 31—36.
 9. Stojanova-Koval', S. S. and Morozjuk, N. S. (2014), "The relevance of monitoring and auditing food security in the system of economic security of the state", Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal "Progress", vol. 3—4, pp. 101—107.
- Стаття надійшла до редакції 19.02.2019 р.*

УДК 65.012.32

Т. В. Вакар,
к. е. н., старший викладач кафедри філософії та суспільних наук,
Вінницький національний медичний університет
І. О. Мороз,
к. е. н., доцент кафедри кібернетики та системного аналізу,
Київський національний торгово-економічний університет
О. С. Штанько,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту, маркетингу та економіки,
Вінницький національний технічний університет

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.61

РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ УНІКАЛЬНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ АКТИВІВ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

T. Vakar,
Phd in Economics, Senior Lecturer at the department of Philosophy and Social Sciences,
National Pirogov Memorial Medical University
I. Moroz,
Phd in Economics, Associate Professor at the Department of Cybernetics and System Analysis,
Kyiv National University of Trade And Economics
O. Shtanko,
Phd in Economics, Associate Professor at the Department of management,
marketing and economics, Vinnytsia National Technical University

THE ROLE AND FEATURES OF THE UNIQUE TERRITORIAL ASSETS IN SHAPING RURAL DEVELOPMENT POLICY

У статті проаналізовано соціально-економічні проблеми і перспективи сільського розвитку з точки зору конфлікту ринкового та інституційного пріоритетів у процесі ринкових реформ в Україні. Обґрунтовано важливість та унікальність неекономічних факторів такого розвитку. Окреслено роль того факту, що суперечливість аграрних реформ в Україні призвело до формування потужного великотоварного виробництва у вигляді холдингів, проте не визначило створення потужного середнього класу аграрного соціуму, який би економічно спирався на достатньо ефективний малий — аграрний і неаграрний — бізнес на селі і який би мав істотну економічну владу в межах сільських громад. Логічним наслідком зазначеного стало різке загострення соціальних проблем українського села: безробіття, низький рівень життя, інфраструктури та ін. Усталений кризовий стан сільських територій в Україні потребує пошуку нових джерел розвитку з огляду на ту обставину, що це є особливою територією із унікальними потенціалом та можливостями економічного зростання, а тому потребують особливих підходів до вирішення наявних проблем. Авторський підхід передбачає орієнтування на таку стратегію розвитку, що ґрунтується на залученні внутрішнього потенціалу унікальних для кожної території активів і ресурсів.

The article analyzes socio-economic problems and rural development perspectives in terms of market and institutional conflict priorities in the process of market reforms in Ukraine. Substantiated the importance and uniqueness of non-economic factors of such development. The role of the fact that the contradictory agrarian Ukraine reforms in has led to the formation of a powerful large-scale production in the form of holdings, but did not determine the creation a powerful middle class of agrarian society, which would be economical relied on a rather effective small agrarian and nonagricultural business in the countryside, and which would have significant economic power within rural areas communities. The logical consequence was a sharp aggravation social problems of the Ukrainian village: unemployment, low level life, infrastructure, etc. rural in Ukraine need to find new sources of development in view of the fact that it is a special territory with unique potential and opportunities for economic growth, and therefore need special approaches to solving existing problems. Author's approach implies orientation on such a development strategy, which is based on engagement internal potential unique for each asset area and resources. This approach to the new ideology of rural development may be defined as a policy of "internal development" that is based on economically grounded socialization of business activities in rural areas territories, formation of a fundamentally new role of local communities and public organizations, orientation to the real state and potential rural areas using unique in every case competitive advantages, the spread of a new formula of cooperation "the state — business — local communities — civic organizations" with new features, rights, mechanisms of influence for each group of agents; state support only within the framework of such an ideology of development. This model of rural development must have a multifunctional character, where the role of a sharp increase internal for the community of capital. At the same time, the feature of this model is orientation to post-industrial economic factors, first

of all new ones marketing technologies that will be fashionable, informative, and logistic confirmation, as well as investment in targeted, innovative content in the local rural economy. All the above may be enough is fully reflected by the term "brand of rural territory", which is still in Ukrainian reforms had a significant impact on.

Ключові слова: сільський розвиток, місцеві економіки, сільські території, унікальні активи.
Key words: rural development, local economies, rural areas, unique assets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрна сфера України, розпочинаючи з початку 2000-х рр., демонструє достатньо суперечливі тренди свого розвитку. Так, з одного боку, галузь характеризують високі темпи економічного зростання — ріст продуктивності, обсягів виробництва ряду видів продукції, ефективності, експорту та ін. З іншого — рівень життя сільського соціуму, очевидно, є найменшим у країні, і ця негативна тенденція посилюється. Таким чином, практика свідчить про явно неоднозначну роль ринку, що потребує наукового пояснення.

Ідентифікація сукупності соціально-економічних проблем вітчизняних сільських територій логічно обумовлює завдання наукового обґрунтування перспективних і реалістичних шляхів їхнього вирішення в контексті формування загальної моделі сільського розвитку нового для України типу. У цьому — актуальність відповідних наукових досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На думку дослідників Булавка О. та ін. [1], В. Дієсперова [2], М. Маліка та ін. [3], М. Жибак [4], О. Попової та ін. [5], С. Герчанівської [6] та ін., подолання бідності на селі має базуватися насамперед на модернізації сільськогосподарського виробництва шляхом якнайшвидшого вирішення проблем зайнятості на цій території. Звідси розвиток аграрного виробництва, сільської поселенської мережі, сільських територій загалом та подолання бідності на селі слід розглядати як взаємопов'язаний і взаємозалежний управлінський процес з боку держави, місцевої влади та самоврядування. При цьому проблеми села не мають однозначних і загальновизнаних шляхів їх розв'язання, і це має місце на фоні суперечливих процесів виокремлення сільських населених пунктів як самостійних об'єктів соціального та економічного розвитку.

Водночас, на думку В. Заліско та ін. [7], найперспективнішим напрямом працевлаштування сільського населення, за умови інноваційного розвитку економіки сільських територій, буде несільськогосподарський сектор, ядро якого утворюватимуть рекреаційно-аграрно-туристичні та сімейні фермерські господарства, а також мережа аутсорсингових послуг в освітній, інформаційній, комунікаційній і технологічній сферах.

У контексті вищезазначеного слід акцентувати на тому, що у світовій практиці поняття багатофункціональності сільського розвитку безпосередньо пов'язано із зростанням частки несільськогосподарської діяльності, що спостерігається практично в усьому світі, у т.ч. найменш економічно розвинутих. Розв'язання проблем розвитку сільських територій у країнах-членах ЄС дедалі активніше пропонується вирішувати на основі їхнього багатофункціонального розвитку за максимально можливої диверсифікації економічної діяльності, де фактор інновацій розглядається як визначальний.

В. Валентиновим обґрунтовано [8] тезу про те, що в усіх країнах уряди не можуть повністю вирішити проблеми розвитку сільських територій. Звідси існує об'єктивна потреба у співпраці між державою, бізнесом і "третьою стороною" — селянами, які б ініціювали заходи на підтримання своїх інтересів. При цьому держава може впливати на бізнес щодо здійснення соціальних функцій шляхом впливу на забезпечення організаційної легітимності. Саме на соціально-економічному змісті перспективної моделі сільського розвитку наголошено у роботах В. Ткачук [9] та В. Халімон [10]. На думку Ю. Губені [11], досвід Європи щодо вирішення проблем розвитку сільських територій свідчить не про програми інтенсифікації господарського життя або реструктуризацію сільськогосподарського виробництва, а про т.з. "розвиток у себе".

Таким чином, світовий та вітчизняний досвід щодо перспектив сільського розвитку свідчить про складність, багатоаспектність проблеми, де не має програм, що свідчили б про однозначну ефективність. Звідси у кожному соціумі слід виходити із особливостей питання, де пошук унікальних для кожного випадку стратегій, очевидно, набуває підвищеної актуальності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В основі зазначеного, на нашу думку, полягає конфлікт пріоритетів — насамперед ринкового та інституційного — розвитку аграрного

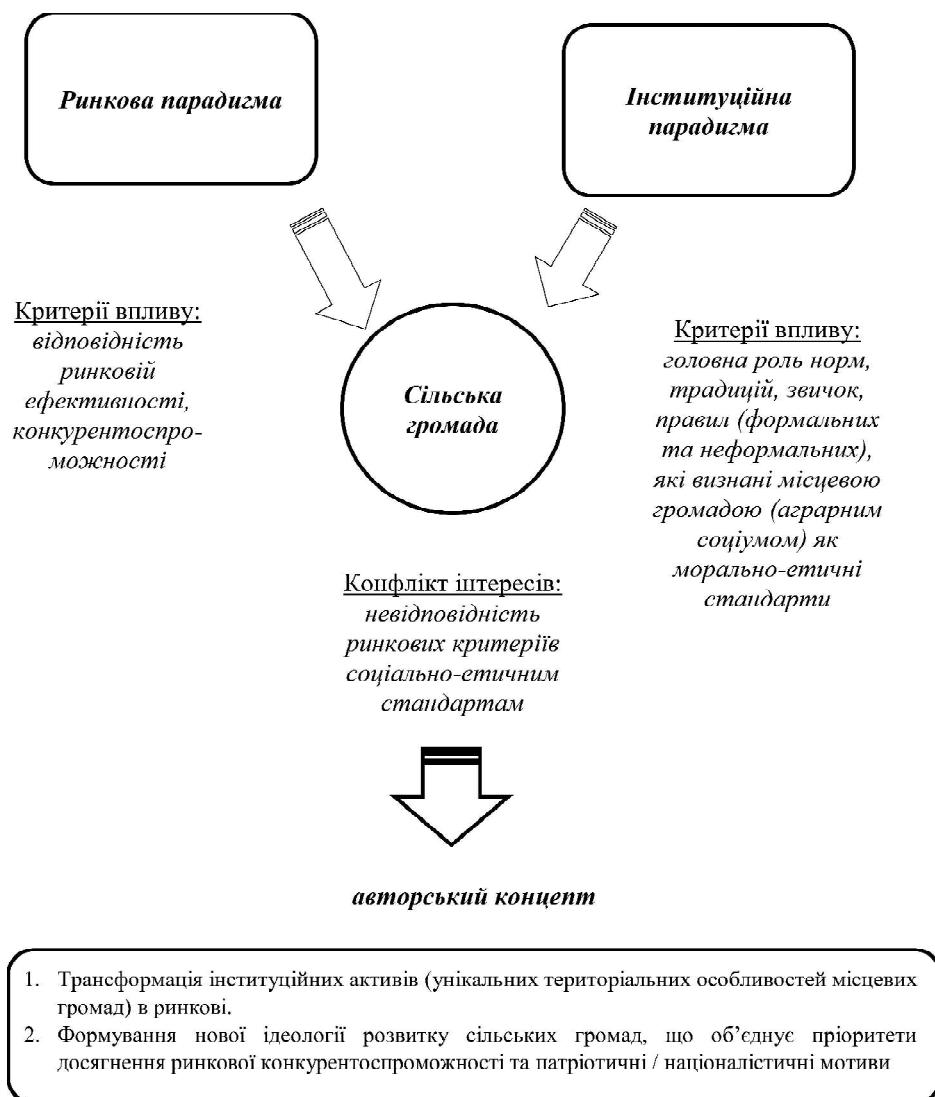

Рис. 1. Опис конфліктності основних парадигм соціально-економічного розвитку сільських громад України

соціуму в процесі останніх ринкових реформ (рис. 1).

З позицій конфліктності ринкових та інституційних критеріїв концептуальне вирішення проблем сільських громад потребує уточнення методологічного змісту задачі дослідження. Це важливо з огляду на те, що у координатах ринкової та інституційної теорій це матиме різний вигляд. Теорія інституціоналізму традиційно позиціонується як окрема, альтернативна економічна теорія, в основі чого покладено детермінантну роль інститутів, які і визначають характер економічних відносин. Це суперечить теорії класичної політекономії і неокласики, згідно з якими сутність таких відносин об'єктивно обумовлена в першу чергу фактором ринку, ринкових відносин.

Так, з тематики теорії інституціоналізму випливає таке: 1) вади теорії ринку полягають

у тому, що така не бере до уваги роль інститутів; 2) проблеми неефективного (чи недостатньо ефективного) процесу побудови ринкових відносин викликана саме ігноруванням ролі місцевих інститутів; 3) має право на життя альтернативний до ринкової теорії шлях розвитку в силу наявності якихось національних інституційних відмінностей. Слід особливо відзначити праці Е. Сото [12], в яких аргументовано, що неекономічні — інституційні — фактори в перехідних економіках традиційно відігравали виключно важливу роль у самих різних країнах; звідси потенційно роль теорії інституціоналізму на етапі реформ об'єктивно зростає. З огляду на зазначене слід очікувати, що роль інституційних факторів як чинника реформ для вітчизняних сільських територій набуватиме принципово нового, більш важливого значення.

Слід зазначити, що досвід і України, і інших країн свідчить про те, що в процесі реформ їхніми фундаторами найчастіше змішуються складові як ринкової, так і інституційної теорії. Наприклад, у середині 90-х рр. XX ст. в Україні аграрні реформи здійснювалися за гаслами "переходу до ринку" із одночасним акцентуванням на "соціальній складовій реформ". З іншого боку, навіть реформування, яке передбачає пріоритети ринку, вимагає зміни інститутів. Наприклад, в Україні таким була приватизація землі і майна колишніх колгоспів, тобто акцент було зроблено на розширення впливу інституту приватної власності. Але, якщо оцінювати дійсний зміст змін (реформ), то у будь-якому разі необхідно і методично можливо визначити реальні трансформації, які принципово можливі лише за одного із названих вище сценаріїв. Опис таких сценаріїв наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Зіставлення змісту ринкових та інституційних реформ

Сценарій реформування	Мета реформ	Основні задачі реформ	Критерії ефективності реформування	Критерій реалізації потенціалу реформи
Ринковий	Покращення соціально-економічних параметрів галузі і соціуму	Створення ринкових механізмів	Соціально-економічний ефект від впровадження ринкових відносин (ринкова ефективність)	Відповідність агентів ринковим вимогам
Інституційний		Зміна інституційного середовища	Соціально-економічний ефект від зміни інституційного середовища (інституційна ефективність)	Відповідність агентів інституційним вимогам

Якщо говорити про український феномен — то це була (і продовжується) реформа переважно за ринковим сценарієм, де під це і здійснювалися інституційні зміни, тобто формувалися нові по суті для вітчизняного сільського соціуму інститути, які, у свою чергу, були імпортованими із економічно розвинутих країн світу.

Слід підкреслити, що основним інституційним результатом ринкових аграрних реформ в Україні стало формування потужного великотоварного виробництва у вигляді холдингів, де головну роль відігравав — на перших етапах — торговельно-банківський капітал, а нині — капітал, сформований переважно за рахунок масштабних експортних операцій щодо сільськогосподарської продукції (олії, зерна та ін.). Саме по собі формування такого сектору економіки — високотехнологічного, інтенсивного виробництва — слід вважати позитивним наслідком реформ. Такий тип сільського господарства в Україні став новим і таким, що демонструє яскраво виражені економічні переваги.

Водночас у результаті реформи не було створено достатньо потужного середнього класу аграрного соціуму, який би економічно спирався на достатньо ефективний малий — аграрний і неаграрний — бізнес на селі і який би мав істотну економічну владу на засадах малого бізнесу в межах сільських громад. Логічним наслідком зазначеного стало різке загострення соціальних проблем українського села, про що достатньо детально описано у сучасній періодиці: це і безробіття, і низький рівень життя, інфраструктури і т.д.

Звідси вважаємо, що опис інституційного середовища аграрного соціуму повинен базуватися на ідентифікації ролі основних інститутів: 1) приватної власності, на основі якої формується інститут одноосібного господарювання в усіх його формах і проявах; 2) колективізму, на основі якого формуються всі аспекти і форми організації співіснування, співпраці, колективних і корпоративних форм господарської діяльності у сільських громадах.

Співвідношення між цими інститутами і визначає сутність соціально-економічних відносин у конкретній громаді, її стан, наявні проблеми, а звідси — і зміст реформ.

У свою чергу ідентифікація наявних проблем повинна здійснюватися за оцінками позитивної і негативної ролі цих двох інститутів. Так, якщо у громаді мало розвинутих є малий бізнес у вигляді фермерських чи підсобних господарств товарного типу, а з боку громади переважають негативне ставлення до таких господарів, то зміни повинні передбачати ініціювання та підтримку таких форм. Слід підкреслити, що методологічно постановка питання не може перебувати у площині альтернативності зазначених інститутів навіть тому, що такі є невід'ємними і незамінними для громад. Натомість мова йде про пошук такого їхнього співвідношення, коли малий бізнес спиратиметься на конструктивність прояву і інституту приватної власності, і інституту колективізму. Проте зазначене залишається скоріше екзотичним для України. Як особисто могли переконатися, досить поширеною є ситуація нерозвинутості обох інститутів, коли відсутнє істотне господарювання одноосібного типу та будь-які види господарської співпраці; при цьому пияцтво, крадіжки, ухилення від господарської діяльності засуджуються меншою мірою аніж збагачення сусіда. Це слід оцінювати як приклад реалізації негативного потенціалу обох інститутів, що може бути описаним у контексті ефекту опортуністичної моделі поведінки. При цьому наша позиція передбачає, що зміни повинні враховувати ситуацію у кожній громаді, а не бути загальною платформою, що втілюється із столиці, обласних, районних центрів.

Усталений кризовий стан сільських територій в Україні потребує пошуку нових джерел розвитку з огляду на ту обставину, що це є особливою територією із унікальними потенціалом та можливостями економічного зростання, а тому потребують особливих підходів до вирішення наявних проблем. Авторський підхід (рис. 2) передбачає орієнтування на таку стра-

тегію розвитку, що ґрунтується на залученні внутрішнього потенціалу унікальних для кожної території ресурсів, потенціалу, активів.

Забезпечення позитивного соціально-економічного розвитку вітчизняного сільського господарства залежатиме від здатності самих селян та організацій впливати на можливість захисту своїх інтересів як в економічному, так і владному плані. Тому істотні зміни офіційної інституціональної основи настануть тоді, коли в них зацікавлена сторона з достатньою силою може відстояти свою позицію. Водночас процес змін може бути реалізованим через створення якісно нових або трансформацію існуючих організацій як носіїв та ініціаторів змін і як цілеспрямованих суб'єктів, спрямованих на максимізацію ефектів від активної економічної діяльності.

Особливий характер ринкового реформування аграрного сектора обумовлений унікальним співвідношенням впливу як економічних, так і неекономічних факторів. Досвід України це яскраво підтверджує. Звідси ефективність ринкової реформи обумовлена, в числі інших передумов, здатністю до врахування та використання потенціалу не економічних факторів. Актуальним представляється корегування реформ за принципом реальної децентралізації. При цьому логічним вбачається трансформація змісту наукових досліджень у цій галузі від етапу виявлення та опису проблем до ідентифікації факторів розвитку, при чому із розробленням конкретних економічних механізмів. Концептуальною основою таких механізмів є поєднання економічних та соціальних пріоритетів розвитку, де обов'язковим є реалізація унікальних для кожної громади факторів конкурентної переваги.

ВИСНОВКИ

Таким чином, все вищезазначене обумовлює потенційно перспективну роль того напрямку розвитку українських сільських громад, де в основу закладено унікальні конкурентні переваги територій та місцевих економік. Зазначений підхід до нової ідеології

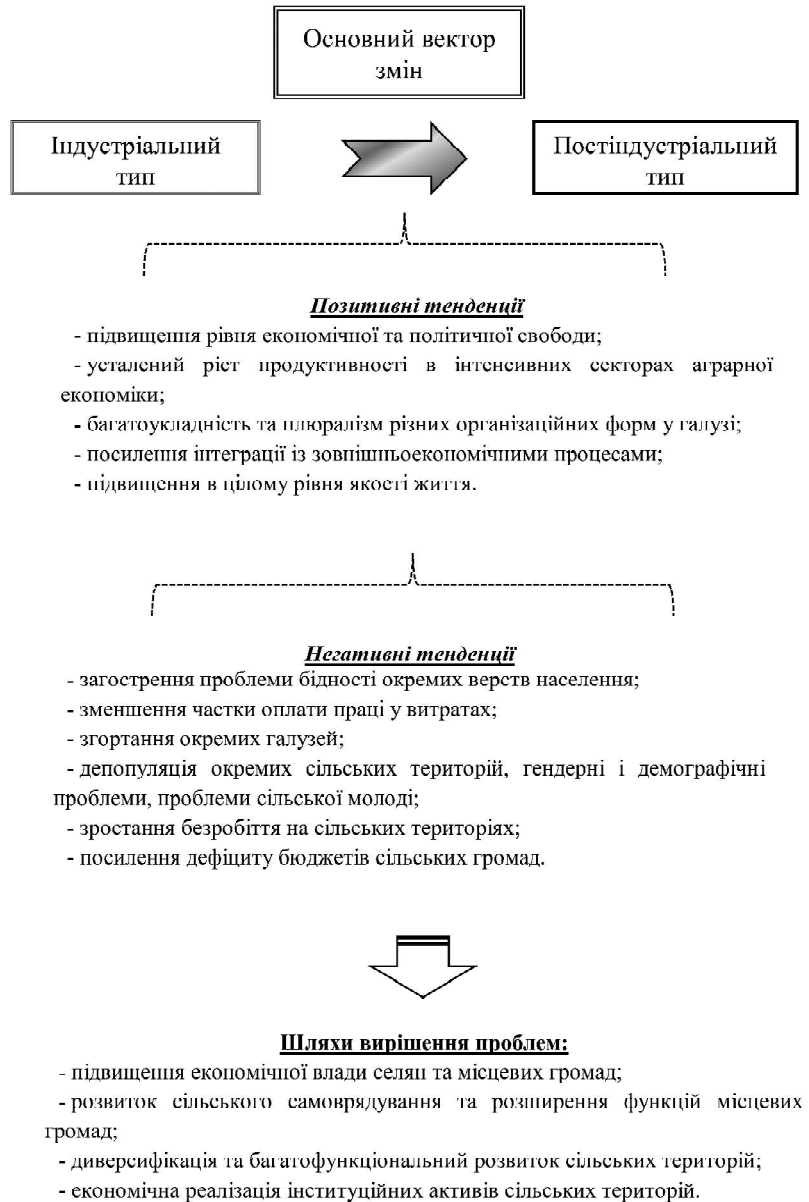

Рис. 2. Концептуалізація наявних проблем у процесі ринкової трансформації аграрного соціуму та перспективи їхнього вирішення

сільського розвитку може бути означений як політика "внутрішнього розвитку" (авторський термін) і може бути відповідно відображеним у таких принципах: 1) економічно обґрунтованій соціалізації діяльності бізнесу на сільських територіях; 2) формування принципово нової ролі місцевих громад та громадських організацій; 3) орієнтування на реальний стан і потенціал сільських територій з використанням унікальних у кожному разі конкурентних переваг; 4) поширення нової формули співпраці "держава — бізнес — місцеві громади — громадські організації" із новими функціями, правами, механізмами впливу для кожної групи агентів; державна підтримка лише в рам-

ках такої ідеології розвитку; 5) багатофункціональна модель розвитку сільських територій та місцевого бізнесу; 6) принципово нова роль внутрішнього для громади капіталу з огляду на використання унікальних конкурентних переваг, наявних у кожній сільській громаді; 7) орієнтування на постіндустріальні економічні фактори: передусім нові маркетингові технології, які матимуть іміджеве, інформативне, логістичне підтвердження; 8) інвестиції цільового, інноваційного змісту у місцеві економіки сільських територій.

Все вищезазначене відбиває характеристики моделі розвитку, в основі якої мають місце унікальні переваги/фактори окремої сільської громади та території. Це може бути достатньо повно відображено терміном "бренд сільської території". І саме цей фактор досі був практично не задіяним у реформах. У його науковому обґрунтуванні вбачаємо перспективи.

Література:

1. Булавка О.Г. Шляхи підвищення життєвого рівня сільського населення / О.Г. Булавка, М.Р. Капінус // Економіка АПК. — 2015. — № 9 — С. 75—81.
2. Дієсперов В.С. Село і сільське господарство: суперечлива єдність / В.С. Дієсперов // Агроінком. — № 5—6. — 2007. — С. 29—31.
3. Малік М.Й. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України / М.Й. Малік, Л.В. Забуранна // Економіка АПК. — 2015. — № 8 — С. 5—12.
4. Жибак М.М. Організаційно-економічні проблеми зайнятості сільського населення / М.М. Жибак // Економіка АПК. — № 11. — 2008. — С. 124—128.
5. Попова О.А. Зайнятість на селі: наслідки аграрного реформування / О.А. Попова, Н.М. Скурська // Економіка АПК. — № 7. — 2006. — С. 11—14.
6. Герчанівська С.В. Оцінка стану економічної активності сільського населення Тернопільської області / С.В. Герчанівська // Економіка АПК. — № 5. — 2006. — С. 147—151.
7. Залізко В.Д. Сутність інноваційного розвитку економіки сільських територій / В.Д. Залізко, В.І. Мартиненков // Економіка АПК. — 2016. — № 4 — С. 66—73.
8. Валентинов В.А. Організаційна легітимність як фактор сільського розвитку / В.А. Валентинов // Економіка АПК. — № 10. — 2005. — С. 126—130.
9. Ткачук В.А. Обґрунтування моделі соціально-економічного розвитку сільських тери-

торій / В.А.Ткачук // Економіка АПК. — 2015. — № 7. — С. 76.

10. Халімон В.А. Шляхи подолання депресивного стану сільських територій в системі розвитку регіонального АПК / В.А. Халімон // Економіка АПК. — 2015. — № 8. — С. 104—110.

11. Губені Ю.Е. Комплексний підхід до стійкого розвитку сільських територій / Ю.Е. Губені // Економіка АПК. — № 10. — 2009. — С. 127—131.

12. Сото Э. Загадка капитала / Эрнарндо де Сото; пер. с англ. — М. ЗАО "Олимпик-Бизнес", 2004. — 272 с.

References:

1. Bulavka, O.G. and Kapinus, M.R. (2015), "Ways to increase the living standard of the rural population", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 75—81.
 2. Diesperov, V.S. (2007), "Village and agriculture: controversial unity", *Ahroinkom*, vol. 5—6, pp. 29—31.
 3. Malik, M.Y. (2015), "Prospects for the development of entrepreneurial activity in rural areas of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 5—12.
 4. Zhibak, M.M. (2008), "Organizational and economic problems of employment of rural population", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 124—128.
 5. Popova, O.L. (2006), "Employment in the countryside: the consequences of agrarian reform", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 11—14.
 6. Gerchanivska, S.V. (2006), "Assessment of the economic activity of the rural population of the Ternopil region", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 147—151.
 7. Zalizko, V.D. (2016), "The essence of innovative development of the economy of rural territories", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 66—73.
 8. Valentinov, V.L. (2005), "Organizational legitimacy as a factor in rural development", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 126—130.
 9. Tkachuk, V.A. (2015), "Rationale for the model of socio-economic development of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 76.
 10. Khalimon, V.L. (2015), "Ways to overcome the depression of rural areas in the system of development of regional agro-industrial complex", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 104—110.
 11. Hubeni, Y.E. (2009), "Integrated approach to sustainable development of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 127—131.
 12. Soto, H. (2004), *Zagadka kapitala* [The mystery of capital], ЗАО Olimpik-Business, Moscow, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 26.02.2019 р.*

УДК 65.011.2

О. В. Рузакова,
к. е. н., доцент кафедри економічної кібернетики,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.67

СИСТЕМА ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У ЗАДАЧАХ ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ

O. Ruzakova,
Ph.D in economic sciences, associate professor of the department of economic cybernetics,
Vinnytsia National Agrarian Universit, Vinnytsia

DECISION SUPPORT SYSTEM IN THE TASKS OF FINANCIAL ANALYSIS

У статті складено багаторівневу структурну модель фінансового аналізу із широким спектром функціональних можливостей. Здійснено декомпозицію такого процесу із врахуванням динаміки швидкоплинного зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Зауважено, що системи підтримки прийняття рішень характеризують новий етап автоматизації управління підприємством. Відзначено, що основною проблемою в задачах оцінювання фінансового стану підприємства є відсутність прийнятної системної моделі.

Складено розширену множину оцінювальних параметрів фінансового стану підприємства, що дозволяє підвищити точність оцінки для суб'єктів господарювання різних галузей економіки. Запропоновано алгоритм формалізації системи підтримки прийняття рішень щодо фінансового аналізу на базі математичного апарату нечітких множин.

Доведено, що використання сучасних систем прийняття рішень є обов'язковою умовою ефективної діяльності сучасного підприємства.

In the article a multi-level structural model of financial analysis with a wide spectrum of functional possibilities is contained. The decomposition of this process with the dynamics of the fleeting external and internal environments is made.

It is noted that decision support systems characterize a new stage of automation of enterprise management. It is noted that the main problem in the tasks of assessing the financial condition of the enterprise is the lack of an acceptable system model.

Set of valuation parameters of the financial condition of the enterprise has been made, which allows to increase the accuracy of estimates for economic entities of different sectors of the economy. The algorithm of the decision-making support system for financial analysis on the basis of the mathematical apparatus of fuzzy logic is proposed.

In order, the development of new software products that allow a more accurate and in-depth analysis of the financial condition of the enterprise with a minimal risk of mis-estimation and increase the effectiveness of such a procedure is substantiated. It is allowed to accelerate the routine processing of routine procedures.

It is proved that the use of modern decision-making systems is a prerequisite for the effective operation of a modern enterprise. The possibility of automating the evaluation of the financial condition of the enterprise enables the software tool to evaluate the financial condition of the enterprise into local or global information environments — computer networks. The use of such software in the global Internet environment will provide the necessary financial resources to develop the capacity of enterprises both domestic and foreign investors. In addition, the cost of the financial condition of the enterprise evaluation will be substantially reduced both for potential investors and for any economic objects, as the fee for such interactive services is small. This is due to the short payback period, which represents the ratio of estimated costs for developing a web site for evaluating the financial condition of the enterprise and the resulting economic effect.

Ключові слова: система підтримки прийняття рішень, нечіткі множини, фінансовий аналіз, оцінювальні параметри, алгоритм, формалізація, модель.

Key words: decision support system, fuzzy sets, financial analysis, estimation parameters, algorithm, formalization, model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У виробничій діяльності підприємства час-то трапляються випадки, коли воно відчуває фінансову скруту, пов'язану з недостатнім ра-

ціональним розміщенням і використанням наявних фінансових ресурсів. Тобто актуальним за сучасних ринкових умов розвитку економіки України є формування єдиного підходу

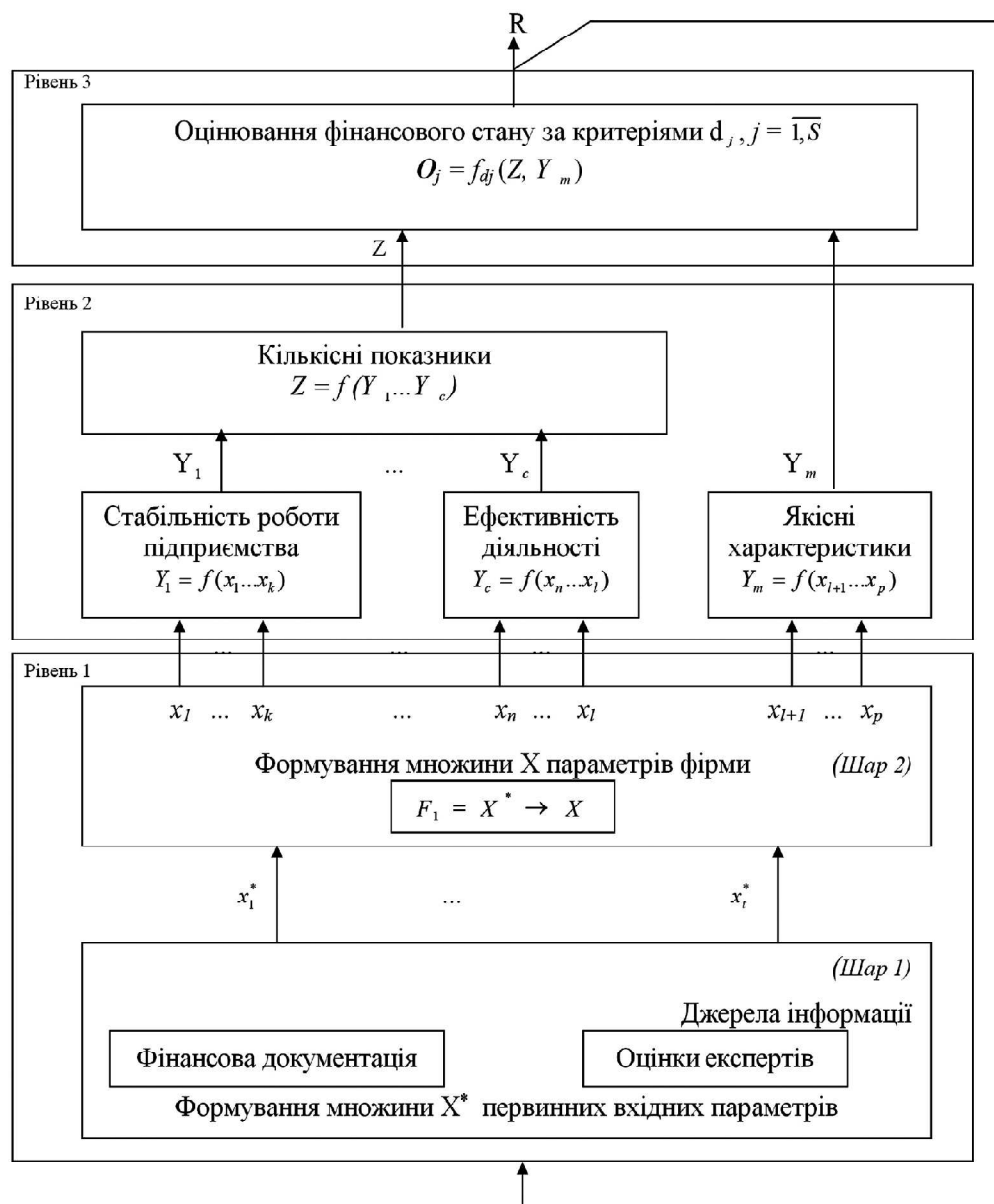

Рис. 1. Структурна модель багатошарової СППР для фінансового аналізу

до оцінювання фінансового стану підприємства. Отримані рішення повинні бути аргументованими, об'єктивними, оскільки помилки у висновках можуть призвести до збитку чи недоотримання прибутку.

Але огляд моделей показує, що існуючі підходи дають можливість оцінити кількісні параметри фінансового стану підприємства, не проводячись кількісний аналіз якісних критеріїв. Тобто фінансовий аналіз здійснюється не повністю, що не дає можливості визначити реальний фінансовий стан підприємства.

Враховуючи різноманіття фінансових процесів, потужну множину показників, що оцінюють фінансовий стан підприємства (ФСП), різницю в рівні їх критичних оцінок, можна стверджувати, що ця задача складна, та для її

вирішення пропонується створення системи підтримки прийняття рішень (СППР) із залученнями економіко-математичних методів та сучасних інформаційних технологій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

СППР — інформаційний інструмент, що складається з відповідної комбінації комп'ютера та програмного забезпечення, а також бази даних і моделей. Відповідно внесок у методологію побудови СППР формують представники принаймні трьох наукових галузей: інформатики, теорії організації та керування, а також психології. Серед вчених, праці яких є значним внеском у розвиток математичного апарату та теорії створення СППР, необхідно

зазначити: Канторовича Л.В., Гнеденка Л.В., Бусленка М.П., Вентцель О.С., Міхалевича В.С., Ляшка І.І., Сергієнка І.В., Ситніка В.Ф., Вітлінського В.В., Матвійчука А.В., Єрьоміна І.В., Ястремського О.І., Тюптю В.М., Куксу О.І., Кіні Р., Райфа Х., Неймана Дж., Моргенштерна О., Сааті Т., Беленсона С. та багатьох інших.

Застосування апарату нечітких множин для формалізації СППР дозволяє описувати процес прийняття рішень природною мовою особи, що приймає рішення, використовуючи причинно-наслідкові зв'язки, що є доволі зручним. Крім того, математичний апарат НМ дозволяє формалізувати СППР без обробки об'ємних масивів вхідної інформації, тобто немає необхідності розглядати всі комбінації оцінювальних параметрів. Цей апарат дозволяє приймати рішення для об'єктів, які описуються тільки кількісними або тільки якісними параметрами. Однак об'єкти, відносно яких необхідно приймати рішення при оцінюванні ФС, характеризуються кількісно-якісними параметрами, тобто змішаними. Методики формалізації таких СППР є недостатньо розвинутими. Тому проблема аналізу і оцінювання фінансової діяльності є надзвичайно актуальною.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є підвищення ефективності оцінки ФС шляхом застосування математичного апарату теорій систем і нечітких множин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для підвищення ефективності прийняття рішення про оцінювання ФС пропонується скласти відповідну багатопарову СППР [1, с. 272; 2, с. 15], структурна модель якої зображена на рисунку 1.

Така модель складається з трьох рівнів та відповідних джерел інформації.

Перший рівень містить два шари. На першому шарі здійснюється формування множини X^* первинних вхідних параметрів. Другий шар передбачає формування множини X оцінювальних параметрів фінансового стану підприємства. Врахування ризику при оцінюванні ФС стає можливим завдяки формуванню оптимальної множини оцінювальних параметрів економічного суб'єкта. Критерієм оптимальності при цьому є повнота, мінімальність та дієвість множини оцінювальних параметрів суб'єкта. Ця множина формується за допомогою кількісних параметрів ($x_1 \dots x_l$) й якісних ($x_{l+1} \dots x_p$). Для визначення зазначеної множини X розглядається певна звітність підприєм-

ства, зокрема "Баланс", "Звіт про фінансові результати" тощо та оцінки експертів з різних питань.

Другий рівень передбачає формування груп показників: кількісних, які об'єднують ряд показників нижчого рівня, — від стабільності роботи підприємства до ефективності його діяльності, а також якісних.

На третьому рівні здійснюється визначення рішення $O_j, j = \overline{1, S}$, яке класифікує фінансовий стан окремого підприємства за обраними напрямками: O_1 — відмінний ФСП; O_2 — нормальний ФСП; O_3 — задовільний ФСП; O_4 — критичний ФСП; O_5 — незадовільний ФСП.

Розглянемо формування множин вхідних/вихідних параметрів СППР щодо оцінювання ФС. Кількісні характеристики визначаються на основі ряду груп показників, зокрема: фінансова стійкість Y_1 , ліквідність та платоспроможність Y_2 , ділова активність Y_3 , рентабельність Y_4 .

Фінансова стійкість, що являє собою функцію $Y_1 = f(x_1 \dots x_4)$, визначається за допомогою параметрів: x_1 — коефіцієнт незалежності, x_2 — коефіцієнт залежності, x_3 — коефіцієнт фінансового ризику, x_4 — коефіцієнт маневрування. Ліквідність та платоспроможність являє собою функцію $Y_2 = f(x_5 \dots x_9)$. Вона ідентифікується такими параметрами: x_5 — коефіцієнт грошової платоспроможності, x_6 — коефіцієнт розрахункової платоспроможності, x_7 — коефіцієнт ліквідної платоспроможності, x_8 — коефіцієнт критичної ліквідності, x_9 — частка чистого оборотного капіталу у оборотних активах. Ділова активність, що являє собою функцію $Y_3 = f(x_{10} \dots x_{18})$, визначається сукупністю параметрів: x_{10} — коефіцієнт оборотності активів, x_{11} — коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, x_{12} — коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості, x_{13} — коефіцієнт оборотності матеріальних запасів, x_{14} — коефіцієнт оборотності основних засобів, x_{15} — коефіцієнт оборотності власного капіталу, x_{16} — строк погашення дебіторської заборгованості, x_{17} — строк погашення кредиторської заборгованості, x_{18} — тривалість обороту запасів. Рентабельність являє собою функцію $Y_4 = f(x_{19} \dots x_{22})$. Вона визначається на базі таких параметрів: x_{19} — рентабельність витрат, x_{20} — рентабельність продаж, x_{21} — рентабельність всіх активів, x_{22} — рентабельність власного капіталу.

Узагальнений якісний показник є функцією $Y_5 = f(x_{23} \dots x_{25})$, де x_{23} — професійні здібності

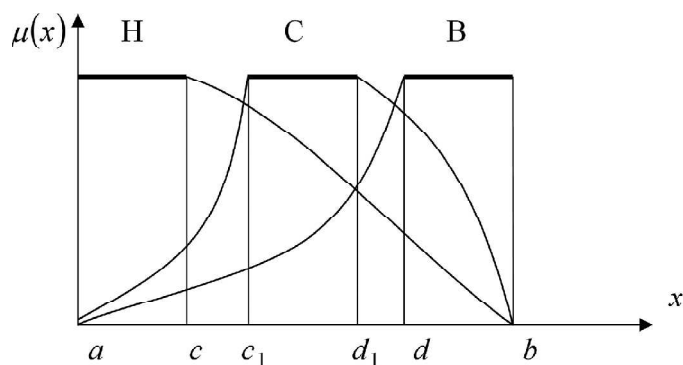

Рис. 2. Функції належності для кількісних параметрів x_1, \dots, x_{22}

керівника підприємства, x_{24} — рівень мотивації, x_{25} — рекламна політика та досвід фірми.

Для формалізації СППР щодо оцінювання ФСП скористаємося підходом на базі математичного апарату нечітких множин [3, с. 99—102].

Алгоритм 1

Крок 1.1. Визначити кількість t оцінювальних лінгвістичних термів.

Крок 1.2. Побудувати графіки функцій належності μ^{d_j} , $j = \overline{1, S}$ значень кількісних параметрів (x_1, \dots, x_{21}) т лінгвістичним термам у загальному вигляді.

Крок 1.3. Визначити математичні вирази, що описують функції належності μ^{d_j} кількісних параметрів.

Крок 1.4. Скласти таблицю значень характеристикних точок t лінгвістичних термів для кількісних параметрів оцінювання (x_1, \dots, x_{22}) .

Крок 1.5. Побудувати графіки функцій належності μ^{d_j} значень якісних параметрів (x_{23}, \dots, x_{25}) т лінгвістичним термам у загальному вигляді.

Крок 1.6. Скласти таблицю значень функцій належності якісних параметрів t лінгвістичним термам.

Крок 1.7. Скласти матриці знань для кількісних показників Z , якісних характеристик Y , та остаточного рішення R .

Розглянемо реалізацію даного алгоритму. Для оцінювальних параметрів x_1, \dots, x_{25} будемо використовувати єдину шкалу лінгвістичних термів: Н — низький, С — середній, В — високий.

Побудуємо функції належності з ненормованими значеннями a, c, c_1, d, d_1, b для кожного параметру окремо (табл. 1). Для кожного лінгвістичного терму задамо функцію належності [4, с. 41]. Специфіка обраних кількісних параметрів полягає в тому, що при змінненні цих параметрів в певному проміжку значення

Таблиця 1. Значення параметрів $a \dots b$ для кількісних параметрів x_1, \dots, x_{22}

x	a	b	c	d_1	c_1	d
x_1	0	1,0	0,3	0,6	0,4	0,7
x_2	0	1,0	0,3	0,6	0,4	0,7
x_3	0	4,0	0,7	2	1,0	2,5
x_4	0	2,0	0,2	0,5	0,3	0,7
x_5	0	3,0	1,0	1,6	1,2	1,8
x_6	0	3,0	1,2	1,8	1,4	2,0
x_7	0	3,0	1,0	1,6	1,2	1,8
x_8	0	1,0	0,2	0,6	0,3	0,7
x_9	0	1,0	0,2	0,5	0,3	0,6
x_{10}	0	4,0	1,0	2,5	1,5	3
x_{11}	0	12,0	3,0	7,0	4,0	8,0
x_{12}	0	12,0	3,0	7,0	4,0	8,0
x_{13}	0	10,0	2,0	6,0	3,0	7,0
x_{14}	0	3,0	0,8	2,0	1,0	2,2
x_{15}	0	2,0	0,5	1,2	0,7	1,5
x_{16}	0	1,0	0,2	0,4	0,25	0,5
x_{17}	0	1,0	0,2	0,4	0,25	0,5
x_{18}	0	1,0	0,2	0,4	0,25	0,5
x_{19}	-1	2,0	0,7	1,0	0,8	1,2
x_{20}	-1	1,0	0,35	0,55	0,45	0,65
x_{21}	-1	1,0	0,2	0,4	0,3	0,5
x_{22}	-1	2,0	0,7	1,0	0,8	1,2

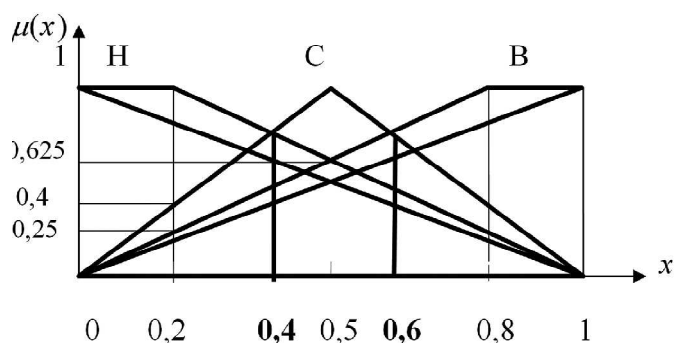

Рис. 3. Функції належності для якісних параметрів

Складемо таблицю значень функцій належності якісних параметрів т лінгвістичним термам, як запропоновано в роботі [6, с. 92—93].

Таблиця 2. Значення функцій належностей для $t=3$

Терм	$\mu^H(x)$	$\mu^C(x)$	$\mu^B(x)$
Н	1	0,4	0,25
С	0,625	1	0,625
В	0,25	0,4	1

Таблиця 3. Матриця знань
для кількісних показників $x_1 \dots x_{22}$

x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}	x_{13}	x_{14}	x_{15}	x_{16}	x_{17}	x_{18}	x_{19}	x_{20}	x_{21}	x_{22}	Z
H	B	B	H	H	H	H	H	H	H	B	B	H	H	C	C	B	B	H	H	H	H	
H	B	C	B	H	H	H	C	C	H	C	C	H	C	C	B	B	C	H	H	H	H	
H	B	C	H	H	C	C	H	H	H	H	C	H	H	C	B	C	C	H	H	H	C	
H	B	B	B	C	H	H	C	C	H	H	H	H	H	H	C	B	B	C	H	C	H	
H	B	C	B	C	C	H	C	C	H	C	C	H	C	C	B	B	C	C	H	H	H	
H	B	B	H	H	C	H	H	H	H	C	B	C	C	H	C	C	C	H	H	H	C	
C	C	C	B	C	H	H	C	H	C	B	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	
C	H	C	H	C	C	B	H	H	C	H	C	C	H	C	C	C	H	C	C	C	C	
C	C	H	B	C	C	C	H	H	C	C	C	C	C	C	H	C	B	C	H	C	B	
C	B	C	H	C	C	C	B	B	C	C	C	C	C	C	C	C	H	C	C	B	C	
B	C	H	B	C	C	B	C	C	C	C	C	C	C	C	H	C	H	C	B	C	B	
C	H	C	C	C	C	B	C	C	C	B	C	C	C	C	H	C	H	C	C	B	B	
B	H	H	C	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	H	H	H	B	B	B	B	
B	H	C	C	B	C	B	C	C	B	C	B	C	B	C	B	H	H	C	B	C	B	
B	H	C	C	B	C	B	C	C	B	B	B	B	B	B	H	H	C	B	C	B	B	
C	C	H	H	C	C	B	C	C	B	C	B	C	B	B	H	H	C	B	C	B	B	
C	C	H	B	C	B	C	C	C	B	B	C	B	B	C	H	C	H	B	B	B	C	

функції не змінюється, а за межами цього проміжку існує нелінійна залежність. Таким чином, отримаємо функції належності трьох нечітких термів для кількісних параметрів x_1, \dots, x_{22} , які зображено на рисунку 2.

Визначимо математичні вирази, що описують функції належності μ^{dj} кількісних параметрів (1)–(3).

$$\mu^u(x) = \begin{cases} 1, & x \in [a, c]; \\ \left(\frac{b-x}{b-c} \right)^{0,8}, & x \in [c, b] \end{cases} \quad (1);$$

$$\mu^c(x) = \begin{cases} \left(\frac{x-a}{c_1-a} \right)^{1,2}, & x \in [a, c_1]; \\ 1, & x \in (c_1, d_1); \\ \left(\frac{b-x}{b-d_1} \right)^{0,8}, & x \in [d_1, b]. \end{cases} \quad (2);$$

$$\mu^e(x) = \begin{cases} \left(\frac{x-a}{d-a} \right)^{1,2}, & x \in [a, d]; \\ 1, & x \in (d, b]. \end{cases} \quad (3).$$

Складемо таблицю значень характеристикних точок і лінгвістичних термів для кількісних параметрів оцінювання (x_1, \dots, x_{22}) (табл. 1).

Побудуємо графіки функцій належності μ^{dj} значень якісних параметрів (x_{23}, \dots, x_{25}) і лінгвістичним термам у загальному вигляді [5, с. 152]. Функції належності для якісних параметрів будемо визначати так, як зображено на рисунку 3.

Використовуючи інформацію, що була надана банківськими експертами в галузі фінансового менеджменту [7, с. 216–219], складемо відповідні матриці знань для оцінки кількісних та якісних характеристик ФСП, а також його остаточної оцінки (табл. 3–5).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Для підвищення ефективності прийняття рішення про оцінювання ФСП запропоновано скласти відповідну багатшарову

Таблиця 4. Матриця знань для якісних показників $x_{23} \dots x_{25}$

x_{23}	x_{24}	x_{25}	Y_5
H	H	H	H
H	C	H	
C	H	H	
H	H	C	
H	C	C	C
C	H	C	
C	C	H	
C	C	C	
C	B	C	
C	C	B	
B	C	C	B
C	B	B	
B	C	B	
B	B	C	
B	B	B	

Таблиця 5. Матриця знань для оцінки ФСП

Z	Y_5	O
B	B	O ₁
C	B	O ₂
B	C	
C	C	O ₃
C	H	O ₄
H	C	
H	H	O ₅

СППР. Це дозволить вирішити численні проблеми економічного та технічного характеру, серед яких основними є необхідність повного і точного опису в моделі суб'єкта господарювання, ідентифікації великої множини потенційних рішень, прийняття точного рішення про оцінювання ФСП у режимі реального часу, необхідність обробки потужних масивів вхідної інформації, потреби у врахуванні кількісних і якісних оцінювальних параметрів суб'єкта господарювання водночас.

Розроблено загальну структурну модель багаторівневої СППР, в якій здійснено стратифікацію процесу прийняття рішення, що дозволяє спростити формалізацію цієї СППР. Кожен рівень у такій СППР реалізує відповідну функцію відображення. Для реалізації цих функцій запропоновано використовувати принципи послідовної та паралельної декомпозиції. Це дозволяє здійснювати вибір форми реалізації у залежності від складності та специфіки задачі.

Запропоновано загальну методику формалізації багаторівневої СППР з розширеними функціональними можливостями, яка дозволяє будувати СППР для об'єктів з різними типами оцінювальних параметрів.

Розроблено алгоритм формалізації СППР щодо оцінювання ФСП на базі математичного апарату нечітких множин. Він дозволяє враховувати об'єкти зі змішаними оцінювальними параметрами та приймати рішення при неповному переборі комбінацій цих параметрів.

Література:

1. Рузакова О.В. Оцінювання фінансового стану підприємства з використанням порогових елементів / О.В. Рузакова // Економічний простір: збірник наукових праць. — 2010. — № 39. — С. 271—276.
2. Клебанова Т.С. Нейромережеві моделі оцінки фінансових криз на підприємствах корпоративного типу: монографія / Т.С.Клебанова, О.В. Димченко, О.О. Рудаченко, В.С. Гвоздицький. — Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. — 171 с.
3. Рузакова О.В. Математичні моделі та методи оцінювання фінансового стану підприємства: монографія / А.О. Азарова, О.В. Рузакова. — Вінниця: ВНТУ, 2010. — 172 с.
4. Гвоздицький В.С. Використання апарату нечіткої логіки при оцінці загрози банкрутства вітчизняних підприємств / В.С. Гвоз-

дицький // Кримський економічний вісник: науковий журнал. — 2014. — № 2 (09). — С. 39—43.

5. Vitlinskyi V. Modeling situations in foreign economic activity / V. Vitlinskyi, L. Makhanets / The USV Annals of Economics and Public Administration. — Vol. 18. — No 1 (27). — 2018. — P. 149—155.

6. Русинко М.К. Моделювання інвестиційної політики банку методами нечіткої логіки / М.К. Русинко, Т.М. Костирко // Науковий вісник НАТУ України. — 2018. — Т. 28, № 9. — С. 90—94.

7. Матвійчук А.В. Біннінг кількісних змінних з формуванням тренду для задач скорингу / А.В. Матвійчук, Ю.В. Клебан // Моделювання та інформаційні системи в економіці. — К.: КНЕУ, 2017. — Вип. 93. — С. 213—229.

References:

1. Rusakova, O.V. (2010), "Estimation of financial condition of the enterprise using threshold elements", Economic space: a collection of scientific works, vol. 10, pp. 271—276.
2. Klebanova, T.S. Dimchenko, O.V., Rudachenko, O.O. and Gvozditsky, V.S. (2018), "Neural network models for assessing financial crises at enterprises of the corporate type", KhNUMG them. O.M. Beketova, Kharkiv, Ukraine.
3. Rusakova, O.V. and Azarova, A.O. (2010), "Mathematical models and methods for evaluating the financial state of the enterprise", VNTU, Vinnitsa, Ukraine.
4. Gvozditsky, V.S. (2014), "The use of fuzzy logic apparatus in assessing the threat of bankruptcy of domestic enterprises", Crimean Economic Bulletin: Scientific Journal, vol. 2 (09), pp. 39—43.
5. Vitlinskyi, V. and Makhanets, L. (2018), "Modeling situations in foreign economic activity", The USV Annals of Economics and Public Administration, vol. 18, pp. 149—155.
6. Rusinko, M.K. and Kostyrko, T.M. (2018), "Modeling of the Bank's Investment Policy by Fuzzy Logic Methods", Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine, vol. 9, pp. 90—94.
7. Matviychuk, A.V. and Kleban, Yu.V. (2017), "Binning of quantitative variables with the formation of a trend for scoring tasks", Modeling and Information Systems in Economics, vol. 93, pp. 213—229.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2019 р.

УДК 339.138

О. С. Євсейцева,

к. е. н., доцент кафедри економічної кібернетики та маркетингу,
Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

П. С. Волковинська,

студентка, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.73

СТРАТЕГІЧНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ КОМПАНІЙ

O. Yevseytseva,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic

Cybernetics and Marketing, Kyiv National University of Technologies and Design

P. Volkovynska,

student, Kyiv National University of Technologies and Design

STRATEGIC MARKETING, MARKETING TOOLS COMPETING WITH AGRARIAN COMPANIES

Агропромислові компанії перебувають у системі перманентних динамічних змін конкурентного середовища. Основним завданням маркетингового стратегічного планування в сучасних умовах господарювання є створення умов для пристосування виробництва і збуту сільськогосподарської продукції до змінного та динамічного попиту. Розробка стратегічних маркетингових принципів повинна ґрунтуватися на системному підході, що відповідає дотриманню економічних законів, передусім попиту і пропозиції та тенденцій розвитку об'єкта планування. Формування маркетингової стратегії — один із найсуттєвіших і найскладніших етапів процесу маркетингу.

У статті розглянуті проблеми організації маркетингової діяльності в агропромислових компаніях України; акцентована увага на основних заходах, що проводяться в рамках визначення маркетингових стратегій; досліджено агропромисловий ринок України і запропоновано варіанти удосконалення маркетингової діяльності та підвищення її ефективності.

Agro-industrial companies are in the system of permanent dynamic changes in the competitive environment. The main task of marketing strategic planning in modern economic conditions is to create conditions for adjustment of production and marketing of agricultural products to variable and dynamic demand. The development of strategic marketing principles should be based on a systematic approach that meets the requirements of economic laws, first of all, the demand and supply and the development trends of the planning object. Formation of marketing strategy — one of the most important and complex stages of the marketing process. The main benchmark of marketing strategy in the food market is the competitiveness of goods, which means compliance with the goods market conditions, specific requirements of consumers for quality, technical, economic, aesthetic characteristics. The article deals with the problems of organizing marketing activities in agro-industrial companies of Ukraine; focused attention on the main activities carried out within the framework of the definition of marketing strategies; the agroindustrial market of Ukraine and the offered variants of improvement of marketing activity and increase of its efficiency are investigated.

The main role of the agroindustrial complex, which unites production, storage, primary and final processing, packing, transportation and sales of products, in the formation of the food market, is determined. The marketing strategies for ensuring the effective functioning of the national food market are formed, in which the main role is played by their target orientation and complexity, which facilitates the combination of entrepreneurial, economic, production and marketing activities. It was established that the main reference point of the marketing strategy in the food market is the competitiveness of goods, which means conformity of goods to market conditions, specific requirements of consumers for qualitative, technical, economic, aesthetic characteristics.

Ключові слова: маркетинг, маркетингова діяльність, аграрні компанії, стратегія маркетингу, конкурентне середовище, економічна ефективність.

Key words: marketing, marketing activity, agrarian companies, marketing strategy; competitive environment, economic efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ділове середовище в агропромисловому комплексі потребує вирішення питань невизначеності в обраній траєкторії розвитку госпо-

дарських одиниць, враховуючи потреби цільових споживачів, способи і методи їх задоволення конкурентами та оцінки власних можливостей з урахуванням загроз з боку макросере-

Рис. 1. Структура с/г угідь України, %

довища. Кожне агропромислове підприємство має свої промислові особливості, що зумовлюють необхідність використання маркетингових інструментів в своїй діяльності. Постає проблема прийняття рішень щодо вибору та реалізації маркетингової стратегії ведення бізнесу в аграрних компаніях.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем розвитку взаємовідносин між агропромисловими підприємствами присвячено праці багатьох вітчизняних вчених, а саме: П. Березівського, П. Борщевського, П. Гайдуцького, О. Кристального. У галузі маркетингу проблемою вдосконалення взаємовідносин між підприємствами займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: Г. Армстронг, Л. Балабанова, Я. Гордон, Т. Примак, І. Соловйов., О. Самчук, М. Стоун, А. Стрій, С. Чернишова, Н. Чухрай та інші. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць з дослідження, проблема організації маркетингової діяльності на аграрних підприємствах у сучасних умовах досліджена недостатньо. Це зумовило вибір теми дослідження.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Ціль статті є визначення особливостей заповедження та розвитку маркетингової стратегічної діяльності в аграрних компаніях з метою підвищення ефективності їх діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Агропромисловий комплекс України — це сукупність галузей національної економіки, що охоплює сільське та рибне господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарської продукції, їх матеріально-технічне та фінансове забезпечення [1].

Сільське господарство — це одна з провідних галузей економіки України, яка має значні природні конкурентні переваги. Значному розвитку сільського господарства ми зобов'язані, в першу чергу, багатому природному ресурсу: незвичайно сприятливому ґрунту. Су-

купна площа українських чорноземів дорівнює площі Великобританії [2]. Сільське господарство як галузь має ряд особливостей, які у значній мірі визначають результати діяльності аграрних підприємств. Сільськогосподарські підприємства функціонують в умовах економічної та соціальної невизначеності через наявність проблем у господарському механізмі, законодавчому полі, ринковій інфраструктурі, оновленні інформаційної бази та відсутності єдиної концепції вдосконалення агропромислового комплексу України.

Вивчення кон'юнктури сільськогосподарського ринку України має дати відповіді на найбільш важливі питання щодо подальших дій у розвитку потужного агропромислового комплексу нашої держави. Провідною складовою господарства України є агропромисловий комплекс, який потребує розробки комплексної та уніфікованої стратегії розвитку на наступні 3—5 років. Для цього важливо проаналізувати поточний стан ринку сільськогосподарської продукції, виділити його особливості, назвати існуючі проблеми, сформулювати перспективи подальшого розвитку. Пріоритетним постає питання моніторингу та представлення результатів проведеного дослідження ринку сільськогосподарської продукції України. Актуальним буде використання цих даних у становленні сучасного ринку сільського господарства.

Агропромисловий комплекс створює близько 19,2% валової доданої вартості держави й є одним з основних бюджето-формуєчих секторів національної економіки [1]. Питання розробки комплексної системи раціональних заходів щодо ефективного здійснення сільськогосподарської діяльності може бути вирішеним завдяки впровадженню стратегічного маркетингу. Вдалому розвитку сільськогосподарського сектору сприяють близькість основних ринків збуту, транспортна інфраструктура (залізниця, дороги, порти), постійне зростання світового попиту на продовольчі продукти і альтернативну енергетику, а також наявність порівняно дешевих трудових ресурсів [3]. Вищеперераховані орієнтири, які впливають на створення сільсько-

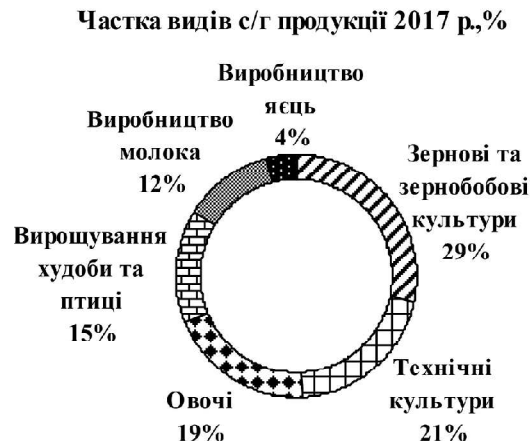

Рис. 2. Структура валової с/г продукції в Україні, 2017 р.

Рис. 3. Структура валового збору зернових культур в Україні за 2017 р.

господарських підприємств мають бути розглянуті як головні конкурентні переваги. І вектор стратегічного маркетингу повинен спрямовувати до інновацій у використанні земель та повного переходу до альтернативних джерел енергії.

Основний напрям українського сільського господарства — рослинництво, це близько 70% сільськогосподарської продукції (рис. 1).

З точки зору маркетингу, важливим буде постійне удосконалення галузі рослинництва з метою його стійкого розвитку. І водночас проведенням аналізу стану тваринництва та виявлення проблем, що перешкоджають його розвитку. Головним завданням постає створення продукції тваринного походження відповідно до запитів національного та міжнародного ринків. Підвищення конкурентоспроможності тваринництва полягає в стандартизації та сер-

тифікації технології виробництва згідно з європейськими вимогами.

У 2017 р. валовий збір зернових досяг 66088 тис. т, з них пшениця — 28588 тис. т, кукурудза — 28500 тис. т, ячмінь — 9000 тис. т (рис. 3). При цьому у загальному обсязі виробництва зернових переважає фуражне зерно: у 2017 р. продовольчого зерна було отримано 39%, фуражних зернових — 61%. Крім того, Україна посідає перше місце у світі за обсягом виробництва соняшнику, а також виробництва та експорту соняшникової олії [3].

Унаслідок зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію, а також нарощування фізичних обсягів експорту агропромислового комплексу України, наша держава збільшила доходи від аграрного експорту майже в 4 рази за останні 10 років (рис. 4). Обсяги

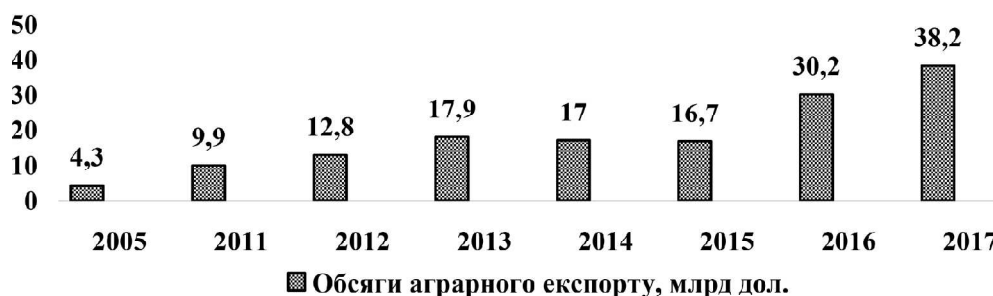

Рис. 4. Динаміка обсягів аграрного експорту України, млрд дол.

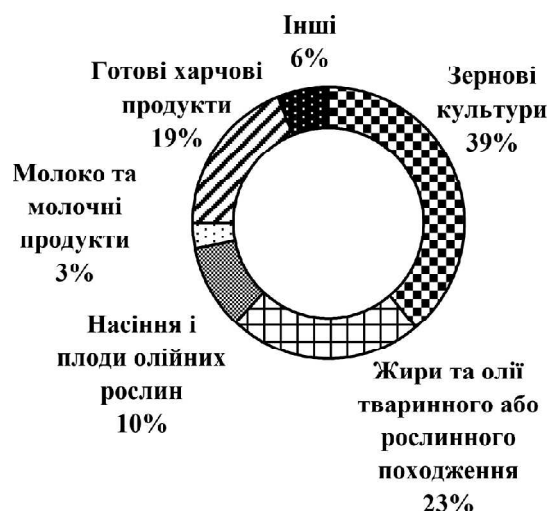

Рис. 5. Структура аграрного експорту в 2017 році, %

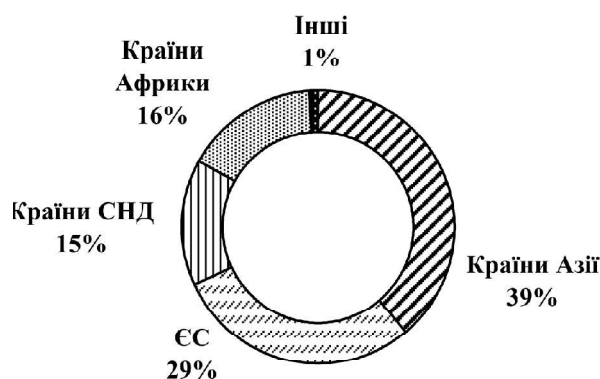

Рис. 6. Основні ринки збуту сільськогосподарського українського експорту у 2017 р., %

у натуральному вимірі експорту зернових теж збільшились удвічі та становили 32,3 млн т зерна в 2015—2017 році. Такий хід подій призводить до того, що у 2014 році агропромисловий комплекс уперше став лідером експорту в Україні, залишивши позаду металургію (військовий конфлікт одна з головних причини такої ситуації). У 2017 р. цей показник зріс до 38,2% (382,6 млн дол.) [3].

Основні товарні групи аграрного експорту з України традиційно включають: зернові культури, насіння олійних рослин, жири та олії тваринного або рослинного походження, готові харчові продукти, молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед. Водночас Україна є нетто-імпортером живих тварин, риби, горіхів та спецій, продуктів з м'яса та риби [3].

Основними ринками збуту української сільськогосподарської продукції на сьогодні є країни Азії та ЄС, частка кожного з регіонів становить 39% та 29% відповідно в загальному експорті АПК у 2017 р. (рис. 6). Крім того, український агробізнес експортує свою продукцію до країн СНД (15%) та Африки (16%) [1].

Система управління маркетингом у сфері сільського господарства повинна бути еконо-

мічною, гнучкою, сприйнятливою до політики агробізнесу, до потреб і попиту споживачів, а також конкуренції та кон'юнктури ринку. Сучасний маркетинг в агропромисловій сфері сьогодні можна представити у вигляді системи, яка включає в себе 4 основних складові: стратегічний маркетинг, вихідний і вхідний маркетинг, а також маркетингові заходи.

Значний потенціал агропромислового комплексу пов'язаний також з поєднанням агро-виробників України та Європейського Союзу у виробничих ланцюгах та каналах збуту. Це дозволить підвищити продуктивність АПК за допомогою передачі передових технологій і практик Європейського Союзу, збільшенню масштабів діяльності у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції, покращенню умов доступу на світові ринки [4, с. 74].

Адаптація стандартів аграрної політики з прозорими та передбачуваними регуляторними правилами сприятиме покращенню інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки для європейських партнерів.

Формування конкурентоспроможної галузі сільського господарства повинно базуватись на

засадах новітнього бачення, інноваційних підходів до введення господарської діяльності сільськогосподарськими підприємствами, впровадженню сучасних концепцій управління маркетинговою діяльністю. Обов'язковою складовою формування конкурентоспроможності агропромислового підприємства є розробка власної маркетингової стратегії та маркетингових планів.

Проте в Україні тривалий час панували, а в багатьох випадках і досі існують думки про те, що в сільському господарстві маркетинг не потрібний або ж необхідні лише його певні атрибути [1, с. 56]. Відповідно до досліджень, що були проведені в Україні, досить незначна кількість компаній, на жаль, надає належної уваги стратегічному плануванню. Причинами вищеперерахованих проблем є:

- неправильне сприйняття необхідності стратегічного маркетингу в діяльності підприємств агропромислового комплексу;
- відсутність єдиної інформаційної системи як всередині кожного з агропромислових підприємств, так і в аграрному секторі в цілому;
- не вміння проводити доцільні маркетингові дослідження в секторі сільського господарства;
- формування наукової та методичної бази впровадження стратегічного управління в діяльності підприємств агропромислового комплексу знаходиться на початковому рівні;
- відсутність в Україні цілеспрямованої підготовки спеціалістів у сфері агромаркетингу;
- наявність слабкої ринкової інфраструктури;
- недостатня фінансова та соціальна підтримка розвитку маркетингового управління на сучасних агропромислових підприємствах [1, с. 50].

ВИСНОВКИ

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що застосування маркетингового стратегічного планування в агропромислових компаніях значно укріпить та посилить виробничі потужності сільськогосподарських підприємств, дозволить випускати продукцію конкурентоздатну на міжнародному ринку.

Література:

1. Артимонова І.В. Особливості формування і функціонування служби маркетингу на аграрних підприємствах / І.В. Артимонова // Формування ринкових відносин в Україні. — 2010. — № 1. — С. 8—85.

2. Єранкін О.О. Періодизація еволюції маркетингу в АПК України та перспективи його розвитку / О.О. Єранкін // Економіка АПК. — 2008. — № 1. — С. 131—140.

3. Маркетинг: підручник / В. Руделіус, О.М. Азарян, Н.О. Бабенко та ін.; Ред.-упор. О.І. Сидоренко, Л.С. Макарова. — 3-тє вид. — К.: Навчально-методичний центр "Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні", 2008. — 648 с.

4. Швандина А.А. Адаптація організаційних структур управління до сучасних ринкових умов / А. Швандина // Вісник СумДУ. Серія "Економіка". — 2009. — № 1. — С. 20—25.

References:

1. Artimonova, I.V. (2010), "Features of the formation and functioning of marketing service in agrarian enterprises", Formation of market relations in Ukraine, vol. 1, pp. 8—85.

2. Yerankin, O. O. (2008), "Periodization of marketing evolution in the agroindustrial complex of Ukraine and prospects for its development", Economy of agroindustrial complex vol. 1, pp. 131—140.

3. Rudelius, V. Azaryan, O.M. and Babenko, N.O. (2008), Marketing [Marketing], 3rd ed., Educational Center "Consortium for the Improvement of Management Education in Ukraine", Kyiv, Ukraine.

4. Shvandina, A.A. (2009), "Adaptation of organizational management structures to modern market conditions", Sumy Sumy State University. Series "Economics" vol. 1, pp. 20—25.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2019 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 658.6

Н. О. Небаба,

к. е. н., доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин,

Університет митної справи та фінансів

І. М. Демяшкін,

магістрант, Університет митної справи та фінансів

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.78

РОЗРОБКА ПРОЕКТУ АУДИТУ ПЕРСОНАЛУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ HR-АНАЛІТИКИ В МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЯХ

N. Nebaba,

Ph.D. in Economics, Associate Professor of the Department of Economics

and Socio-Labor Relations, University of Customs and Finance

I. Demyshkin,

magistrate, University of Customs and Finance

PROJECT DEVELOPMENT FOR PERSONNEL AUDIENCE AS A TOOL FOR HR-ANALYST IN INTERNATIONAL COMPANIES

На основі здійсненого дослідження, узагальнивши теоретичні положення аудиту персоналу міжнародної компанії, визначено його задачі, об'єкти оцінки, методи впровадження у систему управління персоналом організації вцілому. Розглянуто переваги та недоліки методів впровадження аудиту у систему управління персоналом міжнародної компанії. Досліджено проблеми впровадження аудиту персоналу та розглянуто способи їх нівелювання. Визначено, що аудит персоналу повинен здійснюватися в декілька етапів: етап підготовки, збору інформації, етап обробки отриманих даних та заключний етап. Складено мережевий графік реалізації розробленого проекту аудиту персоналу підприємства. Доведено, що впровадження проекту аудиту персоналу у міжнародній компанії підвищить відповідальність працівників, дозволить оцінити результативність діяльності персоналу, дозволить виявити слабкі місця та покращити всі кадрові процеси, удосконалити систему управління персоналом та міжнародної компанії вцілому.

On the basis of the performed scientific research, summarizing the theoretical provisions of the personnel audit, its tasks, objects of evaluation, methods of introduction of personnel audit in the system of personnel management and organization in general were determined. The advantages and disadvantages of the above-mentioned methods are considered. The problems of introduction of personnel audit and the ways of their leveling are considered. It has been determined that personnel audit should be carried out in several stages: the stage of preparation, information gathering, the processing stage of the received data and the final stage. The network schedule of implementation of the developed personnel audit project has been completed. It is proved that introduction of the project of personnel audit at the enterprise will increase the responsibility of employees, will allow to evaluate the effectiveness of the personnel, will identify weaknesses and improve all personnel processes, improve the system of personnel management and organization in general. Established that human resources audit is a powerful tool that allows the management of an international company to identify problems with its management system, and allows you to provide recommendations for improving it. The system of personnel management of an international company was analyzed in order to eliminate such negative tendencies in activity as: turnover of personnel, reduction of average number of employees. It is proposed to introduce a system of personnel audit in the activities of an international company. Recommendations were given, recommended areas of personnel audit in the international company were indicated. It is determined that the developed project of audit of the personnel of the international company will allow: to identify the problem areas in its staffing, improve the microclimate within the company; improve the human resources management system; management to respond timely to problems with personnel. It is determined that the implementation of the audit of the international company personnel is envisaged in several stages, namely: preparation for audit, analysis of key indicators, collection, compilation and processing of information, drawing up a report and reporting on recommendations to the management of an international company.

Ключові слова: аудит, персонал, міжнародна компанія, HR-аналітика, проект, управління, система.

Key words: audit, staff, international company, HR-analytics, project, management, system.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

В останні десятиліття, в зв'язку зі зростанням розуміння ролі людини в організації діяльності підприємств різних галузей і форм влас-

ності, питання аудиту персоналу висуваються на передній план. Перед сучасним керівником будь-якої організації стоїть задача не тільки пошуку та підбору співробітників, а і питання

підвищення продуктивності праці, оптимізації структури компанії, підвищення результативності діяльності персоналу. Без аналітичних досліджень і обробки даних складно приймати обґрунтовані рішення, поліпшувати показники і ефективність бізнесу. Вимірюючи і аналізуючи ключові параметри, HR-підрозділи можуть приймати ділові рішення, засновані на фактах, використовувати точні цифри при розробці бізнес-кейсів і формуванні заявок на ресурси. Крім того, директори служби персоналу можуть своєчасно інформувати топ-менеджерів про стан людських ресурсів, аргументувати ефективність HR-служби. Одним із найбільш широко застосовуваних на сучасному підприємстві інструментів HR-аналітики є аудит персоналу. Він дозволяє оцінити ступінь ефективності і повноти використання трудового потенціалу. З огляду на науково-практичну актуальність теми на сьогодні основною проблемою є розуміння необхідності впровадження аудиту персоналу підприємства, його значення для ефективного функціонування підприємства. Тому проектування системи аудиту на підприємстві є необхідним заходом, адже забезпечить його конкурентоспроможність у майбутньому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розроблення та аналіз теоретичних, методологічних і практичних засад аудиту персоналу в міжнародних компаніях здійснили такі вітчизняні та зарубіжні науковці: О.С. Лебединська [2], С.В. Назайкинський [1], Г.В. Назарова [2], О.Л. Седова [1], І.О. Совершенна [3], І.В. Трофимов [4], Ф.Н. Филина [5], Є.М. Фріман [6], С.М. Хмелевський [7] та інші.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження аудиту персоналу як інструменту HR-аналітики в міжнародних компаніях, його етапів та задач, а також аналіз підходів та проблем впровадження такого аудиту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття аудиту персоналу як послуги для нашої країни досить нове. Він знаходиться на початковому розвитку як загальноукраїнському, так і регіональному. В якості реалізації внутрі-

Таблиця 1. Класифікація задач аудиту персоналу у міжнародних компаніях

Об'єкти оцінки	Задачі аудиту
Планування персоналу	оцінка наявних ресурсів; вивчення потреби в персоналі; перевірка планів по персоналу на повноту, обґрунтованість і можливість реалізації
Використання персоналу	вивчення кількісного складу персоналу організації; розробка і координація заходів для усунення негативних відхилень
Відбір персоналу	оцінка наявних заходів, які застосовуються при відборі персоналу; оцінка результативності процедур; оцінка взаємодії організації із зовнішніми службами працевлаштування, навчальними закладами
Оцінка персоналу	аналіз використовуваних форм оцінки персоналу; вивчення строків проведення оцінки, її періодичність; аналіз результатів проведення оцінки
Адаптація персоналу	вивчення і оцінка основних методів адаптації персоналу та оцінка їх ефективності; виявлення основних причин, що виникають в процесі адаптації
Навчання персоналу	аналіз використовуваних форм навчання; вивчення змісту і тривалості навчання; оцінка персоналу, що пройшов навчання; оцінка ефективності навчання на основі наявних фактичних результатів
Просування персоналу	вивчення системи просування персоналу в організації; аналіз заміщення посад; оцінка результативності методів планування кар'єри

Джерело: складено авторами на основі [4; 6; 7].

шнього аудиту організації виступає концепція аудиту, яка дозволить здійснювати моніторинг досягнення цілей. Аудит характеризується відмітними особливостями, що, в свою чергу, обумовлює ряд особливих вимог до його організації, які створюють певне коло проблем. Однією з головних проблем при проведенні аудиту є пошук і збір інформації. Оскільки на інформацію, що стосується процесу управління персоналом, нерідко впливають суб'єктивні фактори, персонал вважається найбільш важкокерованим ресурсом. Не менш значущою проблемою вважається знижена трудова мотивація, підвищена плинність кадрів або тривалий процес адаптації нових співробітників у міжнародній компанії. Проблемою впровадження аудиту персоналу є відсутність доступних для користувачів теоретичних розробок щодо застосування технології аудиту в сфері оцінки управлінського персоналу. Ситуація, що склалася в цій сфері управлінської діяльності, може бути охарактеризована як етап вироблення концептуальних уявлень в теорії і інтуїтивний пошук ефективних рішень з кадрових проблем на практиці. Не менш важливою проблемою аудиту є проблема сприйняття нової системи. Введення системи аудиту в ряді випадків викликає у працівників стан психологічного дискомфорту, оскільки, на їх погляд, може призвести до посилення контрольних заходів і підвищеної прозорості, що не завжди вітається колективом. Основною метою системи аудиту є координація процесу управлі-

Таблиця 2. Підходи впровадження аудиту персоналу в міжнародних компаніях

Найменування підходу	Сутність підходу	Перевага підходу	Недоліки підходу
Метод паралельної адаптації	Стара і нова система управління функціонують паралельно, заміна відбувається після повної адаптації нових структур і технологій менеджменту	Відсутність опору, можливість коригувати нову систему аудиту, не втрачаючи ефективності існуючої системи менеджменту	Збільшуються витрати, дублюються види робіт
Метод швидкої функціональної заміни	Нова система змінює існуючу	Можливо швидке впровадження системи аудиту	З'являється небезпека виникнення сильного опору всередині кооперативної організації
Метод пілотного проекту	В окремих функціональних областях реалізуються лише окремі функції і елементи нової системи менеджменту до повної реструктуризації старої системи	Слабкий опір проведеним змінам	Небезпека затягнути процес реорганізації, що може призвести до повного припинення впровадження
Метод поетапного реформування	Чітке структурування етапів і критеріїв переходу з етапу на етап	Поєднує переваги перших двох підходів, знижує опір змінам	Висока вартість проекту, значна тривалість

Джерело: складено авторами на основі [1; 3; 7].

ння персоналом і інформаційна підтримка управлінських рішень в даній області для підвищення їх якості. Можна стверджувати, що цілі аудиту знаходяться в прямій залежності від цілей управління персоналом [1—7]. Основні завдання аудиту персоналу у міжнародних компаніях наведено в таблиці 1.

Аудит дозволяє визначити вплив процесів, що відбуваються в системі оцінки управлінського персоналу, на загальні характеристики діяльності міжнародної компанії. Він дозволяє використовувати дані аналізу відхилень у процесі оцінки на загальні результати діяльності міжнародної компанії [1—7]. Впровадження аудиту персоналу в міжнародних компаніях

може здійснюватися з використанням різних підходів (табл. 2).

Як було зазначено раніше, аудит персоналу — достатньо нове поняття в діяльності компаній, тому його впровадження може викликати опір стабільно працюючої системи аудиту [1—7]. Саме тому необхідно проаналізувати основні причини виникнення опору, і засоби, які дозволять їм протистояти (рис. 1).

Проектування системи аудиту персоналу в міжнародній компанії досить складний процес. Він здійснюється в декілька етапів (табл. 3).

Мережевий графік проекту аудиту персоналу в міжнародній компанії зображено на рисунку 2.

Рис. 1. Причини та методи подолання опору впровадженню системи аудиту персоналу в міжнародних компаніях

Джерело: складено авторами на основі [6].

Таблиця 3. Етапи аудиту персоналу в міжнародній компанії

Етап	Зміст роботи	Термін, днів
Підготовчий етап	Оцінка умов проведення кадрового аудиту та розробка стратегії в частині проведення аудиту	2
	Розробка плану і робочих документів аудиту персоналу	5
	Визначення вартості проведення аудиту персоналу	1
	Систематизація інформаційної бази, джерел отримання аудиторських доказів	1
	Перевірка дотримання чинного законодавства	3
Збір інформації	Аналіз облікового складу працівників за соціально-демографічними характеристиками	1
	Аналіз структури кадрового складу за психологічними характеристиками	7
	Оцінка укомплектованості кадрового складу в цілому і за рівнями управління, включаючи оцінку забезпеченості персоналом технологічного процесу	2
	Оцінка відповідності освітнього і професійно-кваліфікаційного рівня персоналу, ступеня його підготовленості вимогам виробничої діяльності	3
	Аналіз структури кадрового складу на відповідність вимогам технології і класифікатору посад	5
	Перевірка і аналіз даних про використання робочого часу	6
	Оцінка плинності кадрів і абсентеїзму, вивчення форм, динаміки причин руху працівників, аналіз потоків переміщень усередині організації, стану дисципліни праці	3
	Визначення в динаміці кількості працівників, зайнятих працівників без відповідної кваліфікації	6
	Дослідження соціальних аспектів трудової діяльності (мотивації праці, професійно-кваліфікаційного зростання, сімейного стану, забезпеченості житлом та ін.)	5
	Збір та аналіз даних про рівень санітарно-гігієнічних виробничих і побутових умов (стан робочих місць, місць громадського харчування)	8
	Діагностика управлінського, інноваційного потенціалу персоналу міжнародної компанії, його здатності до навчання	1
Етап обробки та аналізу інформації	Обробка та аналіз отриманої інформації. Отримана інформація обробляється і формалізується у вигляді таблиць, схем, графіків, діаграм (потім за розробленим алгоритмом здійснюється аналіз і оцінка даних про діяльність персоналу шляхом порівняння з іншими аналогічними компаніями або науково обґрунтованими нормами)	15
Заклучний етап	Підготовка звіту про результати аудиторської перевірки, формуються висновки і рекомендації щодо раціоналізації праці персоналу і вдосконаленню служби персоналу міжнародної компанії	10
	Надання звіту керівництву для аналізу та прийняття рішень	0

Джерело: розроблено авторами.

Тривалість розробленого проекту згідно з мережевим графіком складе 47 днів. Отримані результати в процесі аудиту персоналу дозволять керівникам міжнародної компанії:

- оцінити ефективність діяльності співробітників;
- визначити внесок кадрової служби в досягнення цілей міжнародної компанії;
- вжити заходів щодо підвищення відповідальності працівників кадрової служби за реалізацією кадрових рішень;
- приймати прогресивні рішення, здійснювати нововведення в сфері управління людськими ресурсами;
- оцінити рівень функціонування системи управління персоналом, виявити її сильні та слабкі сторони, та удосконалити систему контролю.

ВИСНОВКИ

Кадровий аудит є потужним інструментом, який дозволяє керівництву міжнародної компанії виявити проблеми системи управління її персоналом, та дозволяє надати рекомендації для її поліпшення. Було проаналізовано систему управління персоналом міжнародної компанії з метою усунення таких негативних тенденцій в діяльності: плинність кадрів, скорочення середньооблікової чисельності працівників. Запропоновано ввести систему аудиту персоналу в діяльність міжнародної компанії. Було надано рекомендації, зазначено рекомендовані напрямки проведення аудиту персоналу в міжнародній компанії. Розроблений проект аудиту персоналу міжнародної компанії дозволить: 1) виявити проблемні місця в її кадровому забезпеченні, покращити мікроклімат всередині компанії; 2) удосконалити систему управлін-

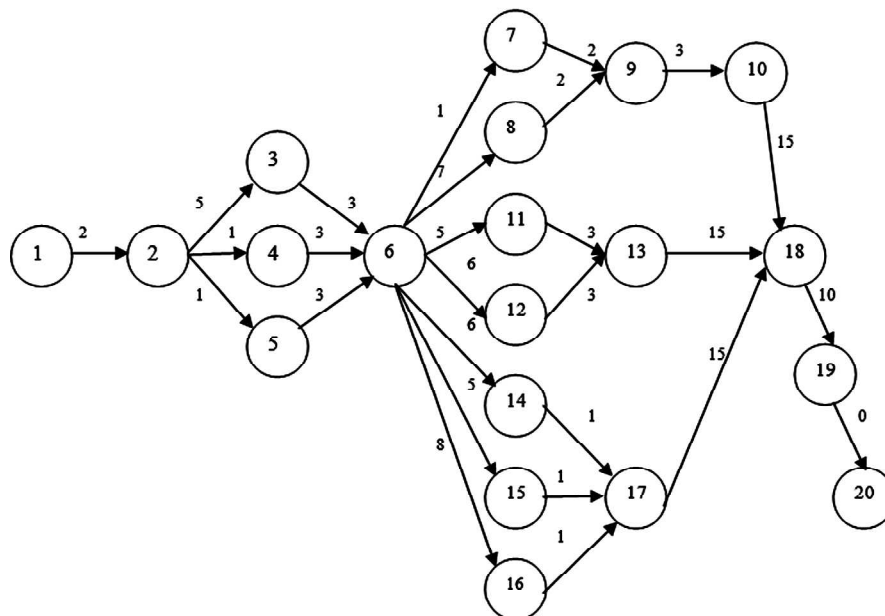

Рис. 2. Мережевий графік аудиту персоналу в міжнародній компанії

Джерело: розроблено авторами.

ня персоналом; 3) керівництву своєчасно реагувати на проблеми з кадрами. Реалізація проекту аудиту персоналу міжнародної компанії передбачається в декілька етапів, а саме: підготовка до аудиту, проведення аналізу ключових показників, збір, узагальнення та обробка інформації, складання звіту та надання звіту з рекомендаціями керівництву міжнародної компанії.

Література:

1. Назайкинський С.В. Роль HR-аналітики в прийнятті управленських рішень в організаціях / С.В. Назайкинський, О.Л. Седова // Вестник РГГУ. Серія "Економіка. Управління. Право". — 2017. — № 3 (9). — С. 9 — 19.
2. Назарова Г.В. Процедура здійснення аудиту персоналу на основі врахування можливих ризиків / Г.В. Назарова, О.С. Лебединська // Бізнес Інформ. — 2012. — № 8. — С. 117—120.
3. Совершенна І.О. Кадровий аудит як інструмент підвищення результативності менеджменту і розвитку організації / І.О. Совершенна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2013. — № 1 (21). — С. 31—41.
4. Трофимов І.В. Аудит человеческих ресурсов как инструмент кадрового менеджмента / И.В.Трофимов // Российское предпринимательство. — 2012. — № 8. — С. 89—95.
5. Филина Ф.Н. Проведем аудит персонала / Ф.Н. Филина // Российский бухгалтер. — 2007. — № 3. — С. 5.
6. Фріман Є.М. Організаційні засади аудиту персоналу при прийнятті кадрових рішень на

підприємстві / Є.М. Фріман // Проблеми економіки. — 2012. — № 3. — С. 151—154.

7. Хмелевський С.М. Аудит персоналу: нееконімічні аспекти / С.М. Хмелевський // Глобальні та національні проблеми економіки. — Мукачєво, 2015. — № 3. — С. 466—470.

References:

1. Nazaykinskiy, S.V. and Sedova, O.L. (2017), "The role of HR-analysts in making managerial decisions in organizations", Vestnyk RHHU. Seryia "Ekonomyka. Upravlenye. Pravo", vol. 3, pp. 9—19.
 2. Nazarova, G.V. and Lebedinska, O.S. (2012), "The procedure for conducting an audit of personnel based on the consideration of possible risks", Biznes Inform, vol. 8, pp. 117—120.
 3. Sovershenna, I.O. (2013), "Personnel audit as a tool for improving the effectiveness of management and organization development", Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky, vol. 1, pp. 31—41.
 4. Trofimov, I.V. (2012), "Human resources audit as a personnel management tool", Rossijskoe predprinimatel'stvo, vol. 8, pp. 89—95.
 5. Filina, F.N. (2007), "We will conduct an audit of the personnel", Rossijskij buhgalter, vol. 3, pp. 5.
 6. Friman, E.M. (2012), "Organizational fundamentals of personnel audit when making personnel decisions at the enterprise", Problemy ekonomiky, vol. 3, pp. 151—154.
 7. Khmelevskiy, S.M. (2015), "Personnel Audit: Non-economic Aspects", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 3, pp. 466—470.
- Стаття надійшла до редакції 20.02.2019 р.

УДК 657.6:657.411

Ю. В. Подмешальська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя
К. С. Максимова,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.83

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ АУДИТУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ

Yu. Podmeshalska,
Candidate of Economic Sciences, associate professor, associate professor of Zaporizhzhya State
Engineering Academy, Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhya
K. Maksimova,
master of Zaporizhzhya State Engineering Academy, Department
of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhya

IMPROVEMENT OF THE METHOD OF AUDIT OF ACCOUNTS RECEIVABLE

У статті розглянуто організаційні та методологічні аспекти аудиту дебіторської заборгованості. Визначено основні аспекти документального забезпечення організації аудиторської перевірки, запропоновано методику аудиту дебіторської заборгованості, розроблені форми робочих документів для виконання аудиторських процедур аудиту дебіторської заборгованості.

У статті розглянуто проблемні питання документального та методологічного забезпечення проведення аудиторських перевірок. Відзначено важливість типових форм документального забезпечення для підвищення якості аудиту та методологічного забезпечення аудиторської перевірки.

Для організації аудиторської перевірки визначено документи, які необхідно складати на кожному етапі аудиторської перевірки. Методологічний підхід до проведення аудиту дебіторської заборгованості представлено у Програмі аудиту дебіторської заборгованості. Розроблено тест оцінки системи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості. Розроблено форми робочих документів на аудиторські процедури відповідно до Програми аудиту. Запропоновані документи можуть бути використані у практичній діяльності суб'єктами аудиторської діяльності.

The purpose of the audit of accounts receivable is to establish the reliability, legality of the accounting of transactions related to accounts receivable and its reliable and unbiased presentation in the financial statements in accordance with the current legislation.

The article deals with the organizational and methodological aspects of the audit of accounts receivable. The basic aspects of the documentary support of the organization of the audit, the method of audit of receivables, the forms of working documents for carrying out audit procedures of the audit of receivables are developed.

The article deals with the issues of documentary and methodological support for conducting audits. The importance of standard forms of documentary provision for improving the quality of the audit and methodological provision of auditing was noted. To organize the audit, documents are defined that need to be compiled at each stage of the audit. The methodological approach to the audit of accounts receivable is presented in the Program of audit of receivables. A well-designed audit program should include audit procedures for detecting errors, and the absence of such procedures in the verification procedure indicates a low, insufficient quality of auditing.

It is established that the standard forms of these documents are not set at the legislative level, and auditors regard them as their "know-how", their property, which are developed in accordance with professional knowledge, practical experience gained. Therefore, given the importance of certain documents, it is necessary to determine the standard forms of these documents, which assess the quality of the audits, and their method of compilation.

The failure to carry out the audit procedure, or the poor implementation, as defined by the working document, indicates poor quality of the audit, low level of internal control. If the auditor performed an audit procedure and found no breach, this indicates an insufficient qualification of the auditor.

The test of internal control over accounts receivable is developed. Work forms have been developed for audit procedures in accordance with the Audit Program. Proposed documents can be used in practice by the subjects of audit activity.

Ключові слова: аудит, дебіторська заборгованість, контроль, облік, аналіз.

Key words: audit, accounts receivable, control, accounting, analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дебіторська заборгованість складає значну частку в складі оборотних активів та впливає на фінансовий стан суб'єкта господарювання.

Організація контролю бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості забезпечує безумовне дотримання виконання договірних зобов'язань, підвищення платіжної дисципліни. Ре-

альність існування дебіторської заборгованості, визначення політики контролю своєчасного погашення дебіторської заборгованості є актуальними питаннями керівництва суб'єкта господарювання.

Організація аудиту та якісне його здійснення щодо визнання дебіторської заборгованості активами, організації бухгалтерського обліку операцій, пов'язаних з дебіторською заборгованістю, її оцінки на дату фінансової звітності є необхідною умовою для забезпечення ефективної діяльності та потребує визначення єдиної методики її проведення.

Методологічне забезпечення аудиту дебіторської заборгованості на сьогоднішній час недостатньо розроблено та є актуальним для здійснення аудиторських процедур відповідно до критеріїв якості та їх документального оформлення. Документальне оформлення аудиторського процесу та аудиторських процедур, яке є одним із головних компонентів методологічного забезпечення, потребує подальших досліджень, враховуючи їх недостатність.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Питання організації аудиту дебіторської заборгованості розглядаються науковцями і практиками як-от: Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Кулаковська Л.П., Бутинець Ф.Ф., Дорош Н.І., Усач Б.Ф. та іншими. Аналіз останніх публікацій виявив основні напрями досліджень щодо аудиту дебіторської заборгованості, а саме: визначається мета та завдання аудиторської перевірки, послідовність проведення перевірки, пропонуються певні аудиторські процедури. Питання документального забезпечення організації та методики аудиту дебіторської заборгованості обговорюються недостатньо, питання розробки робочих документів залишаються поза увагою, незважаючи на те, що на якість аудиту впливають визначені форми робочих документів, а тому залишаються актуальними та потребують подальших досліджень та обговорень.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розробка основних документів процесу аудиту для якісного виконання аудиторської перевірки дебіторської заборгованості відповідно до чинного законодавства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Метою аудиту дебіторської заборгованості є встановлення достовірності, законності відображення у бухгалтерському обліку опе-

рацій, пов'язаних з дебіторською заборгованістю та її достовірне та неупереджене відображення у фінансовій звітності відповідно до чинного законодавства.

Для досягнення впевненості аудиторю необхідно визначити методику організації аудиторської перевірки та отримати достатні аудиторські докази. Методика організації передбачає документальне оформлення процесу аудиторської перевірки. Отже, документальне оформлення аудиторської перевірки є незаперечливим фактом, що підтверджується й наявністю спеціального МСА 230 "Документація".

Важливого значення набуває визначення та класифікація документації для організації перевірки. Науковці, використовуючи різні фактори, пропонують різні форми класифікації документації аудиту.

Автори статті, за результатами проведених досліджень, пропонують свій погляд на класифікацію документації аудиту та основне призначення кожного виду документу.

Відповідно до МСА основне призначення документування:

Таблиця 1. Документування процесу зовнішнього аудиту

Етап аудиторської перевірки	Документи
Підготовчий	Лист-пропозиція на проведення аудиту. Довідка-аналіз бізнесу клієнта, доцільність укладання договору. Лист-згода на проведення аудиту. Договір на проведення аудиту. Договір на залучення експертів. Загальний план аудиту. Тест оцінки системи внутрішнього контролю бухгалтерського обліку. Програма аудиту
Етап фактичної перевірки	Робочі документи аудитора
Основний етап	Робочі документи на аудиторські процедури відповідно до програми. Висновки експертів
Заключний	Підсумкові документи. Аудиторський звіт. Акт наданих послуг

Таблиця 2. Документування процесу внутрішнього аудиту

Етап аудиторської перевірки	Документи
Організаційний	Тест оцінки системи внутрішнього контролю. План проведення перевірки. Програма аудиту
Етап фактичної перевірки	Робочий документ аудитора
Основний етап	Робочі документи на аудиторські процедури відповідно до програми. Висновки залучених фахівців, експертів
Заключний	Підсумкові документи. Аудиторський звіт

Таблиця 3. Запропонований план аудиторської перевірки дебіторської заборгованості

№	Етап перевірки	Мета	Завдання	Оформленні документи
1	2	3	4	5
1.	Організаційний	- призначення відповідальних за проведення перевірки; - організаційно-методичне забезпечення аудиту	- призначити відповідальних; - визначити стратегію перевірки; - провести оцінку системи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості; - скласти програму аудиту	План аудиту. Тест оцінки системи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості. Програма аудиту
3.	Фактичний	- отримати достовірні докази щодо відповідності даних бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості фактичній заборгованості	- нагляд за проведенням інвентаризації, або - вивчення документів результатів попередніх інвентаризацій	Робочий документ аудитора
2.	Основний	- визначення методики якісного виконання аудиторських процедур	- виконати аудиторські процедури відповідно до програми аудиторської перевірки; - результати перевірки оформити робочими документами	Робочі документи аудитора на виконанні аудиторських процедур
3.	Узагальнення результатів	- надати інформацію управлінському персоналу про результати перевірки	- провести аналіз виявлених порушень, помилок; - оформити підсумкові документи; - надати рекомендації щодо усунення виявлених порушень; - надати звіт про виконання аудиторської перевірки	Підсумкові аудиторські документи; - аудиторський звіт; - пропозиції щодо усунення виявлених порушень

- планування аудиторської перевірки;
— здійснення аудиторської перевірки;
— перевірка здійснених аудиторських процедур;
- відображення аудиторських доказів, отриманих у ході перевірки;
— є підставою для висловлення думки аудитора про достовірність інформації.

Таблиця 4. Запропонований тест оцінки системи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості

№	Перелік питань	Варіанти відповіді		Інформація відсутня	Примітки
		ТАК (+)	НІ (-)		
1	2	3	4	5	6
1.	Чи здійснюється перевірка сум, зазначених у рахунках-фактурах на відвантаження продукції (робіт, послуг) відділом збуту?				
2.	Чи ведеться облік рахунків-фактур за послідовністю термінів їх сплати?				
3.	Чи класифікується дебіторська заборгованість за термінами її погашення?				
4.	Чи затверджений графік документообігу за операціями з дебіторською заборгованістю?				
5.	Чи проводять позапланові інвентаризації дебіторської заборгованості?				
6.	Чи проводиться інвентаризація дебіторської заборгованості перед складанням фінансової звітності?				
7.	Чи виявляються порушення в обліку дебіторської заборгованості в результаті проведених інвентаризацій?				
8.	Чи ведеться аналітичний облік заборгованості за термінами позовної давності?				
9.	Чи проводився взаємозалік розрахунків у звітному періоді?				
10.	Чи визнається дебіторська активом при її виникненні відповідно до П(С)БО 10?				
11.	Чи визнається дебіторська заборгованість одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, торів, робіт, послуг?				
12.	Чи збігаються дані щодо аналітичного обліку заборгованості та синтетичного обліку?				
13.	Чи проводиться аналіз термінів погашення дебіторської заборгованості?				
14.	Чи проводиться аналіз сумнівної дебіторської заборгованості?				
15.	Чи змінювалися методи визначення резерву сумнівних боргів у звітному періоді?				
16.	Чи перевірявся бухгалтерський облік дебіторської заборгованості у звітному періоді: - головним бухгалтером; - системою внутрішнього контролю; - іншим контролюючим органом?				
17.	Чи проводиться перевірка правильності оформлення первинних документів?				
18.	Чи проводиться аналіз дебіторської заборгованості?				
19.	Аналіз дебіторської заборгованості проводить: - економічний відділ; - фінансовий відділ; - бухгалтерія				
20.	Чи проводилася у звітному періоді взаємоперевірка з дебіторами?				
21.	Чи складаються акти взаємоперевірок?				
22.	Чи трапляються помилки у відображенні дебіторської заборгованості: - в аналітичному обліку; - синтетичному обліку; - фінансовій звітності?				

Таблиця 5. Запропонована робоча програма аудиту дебіторської заборгованості

№	Аудиторські процедури	Джерела інформації	Методичні прийоми	Термін перевірки	Виконавець	Індекс робочого документа
1	2	3	4	5	6	7
1. Аудит розрахунків з покупцями та замовниками						
1.1.	Перевірка правильності оформлення договорів на поставку продукції та їх реєстрації.	Договори, реєстр реєстрації договорів	Нормативно-правова, документальна			РД-1.1
1.2.	Перевірка тотожності відображення залишку заборгованості в Головній книзі	Облікові реєстри, Головна книга	Документальна, зіставлення			РД-1.2
1.3.	Підтвердження залишку заборгованості покупцями та замовниками	Аналітичний облік, акти звірки, синтетичний облік	Документальна, зустрічна, арифметична			РД-1.3
1.4.	Перевірка наявності актів підтвердження заборгованості за звітний період	Аналітичний облік, акти звірки, синтетичний облік	Документальна, зустрічна, арифметична			РД-1.4
1.5.	Перевірка правильності і законності оформлення первинних документів для відображення заборгованості в обліку	Первинні документи, аналітичний, синтетичний облік	Документальна, зіставлення			
1.6.	Перевірка тотожності інформації аналітичного та синтетичного обліку заборгованості	Первинні документи реєстри аналітичного та синтетичного обліку	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-1.6
1.7.	Перевірка правильності розрахунку резерву сумнівних боргів	П(С)БО, Наказ про облікову політику, довідки	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-1.7
1.8.	Перевірка правильності визначення резерву сумнівних боргів на дату фінансової звітності	П(С)БО, Наказ про облікову політику, довідки	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-1.8
1.9.	Перевірка правильності відображення в обліку створення, використання, поповнення резерву сумнівних боргів.	П(С)БО, Наказ про облікову політику, довідки	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-1.9
1.10.	Перевірка правильності обліку списання дебіторської заборгованості зі строком позовної давності, що минув	Довідки, рішення судових органів, Головна книга	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-1.10
1.11.	Перевірка тотожності інформації Головної книги, облікових реєстрів, Балансу	П(С)БО, довідки, Головна книга	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-1.11
2. Аудит іншої дебіторської заборгованості						
2.1.	Перевірка документального підтвердження виданих авансів за звітний період	Розпорядчі документи, ВКО	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.1
2.2.	Перевірка первинних документів і обґрунтованості виданих авансів	Розпорядчі документи, кошториси,	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.2
2.3.	Перевірка аналітичного обліку виданих авансів		Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.3
2.4.	Перевірка тотожності інформації аналітичного та синтетичного обліку виданих авансів	Реєстри аналітичного та синтетичного обліку	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.4
2.5.	Перевірка відображення в обліку розрахунків з бюджетом	ПКУ, Наказ про облікову політику, довідки, Головна книга	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2.5
2.6.	Перевірка правильності визначення непогашених виданих авансів на дату фінансової звітності та її відображення у фінансовій звітності	Реєстр аналітичного обліку, Головна книга	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.6
2.7.	Перевірка достовірності документального оформлення відряджень	Накази, авансові звіти, первинні документи	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2.7
2.8.	Перевірка аналітичного обліку розрахунків з підзвітними особами	Накази, реєстр аналітичного обліку	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.8
2.9.	Перевірка синтетичного обліку розрахунків з підзвітними особами	Головна книга, облікові реєстри	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.9
2.10.	Перевірка видачі підзвітних сум виданих на інші виробничо-господарські потреби	Головна книга, облікові реєстри	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2.10
2.11.	Перевірка правильності відображення в обліку неповернутих підзвітних сум	Головна книга, облікові реєстри, авансові звіти	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.11
2.12.	Перевірка видачі підзвітних сум особам, які не звітували за попередньо отримані грошові кошти під звіт	Головна книга, облікові реєстри, авансові звіти, ВКО, ПКО	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2.12

1	2	3	4	5	6	7
1. Аудит розрахунків з покупцями та замовниками						
2.13	Перевірка відображення заборгованості за розрахунками з підзвітними особами у фінансовій звітності та її тотожність обліковим регістрам обліку	Головна книга, облікові регістри, фінансова звітність	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.13
2.14	Перевірка обґрунтованості, своєчасності і правильності оформлення претензійних документів	Накладні, Акти виявлених порушень, Акти претензій, журнал реєстрації претензій	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2.14
2.15	Перевірка правильності ведення аналітичного обліку претензій	Акти претензій, реєстр аналітичного обліку, облікові регістри, Головна книга	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.15
2.16	Перевірка правильності відображення розрахунків за претензіями в синтетичному обліку	Головна книга	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2.16
2.17	Перевірка відповідності аналітичного та синтетичного обліку розрахунків за претензіями	Головна книга, облікові регістри	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-2.17
2.18	Перевірка правильності визначення відшкодування завданих збитків	Нормативні матеріали, довідки розрахунків	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2.18
2.19	Перевірка правильності відображення в обліку виникнення та погашення завданих збитків	Головна книга, ПКО, платіжні документи, виписки банків	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2.19
2.20	Перевірка тотожності аналітичного та синтетичного обліку завданих збитків	Облікові регістри, Головна книга	Документальна, арифметична, зіставлення			РД-2.20
2.21	Перевірка розрахунків з державними цільовими фондами	Первинні документи, довідки розрахунки, виписки банків	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2.21
2.22	Перевірка розрахунків з іншими дебіторами	Первинні документи, Головна книга, облікові регістри	Документальна, арифметична			РД-2.22
2.23	Перевірка повноти та своєчасності списання дебіторської заборгованості на витрати	Облікові регістри, Головна книга, розпорядчі документи, довідки	Документальна, арифметична			РД-2.23
2.24	Аналіз стану дебіторської заборгованості	Фінансова звітність, Головна книга, облікові регістри	Аналітичний			РД-2.24
2.25	Узагальнення результатів аудиторської перевірки	Програма аудиту, робочі документи				

Вважаємо доцільним розглядати процес документування відповідно до етапів аудиторської перевірки, які в Україні визначені та використовуються на практиці.

Організація документального забезпечення планування, здійснення аудиторської перевірки, оформлення її результатів проводиться як зовнішнім, так і внутрішнім аудитом (табл. 1—2).

Наведений перелік документів складає досє аудиторської перевірки. Основними документами, які оформлюються відповідно до визначеного об'єкту, мети, завдань аудиту є: план аудиту, тест оцінки системи внутрішнього контролю, Програма аудиту, робочі документи аудитора. Слід зазначити, що типові форми зазначених документів на законодавчому рівні не встановлені, а аудитори вважають

Таблиця 6. Форма робочого документа РД-1.3. Підтвердження залишку заборгованості покупцями та замовниками

Дебітор	За даними обліку			За даними аудиту			
	Дата виникнення	Сума (грн)	Відповідно до акту звірки заборгованості. Сума (грн)	Підтвердження дебітором заборгованості методом зустрічної перевірки аудитором (Так (+), ні (-))	Дата виникнення	Сума (грн)	Відповідно до акту звірки заборгованості. Сума (грн)
1	2	3	4	5	6	7	8
Разом:							
Відхилення:		Висновки аудитора:					
Гр.2-Гр.6							
Гр.3-Гр.7							
Гр.4-Гр.8							

Таблиця 7. Форма робочого документа РД-1.8. Перевірка правильності визначення резерву сумнівних боргів на дату фінансової звітності

№	Показник	За даними обліку							За даними аудиту						
		Сальдо заборгованості відповідної групи			Заборгованість визнана безнадійною відповідної групи			Коефіцієнт сумнівності	Сальдо заборгованості відповідної групи			Заборгованість визнана безнадійною відповідної групи			Коефіцієнт сумнівності
1	2	3	4	5	6	7	8		9	10	11	12	13	14	
1	201 р.														
2	201 р.														
3	201 р.														
4	Разом:														
Показник								За даними обліку	За даними аудиту			Відхилення			
Резерв сумнівних боргів на 31.12. звітного року															
Залишок резерву сумнівних боргів на початок звітного року															
Величина резерву, яку необхідно нарахувати у звітному періоді															

Таблиця 8. Форма робочого документа РД-1.9. Перевірка правильності відображення в обліку створення, використання, поповнення резерву сумнівних боргів

№ з/п	Показник	За даними обліку			За даними аудиту			Відхилення
		Сума, (грн)	Дт	Кт	Сума, (грн)	Дт	Кт	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Залишок резерву сумнівних боргів на кінець звітного періоду							Гр.3 – Гр.6
2.	Нарахований резерв сумнівних боргів на дату балансу							Гр.3 – Гр.6
3.	Відображення в обліку нарахування резерву сумнівних боргів							Гр.4,5 і Гр.7,8
4.	Відображення в обліку списання резерву сумнівних боргів на інші операційні доходи							Гр.4,5 і Гр.7,8

їх своїм "ноу-хау", своєю власністю, які розробляються відповідно до професійних знань, набутого практичного досвіду. Тому, враховуючи важливість визначених документів, необхідно визначити типові форми цих документів, за якими оцінюється якість аудиторських перевірок, та їх методику складання.

Якісно розроблена програма аудиту повинна передбачати аудиторські процедури для виявлення помилок, відсутність таких процедур у методиці перевірки свідчить про низьку, не-

достатню якість забезпечення аудиторської перевірки. Нездійснення аудиторської процедури, або неякісне здійснення, що визначається робочим документом, свідчить про неякісне проведення аудиторської перевірки, низький рівень внутрішнього контролю. Якщо аудитор виконав аудиторську процедуру та не виявив порушення, це свідчить про недостатню кваліфікацію аудитора.

Контроль якості аудиту дебіторської заборгованості забезпечується аудиторськими про-

Таблиця 9. Форма робочого документа РД-1-10. Перевірка правильності обліку списання дебіторської заборгованості зі строком позовної давності, що минув станом на 31 грудня _____ року

Дебітор	За даними обліку				За даними аудиту					
	Дата виникнення заборгованості	Сума, (грн)	Відображення в обліку		Причина списання	Дата виникнення заборгованості	Сума, (грн)	Відображення в обліку		Причина списання
			Дт	Кт				Дт	Кт	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Відхилення:		Висновки аудитора:								
Гр.2 – Гр.7										
Гр.3 – Гр.8										
Гр.4 – Гр.9										
Гр.5 – Гр.10										
Гр.6– Гр.11										

Таблиця 10. Форма робочого документа РД-1.11. Перевірка тотожності інформації Головної книги, облікових регістрів, Балансу

Показник	За даними обліку		Баланс	За даними аудиту		Баланс
	Головна книга	Журнал, відомість		Головна книга	Журнал, відомість	
Первісна вартість дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги						
Резерв сумнівних боргів						
Чиста вартість реалізації						
Відхилення:		Висновки:				
Гр. 2 – Гр. 5						
Гр.3 – Гр. 6						
Гр.4 – Гр. 7						

Таблиця 11. Форма робочого документа РД-2.4. Перевірка тотожності інформації аналітичного та синтетичного обліку виданих авансів

№	Перелік дебіторів	Сума виданих авансів за даними обліку сума, (грн)		Сума виданих авансів за даними аудиту, сума, (грн)		Відхилення	
		Відповідно до аналітичного обліку	Відповідно до синтетичного обліку	Відповідно до аналітичного обліку	Відповідно до синтетичного обліку	Гр.3 – Гр.5	Гр.4 – Гр.6
1	2	3	4	5	6	7	8
	Разом:						

Таблиця 12. Форма робочого документа РД-2.8. Перевірка аналітичного обліку розрахунків з підзвітними особами

ПІБ	Документальна перевірка аудитора				Списані витрати на рахунок		Відхилення
	Сума грн Звіт (грн)	Звіт на суму відповідно до Звіту (грн)	Повернута сума невикористаного авансу (грн)	Отримана готівка на погашення перевитрат (грн)	За даними обліку	За даними аудиту	Гр.6 – Гр.7
1	2	3	4	5	6	7	8

цедурами, метою яких є перевірка тверджень управлінського персоналу щодо достовірності бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості та її відображення у фінансовій звітності. Якісні аспекти перевірки, які відповідають твердженням висловленим у фінансовій звітності, згідно МСА це:

— реальність (існування) — дебіторська заборгованість існує на конкретну дату;
 — права та зобов'язання — дебіторська заборгованість належить суб'єкту господарювання на конкретну дату;
 — наявність — операція або подія, яка стосується дебіторської заборгованості суб'єкта

Таблиця 13. Форма робочого документа РД-2.16. Перевірка правильності відображення розрахунків за претензіями в синтетичному обліку

№	Зміст операцій	За даними обліку			За даними аудиту		
		Дебет	Кредит	Сума, (грн)	Дебет	Кредит	Сума, (грн)
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Відображення претензії до постачальників						
2.	Отримання штрафу, пені за невиконання договірних зобов'язань						
3.	Розрахунки за претензіями щодо виданих авансів при порушенні умов договорів поставок						
4.	Списання сум претензій						
5.	Списання суми претензії на відмову постачальників, відхилення претензії рішенням суду						
	Відхилення:						
	- порушення кореспонденції рахунків						
	- невідповідність сум						

Таблиця 14. Форма робочого документа РД-2.24. Аналіз стану дебіторської заборгованості

Показник	Методика визначення показника	Попередній звітний період	Звітний період	Абсолютне відхилення	Відносне відхилення
1	2	3	4	5	6
Оборотність дебіторської заборгованості	Дохід від реалізації ГП ÷ Середня величина дебіторської заборгованості				
Період погашення дебіторської заборгованості	360 днів ÷ оборотність дебіторської заборгованості				
Частка дебіторської заборгованості у загальному обсязі оборотних активів	(Дебіторська заборгованість ÷ оборотні активи) × 100%				
Відношення середньої величини дебіторської заборгованості до доходу від реалізації					
Частка сумнівної дебіторської заборгованості у загальному обсязі дебіторської заборгованості	(Дебіторська заборгованість ÷ сумнівна дебіторська заборгованість) × 100%				
Середній період інкасації дебіторської заборгованості	Середня величина дебіторської заборгованості ÷ сума одноденного обороту реалізованої продукції				
Коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості	Дебіторська заборгованість ÷ Кредиторська заборгованість				

господарювання відбулася протягом звітного періоду;

— повнота — відсутність не облікованої дебіторської заборгованості, а також нерозкритої про неї інформації;

— оцінка вартості — дебіторська заборгованість оцінюється у бухгалтерському обліку при її надходженні та на дату звітності;

— вимірювання — операції з дебіторською заборгованістю відображені за належною сумою;

— подання та розкриття інформації — інформація про дебіторську заборгованість розкрита, класифікована та описана згідно із вимогами чинного законодавства.

Досье аудиторської перевірки дебіторської заборгованості включає основні документи: план аудиту, тест оцінки системи внутрішнього контролю, програму аудиту, робочі документи аудитора, підсумкові документи, зразки оформлення яких наведені нижче (табл. 3—5).

Відповідно до запропонованої програми аудиту розрахунків з дебіторами пропонуємо зразки робочих документів на виконання аудиторських процедур наведено в таблицях 6—14.

ВИСНОВКИ

У статті розглянуто проблемні питання документального та методологічного забезпечення проведення аудиторських перевірок. Відзначена важливість типових форм документального забезпечення для підвищення якості аудиту та методологічного забезпечення аудиторської перевірки.

Для організації аудиторської перевірки визначено документи, які необхідно скласти

на кожному етапі аудиторської перевірки. Методологічний підхід до проведення аудиту дебіторської заборгованості представлено у Програмі аудиту дебіторської заборгованості. Розроблений тест оцінки системи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості. Розроблено форми робочих документів на аудиторські процедури відповідно до Програми аудиту. Запропоновано документи можуть бути використані у практичній діяльності суб'єктами аудиторської діяльності.

Література:

1. Меліхова Т.О. Сучасні проблеми обліку дебіторської заборгованості / Т.О. Меліхова, Д.А. Мась // Соціально-економічний розвиток / Матеріали XXXII Міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, 18—19 січня 2016 р. — Т. 2. — К.: Науково-видавничий центр "Лабораторія думки", 2016. — С. 22—23.
2. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту податку на додану вартість для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, М.Ю. Бойко // Інвестиції: практика та досвід — 2017. — № 1. — С. 34—39.
3. Меліхова Т.О. Удосконалення документування обліку розрахунків з покупцями та замовниками з метою зміцнення інформаційної безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, Ф.О. Гавриленко // Інвестиції: практика та досвід, 2018. — № 2. — С. 24—32.
4. Подмешальська Ю.В. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник / Ю.В. Подмешальська, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 400 с.

5. Подмешальська Ю.В. Розробка проекту впровадження інформаційних та технологій обліку на підприємстві / Ю.В. Подмешальська // Економіка і управління. — Київ, 2012. — № 3 (55). — С. 85—90.

6. Подмешальська Ю.В. Удосконалення оцінки якості внутрішнього контролю на підприємстві / Ю.В. Подмешальська // Економічний вісник ЗДІА: збірник наукових праць. — Запоріжжя, 2012. — № 2. — С. 106—114.

7. Подмешальська Ю.В. Оцінка якості обліку в аудиті / Ю.В. Подмешальська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка". — 2011. — Вип. 5 (4). — С. 265—270.

8. Подмешальська Ю.В. Актуальні аспекти обліку загальновиробничих витрат / Ю.В. Подмешальська, А.М. Дунда // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. — Донецьк. — 2014. — № 2 (128) березень-квітень. — С. 35—40.

9. Подмешальська Ю.В. Удосконалення аудиту управління запасами [Електронний ресурс] / Ю.В. Подмешальська // Ефективна економіка. — 2011. — № 11. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

10. Подмешальська Ю.В. Внутрішній аудит як засіб удосконалення обліку та контролю дебіторської заборгованості [Електронний ресурс] / Ю.В. Подмешальська, Р.Ю. Варварін // Економіка та суспільство. — 2016. — № 7. — Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/161.pdf

11. Подмешальська Ю.В., Феофанов Л.К., Осетрова Г.Ю. Облік та аудит адміністративних витрат. Агросвіт. 2018. — № 23. — С. 38—44. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.3814.

12. Подмешальська Ю.В., Степаненко В.А. Облік витрат на збут. Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 24. — С. 31—35. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.24.31.

13. Подмешальська Ю.В., Феофанов Л.К., Абрамова І.С. Актуальні аспекти розподілу загальновиробничих витрат у системі обліку. Агросвіт. — 2018. — № 24. — С. 54—59. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.24.54

References:

1. Melikhova, T.O and Mas, D.A. (2016), "Modern problems of accounts receivable", *Sotsialno-ekonomichnyy rozvytok. Materialy XXXII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*, [Socio-economic development. Materials of the XXXII International Scientific and Practical ConferenceChernivtsi], Naukovo-vydavnychy tsentr "Laboratoriya dumky", Kyiv, Ukraine, 18-19 Jan, vol. 2, pp. 22—23.

2. Melikhova, T.O. Boyko, M.Yu. and Melikhova, T.O. (2017), "Development of a program for the audit of value added tax to increase the financial safety of the enterprise", *Investments: practice and experience*, vol. 1, pp. 34—39.

3. Melikhova, T.O. and Havrylenko, F.O. (2018), "Accompanied documenting of the region of rozrakhunkiv with purchases that the deputies of the merit of information about the security", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 24—32.

4. Podmeshalska, Yu. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhhalters'kyy oblik [Accounting]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

5. Podmeshalska, Yu. (2012), "Development of a project for implementation of information and accounting technologies at the enterprise", *Ekonomika i upravlinnia*, vol. 3 (55), pp. 85—90.

6. Podmeshalska, Yu. (2012), "Improving the assessment of the quality of internal control at an enterprise", *Ekonomichnyyvisnyk ZDIA: zbirnyk naukovykh prats*, vol. 2, pp. 106—114.

7. Podmeshalska, Yu. (2011), "Assessment of accounting quality in the audit", *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriiia "Ekonomika"*, vol. 5 (4), pp. 265—270.

8. Podmeshalska, Yu. and Dunda, A. (2014), "Actual aspects of accounting of total production costs", *Skhid. Analitychno-informatsynnyy zhurnal*, vol. 2, pp. 35—40.

9. Podmeshalska, Yu.V. (2011), "Improvement of inventory management audit", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 25 Jan 2019).

10. Podmeshalska, Yu.V. and Varvarin, R.Yu. (2016), "Internal audit as a means of improving the accounting and control of accounts receivable", *Economics and Society*, vol.7, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/161.pdf (Accessed 25 Jan 2019).

11. Podmeshalska, Yu., Feofanov, L. and Osetrova, G. (2018), "Accounting and audit of administrative expenses", *Agrosvit*, vol. 23, pp. 38—44. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.38

12. Podmeshalska, Yu. and Stepanenko, V. (2018), "Accounting for sales costs", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 24, pp. 31—35. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.24.31.

13. Podmeshalska, Yu. Feofanov, L. and Abramova, I. (2018), "Actual aspects of distribution of total production costs in the accounting system", *Agrosvit*, vol. 24, pp. 54—59. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.24.54.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2019 р.

УДК 330.131.5:005.334:631.11

І. О. Горго,

асистент відділу продажу Україна, Молдова, країни Кавказу, BASF Україна

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.92

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Gorgo,

assistant sales department Ukraine, Moldova, countries of the Caucasus, BASF Ukraine

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF RISK MANAGEMENT IN THE AGRICULTURAL ENTERPRISES MANAGEMENT SYSTEM

У статті представлено результати дослідження ефективності управління ризиками аграрних підприємств Лісостепової зони України на основі запропонованих концептуальних засад організації системи управління ризиками в системі менеджменту підприємства та моделі нарощення суми інвестицій з використанням комплексної змінної для опису ступеня ризику, розподіленого в часі. Розглянуто властивості системи управління ризиком, важливі при побудові ефективної системи управління ризиками в системі менеджменту підприємств, а саме: системний характер управління ризиком, складна структура системи управління ризиком, висока результативність системи управління ризиком. Запропоновано принципи, які мають бути закладені в систему управління ризиками на етапі її проектування і побудови, з метою її ефективного функціонування. Розкрито особливості абсолютної та відносної ефективності впровадження системи управління ризиками на підприємстві.

The problem of risk management cannot be effectively addressed by a set of individual measures. This task is solved by the introduction of an integrated risk management system that addresses all aspects of the enterprise's activities. It serves as the basis for all management activities. Therefore, the assessment of the effectiveness of the enterprise management subsystem — risk management is very important in terms of developing and taking managerial decisions on the impact on the risks that arise both in the changing macro environment of the enterprise and directly in the middle of the enterprise. An effective system of risk management in an enterprise primarily affects the effectiveness of management of all processes in the enterprise, and therefore provides for stable operation of the enterprise, growth of its potential and significance, competitiveness in the domestic and foreign markets.

The article considers the properties of the risk management system that are important in building an effective risk management system in the enterprise management system, namely the systemic risk management, the complex structure of the risk management system, and its high performance. The principles, which should be incorporated into the system of risk management at the stage of its design and construction, are proposed for the purpose of its effective functioning. The peculiarities of absolute and relative efficiency of implementation of risk management system at the enterprise are revealed.

We have developed and proposed to agrarian enterprises for the implementation of the concept of forming a risk management system whose ultimate goal is to ensure the sustainable functioning of the agrarian enterprise. Also, we propose to apply for forecasting of cash flows from production activity the model of increase the amount of investment using a complex variable to describe the degree of risk, distributed in time. It provides an opportunity to increase the economic efficiency and competitiveness of agricultural production and raw materials production in conditions of uncertainty and to predict the movement of investment funds in all production processes of the enterprise simultaneously and in the long-term perspective, which in turn provides the adoption of effective management decisions or their timely adjustment of investments funds.

Recommendations for improving risk management developed by us have been practically tested in the management of agro-enterprises of the Forest-steppe zone of Ukraine and presented detailed results of the study of the effectiveness of risk management at these enterprises.

Ключові слова: аграрне виробництво, аграрні підприємства, модель, оцінка, ризики, управління ризиками, управлінське рішення.

Key words: agrarian production, agrarian enterprises, model, assessment, risks, risk management, management solution.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблема управління ризиками не може бути ефективно вирішена набором окремих

заходів. Це завдання вирішується виключно впровадженням комплексної системи управління ризиками, що зачіпає всі аспекти діяльності підприємства. Система управління ризиком охоплює виконання цілого ряду

управлінських цілей підприємства. Вона виступає основою всієї управлінської діяльності, на її базі будується управлінська стратегія і система контролю. Тому оцінка ефективності підсистеми менеджменту підприємств — управління ризиком є дуже важливою з точки зору розробки та прийняття управлінських рішень щодо впливу на ризики, які виникають як у мінливому макросередовищі діяльності підприємства, так і безпосередньо в середині підприємства. Ефективна система управління ризиками на підприємстві в першу чергу впливає на результативність управління всіма процесами на підприємстві, а значить забезпечує стабільне функціонування підприємства, зростання його потенціалу та значущості, конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішніх ринках.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Управління ризиками як специфічний вид діяльності викликало зацікавленість багатьох вчених як вітчизняних, так і зарубіжних. Серед зарубіжних авторів, праці яких присвячено дослідженню сутності ризику, характеристиці методів оцінки його ступеня, проблем управління ризиками на підприємстві, варто виділити В. Беренса, Г. Бірмана, Т. Вільямса, А. Мура, Ф. Найта, Дж. Пікфорда, В. Хойера. Вагомий внесок у дослідження процесу управління ризиками підприємств належить І. Балабанову, Г. Великоіваненку та В. Вітлінському, В. Гранатурову А. Донець, С. Наконечному, К. Семеновій. Системні дослідження з питань ризиковості аграрного виробництва знайшли відображення у працях Є. Ходеківського, О. Николук, А. Руснака, Н. Янkelової та ін. Основними напрямками їх досліджень були методичні підходи до оцінювання ризиків, обґрунтування системи заходів управління ризиками, однак малодослідженим залишається питання оцінки ефективності управління ризиками [1, с. 55—57, 146; 2, с. 61—67]. Це й визначило наукову актуальність та практичну цінність даного дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження ефективності управління ризиками аграрних підприємств Лісостепової зони України на основі запропонованих концептуальних засад організації системи управління ризиками в системі менеджменту підприємства та моделі нарощення суми інвестицій з використанням комплексної змін-

ної для опису ступеня ризику, розподіленого в часі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Управління ризиками підприємницької діяльності в сучасних умовах являє собою специфічну сферу економічної діяльності, що вимагає широкого застосування на практиці методів аналізу господарської діяльності, оптимізації господарських рішень, страхової справи, психології та багато чого іншого. Основне завдання підприємця в цій сфері — знайти варіант дій, що забезпечує оптимальне для цієї ситуації поєднання ризику і доходу, виходячи з того, що чим прибутковіше діяльність, тим вище ступінь ризику при її здійсненні. Головними завданнями при цьому є:

- виявлення областей підвищеного ризику;
- оцінка ступеня ризику;
- аналіз прийнятності такого рівня ризику для підприємства;
- розробка заходів щодо попередження або зниження ризику тощо.

Ефективність функцій системи управління ризиком багато в чому залежить від швидкості реакції на зміну умов ринку, економічної ситуації та фінансового стану об'єкта управління. Тому в сучасних умовах менеджмент повинен базуватися на знанні стандартних прийомів управління ризиком, умінні швидко і правильно оцінювати конкретну економічну обстановку, на здатності швидко знайти оптимальний вихід з ризикової ситуації.

При побудові ефективної системи управління ризиками в системі менеджменту підприємств у першу чергу слід розглянути такі властивості системи управління ризиком [3, с. 46].

По-перше, системний характер управління ризиком, що передбачає комплексний розгляд сукупності всіх ризиків як єдиного цілого, з урахуванням всіх взаємозв'язків і можливих наслідків. Таке дослідження передбачає розгляд таких аспектів управління ризиком:

- цілісність, тобто орієнтація на загальну оцінку сукупності ризиків і боротьбу з негативними наслідками їх реалізації з урахуванням характеру взаємозв'язку між цими ризиками;
- комплексність, тобто необхідність врахування складності об'єкта управління (сукупності ризиків), включаючи взаємозв'язок між

ризиками, всілякі наслідки прояву ризику і особливості впливу пропонованих процедур на ризик;

— здатність системи до інтеграції нових елементів.

По-друге, складна структура системи управління ризиком, яка передбачає не лише необхідність одночасного аналізу великої кількості ризиків, а й дослідження особливостей взаємозалежності між ризиками, а також можливість її використання для вирішення різних проблем. При такому дослідженні необхідно враховувати наступні аспекти системи управління ризиком:

— багатофункціональність і універсальність, тобто здатність боротися з ризиками різної природи і їх наслідками;

— модульність, тобто можливість використання різних сукупностей процедур управління ризиком в різних ситуаціях;

— багаторівневність, тобто забезпечення відповідної ієрархічної структури прийняття рішень, яка забезпечує адекватний розподіл повноважень і відповідальності [4, с. 148].

По-третє, висока результативність системи управління ризиком, яка відображає здатність досліджуваної сукупності заходів до зниження можливості виникнення несприятливих подій і/ або до подолання їх наслідків. Зазначена система повинна оперативно реагувати на зміну умов, а також генерувати і втілювати в життя дієві рішення, орієнтовані на досить швидко досягнення бажаного результату. Для забезпечення подібних вимог передбачається відповідність системи управління ризиком таким аспектам:

— гнучкість і адаптивність, тобто здатність пристосовуватись до стрімко мінливих умов, висока швидкість реагування, здатність швидко справлятися з несприятливими ситуаціями;

— адекватність, тобто відповідність реалізованих процедур управління ризиком конкретній ситуації, що виражається в здатності оперативно виділяти всі ресурси, необхідні для досягнення поставлених цілей;

— ефективність, тобто здатність долати негативні наслідки виникнення несприятливих ситуацій при мінімальному обсязі відповідних ресурсів [3, с. 58].

Ефективне функціонування системи управління ризиками в системі менеджменту підприємств вимагає дотримання ряду принципів, які повинні бути закладені в неї на етапі її проектування і побудови:

— найбільш повне охоплення можливих сфер виникнення ризиків, максимальне вра-

хування сукупності ризиків з якими потенційно може стикнутися підприємство у процесі ведення господарської діяльності, що дозволяє звести ступінь невизначеності до мінімуму;

— мінімізація спектра можливих ризиків і ступеня їх впливу на діяльність підприємства;

— адекватна і швидка реакція на всі зміни в сукупності ризиків;

— прийняття обґрунтованого ризику, тобто прийняття ризику можливо лише в тому випадку, якщо він ідентифікований і оцінений, вироблений і впроваджений механізм його моніторингу.

Функції, покладені на систему управління ризиком, зумовлюють зміст самого процесу управління підприємством, яке зводиться до такої послідовності дій:

— розробка політики в галузі управління ризиком;

— виявлення факторів ризику і оцінка його можливого рівня, прогнозування поведінки підприємства в цій ситуації;

— розробка альтернативних варіантів дій і вибір найбільш прийнятної і правомірної з них;

— визначення доступних шляхів і засобів мінімізації ризику;

— підготовка та планування заходів по нейтралізації, компенсації очікуваних негативних наслідків ризику.

Аграрні підприємства є базовими елементами аграрного сектору України, який формує продовольчий комплекс і здебільшого визначає рівень продовольчої безпеки. Згідно з нашими спостереженнями, активно впроваджують в систему управління підприємством підсистему управління ризиками переважно агрохолдинги та великі аграрні підприємства тобто ті, діяльність яких характеризується традиційно високим фоном загроз. Середні підприємства функції управління ризиками в основному покладають на структурні підрозділи. Це свідчить наявність елементів управління ризиками.

Отже, незважаючи на недостатність досвіду і відсутність традицій управління ризиками діяльності вітчизняних аграрних підприємств, окремі елементи ризик-менеджменту все ж чітко прослідковуються. Щоправда стосуються вони лише окремих бізнес-процесів (переважно, тих, рівень ризикованості яких є найбільш високим). Однак системний цілісний підхід до управління ризиками в межах всього підприємства при цьому відсутній, ігноруються взаємозв'язки між факторами ризику, вра-

чається можливість одержання синергетичного ефекту від комплексного управління сукупністю ризиків [5, с. 141]. Як наслідок, говорити про високу результативність такого фрагментарного процесу управління ризиками, як правило, не доводиться.

За результатами нашого дослідження, шляхом проведення соціологічного опитування керівного персоналу, нами було встановлено, що управління ризиками на вітчизняних аграрних підприємствах відбувається безсистемно, за принципом "кожен займається своїм ризиком" [6, с. 62]. Так, фактори ризику виявляються структурними підрозділами самостійно та автономно, відносно окремих бізнес-процесів та у відповідності до виконуваних функцій. Так само відбувається аналіз та оцінка ризиків. Лише пропонувані стратегії управління ризиками погоджуються з керівництвом. Проте ці стратегії іноді не вписуються в загальну стратегію розвитку аграрного підприємства. Не говоримо також і про наявність на підприємствах програми управління ризиками.

Це вказує на те, що для аграрних підприємств Лісостепової зони України характерний фрагментарний функціональний підхід до управління ризиками, основним недоліком якої є відсутність цілісного підходу до управління ризиками в межах всього підприємства, ігнорування взаємозв'язку між факторами ризику, а отже, неможливість об'єктивної оцінки їх сукупного впливу на досягнення кінцевих цільових показників діяльності аграрного підприємства. Про ефективність вищезазначеного підходу до управління ризиками на підприємстві, на наш погляд, можна говорити лише тоді, коли спектр ризиків аграрного підприємства містить незначну кількість локальних ризиків, зв'язок між якими відсутній або несуттєвий.

Враховуючи те, що аграрна сфера — високо ризикована галузь економіки України, управління ризиками має бути інтегрованим в загальний процес управління підприємством, неперервним комплексним процесом, координованим керівництвом підприємства та здійснюваний спільними зусиллями всього персоналу задля знаходження оптимальних шляхів досягнення бажаних цілей в умовах небезпек та загроз. У процесі формування системи управління ризиками, на наш погляд, доцільним є врахування особливостей самого підприємства (організаційної структури, розміру, форми власності, організаційно-правової форми створення), а також ступеня впливу факторів зовнішнього соціально-економічного середовища.

На основі вищевикладеного нами розроблено та запропоновано до впровадження концепцію формування системи управління ризиками, кінцевою метою якої є забезпечення стійкого функціонування аграрного підприємства. У нашій інтерпретації, система управління ризиками представляє собою упорядковану сукупність таких заходів, як визначення мети управління ризиком, виявлення ймовірності настання ризикових подій, розрахунку ступеня та величини ризику, аналізу зовнішнього середовища, вибору стратегії управління ризиком та визначення прийомів ризик-менеджменту, необхідних для цільового впливу (нейтралізації або мінімізації) на ризик [7, с. 54].

Для забезпечення ефективної діяльності та розвитку підприємства, необхідно, з урахуванням умов невизначеності, забезпечити ефективне функціонування системи управління ризиками в системі менеджменту підприємства, ядром якої мають бути відповідні економіко-математичні моделі. У попередніх публікаціях [8, с. 76] ми вже зазначали, що питання побудови та практичної реалізації таких моделей, які давали б можливість планувати в умовах невизначеності, здійснювати оцінювання ризиків не отримали належного вирішення.

Кожне підприємство в процесі виробничої діяльності стикається з інвестуванням коштів. Якщо припустити, що при прийнятті управлінських рішень підприємство керується лише двома параметрами (сподіваною нормою доходу та ступенем ризику), то одночасно можна стверджувати, що для підприємства є важливим обчислення теперішньої вартості потоку майбутніх доходів, які воно сподівається отримати протягом відповідного періоду.

Для прогнозування грошових потоків від виробничої діяльності нами розроблено модель нарощення суми інвестицій з використанням комплексної змінної для опису ступеня ризику, розподіленого в часі [8, с. 79]. Така модель дає можливість підвищити економічну ефективність та конкурентоспроможність виробництва сільськогосподарської продукції та сировини за умов невизначеності та прогнозувати рух інвестиційних коштів по всіх виробничих процесах (культурам, що вирощуються) підприємства одночасно і на довгострокову перспективу, а це, в свою чергу, забезпечує прийняття ефективних управлінських рішень або вчасне їх коригування щодо інвестування коштів.

За нашими спостереженнями, вагомою причиною, яка стримує процес практичного

Таблиця 1. Аграрні підприємства, на яких впроваджено систему управління ризиками

Назва під-ва	Місце знаходження (область)	Орг.-прав. форма	Земельна площа	К-сть прац. в рослин-ництві	Продукція, послуги
«Степанки»	Черкаська	ТОВ	3000-5000	32	Зерно / Зернобобові / Кукурудза / Соняшник / Силос
«Кондор»	Кіровоградська	СФГ	5001-7000	41	Пшениця / Ячмінь / Кукурудза / Овес / Рапс / Соняшник / Соя
«Київська»	Київська	А/Ф ТОВ	5001-7000	80	Пшениця / Жито / Кукурудза / Кормові культури
«Аквавіка»	Вінницька	СТОВ	7001-10000	60	Пшениця / Горох / Рапс / Соняшник
«Надія»	Харківська	СТОВ	3000-5000	57	Зерно / Зернобобові / Пшениця / Соняшник / Силос
«Перлина Поділля»	Хмельницька	ТОВ НВА	7001-10000	57	Пшениця / Рапс / Соняшник / Соя
«Поділля»	Тернопільська, Чернівецька	ТОВ	3000-5000	31	Зерно / Зернобобові / Пшениця / Силос / Сіно
«РостАгро»	Полтавська	ТОВ	7001-10000	38	Зерно / Зернобобові / Пшениця / Кукурудза / Соняшник
«Дослідне»	Сумська	СФГ	3000-5000	20	Гречка / Ячмінь / Горох / Кукурудза / Пшениця / Соя / Рапс / Соняшник

впровадження системи ризик-менеджменту на багатьох підприємствах, є складність аналізу його економічної ефективності. Так, якщо розрахунок величини витрат на впровадження системи практично не містить жодних труднощів, то кількісна оцінка результатів, як правило, можлива лише в тому випадку, коли ризик реалізувався. В протилежному випадку встановити, в якій мірі одержаний результат є наслідком зусиль команди ризик-менеджерів, не так просто. Відомо, що при дослідженні ефективності функціонування будь-якої системи розрізняють абсолютну та відносну ефективність. Абсолютна ефективність впровадження системи управління ризиками це по суті її вклад у процес досягнення встановлених цілей. Відносна ефективність визначається співставленням сумарної економічної вигоди (ліквідація втрат, економія витрат, зростання доходу тощо) від впровадження системи управління ризиками до очікуваних витрат, пов'язаних із її впровадженням та забезпеченням її функціонування.

Доцільним є також визначення організаційного ефекту від впровадження системи управління ризиками в аграрному підприємстві, який відображає якість організації системи управління ризиками на підприємстві. Проявом соціального ефекту може бути зростання продуктивності праці, зменшення обсягу ненормованих втрат робочого часу (непродуктивної роботи, порушень трудової дисципліни тощо). Отже, впровадження системи управління ризиками на підприємстві сприятиме прийняттю більш раціональних управлінських рішень в умовах невизначеності, небезпек та загроз, а наявність економічного, організаційного, соціального та інших ефектів свідчатиме про доцільність її практичного впровадження.

Розроблені нами рекомендації щодо удосконалення управління ризиками було практично апробовано при здійсненні управління аграрними підприємствами у 2016 році. Для цього вибірково було обрано аграрні підприємства Лісостепової зони України, зокрема Черкаської (ТОВ "Степанки"), Кіровоградської (СФГ "Кондор"), Київської (А/Ф ТОВ "Київська"), Вінницької (СТОВ "Аквавіка"), Харківської (СТОВ "Надія"), Хмельницької (ТОВ НВА "Перлина Поділля"), Тернопільської та Чернівецької (ТОВ "Поділля"), Полтавської (ТОВ "РостАгро"), Сумської (СФГ "Дослідне") областей (табл. 1).

З метою оцінки економічної ефективності управлінських рішень щодо впливу на ризики:

— досліджено динаміку чистого прибутку досліджуваних аграрних підприємств (характеризує діяльність підприємства щодо ефективного управління своїми ресурсами) (табл. 2);

— обраховано рентабельність виробництва продукції (аналізується з метою визначення тих видів продукції, виробництво яких є рентабельним та на які в майбутньому необхідно орієнтувати виробництво, а також видів продукції, виробництво яких вважається економічно недоцільним, тобто їх виробництво слід припинити);

— розраховано рентабельність власного капіталу (характеризує ефективність використання власного капіталу, показує, якою є віддача на вкладений власний капітал);

— обраховано коефіцієнт платоспроможності (платоспроможність визначається здатністю аграрного підприємства до швидкого погашення своїх короткотермінових зобов'язань (задовольняти платіжні вимоги постачальників, повертати кредити, проводити оплату праці персоналу, вносити платежі до бюджетів і в

Таблиця 2. Результати дослідження динаміки чистого прибутку досліджуваних аграрних підприємств

Назва підприємства	Чистий прибуток, тис. грн											
	2015 рік			2016 рік			2017 рік			2018 рік		
	План	Факт	Абсолютне відхилення	План	Факт	Абсолютне відхилення	План	Факт	Абсолютне відхилення	План	Факт	Абсолютне відхилення
«Степанки»	27423,7	25847,0	-1576,7	10346,8	11278,0	931,2	4433,0	4535,0	102,0	11548,3	16985,3	5437,0
«Кондор»	18271,5	17221,0	-1050,5	24112,8	26283,0	2170,2	17630,5	18036,0	405,5	18100,0	24569,0	6469,0
«Київська»	24040,6	22658,4	-1382,2	24392,6	26587,9	2195,3	23691,6	24236,5	544,9	25681,0	28324,6	2643,6
«Аквавіка»	33153,3	31247,2	-1906,1	33524,0	36541,2	3017,2	29202,6	29874,3	671,7	30259,4	31569,2	1309,8
«Надія»	19730,9	18596,5	-1134,4	15813,3	17236,5	1423,2	18803,5	19236,0	432,5	20546,8	24671,0	4124,2
«Перлина Поділля»	30262,9	28523,0	-1739,9	28428,8	30987,4	2558,6	20156,1	20619,7	463,6	25643,1	31569,4	5926,3
«Поділля»	20289,7	19123,2	-1166,5	19223,9	20954,0	1730,1	16868,3	17256,3	388,0	18562,9	21987,5	3424,6
«РостАгро»	31466,6	29657,5	-1809,1	27405,3	29871,8	2466,5	26923,4	27542,6	619,2	28521,3	32687,3	4166,0
«Дослідне»	1279,4	1205,8	-73,6	5329,0	5808,6	479,6	15480,3	15836,3	356,0	15568,2	16856,7	1288,5

Джерело: розраховано автором на основі статистичної звітності досліджуваних аграрних підприємств.

Таблиця 3. Результати оцінки економічної ефективності управлінських рішень аграрних підприємств щодо впливу на ризики

Назва підприємства	Рентабельність виробництва продукції, %				Рентабельність власного капіталу, %				Коефіцієнт платоспроможності				Коефіцієнт загальної ліквідності			
	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
«Степанки»	100,8	109,6	127,3	132,4	9,5	16,6	26,0	28,0	0,76	0,87	0,79	0,85	3,8	6,6	3,7	3,2
«Кондор»	101,5	116,1	110,8	115,2	7,0	16,7	29,5	30,2	0,59	0,92	0,86	0,93	1,8	8,6	5,6	4,8
«Київська»	102,7	102,6	138,1	129,8	11,5	13,6	14,2	14,8	0,64	0,75	0,81	0,84	1,9	3,8	3,4	2,7
«Аквавіка»	98,9	116,8	128,9	132,2	6,2	7,8	7,9	8,1	0,61	0,49	0,68	0,75	4,6	4,2	3,7	3,4
«Надія»	134,6	139,2	141,6	147,5	9,4	9,7	11,4	16,2	0,72	0,81	0,87	0,85	2,1	3,7	3,2	3,3
«Перлина Поділля»	89,1	109,2	121,8	126,8	14,2	13,7	15,8	21,3	0,69	0,67	0,73	0,79	6,1	5,6	4,4	3,2
«Поділля»	33,7	86,4	94,1	102,4	4,9	5,7	7,2	8,1	0,48	0,44	0,54	0,62	1,5	1,4	1,8	2,2
«РостАгро»	96,4	98,7	106,9	124,7	12,5	14,7	16,9	22,3	0,68	0,74	0,81	0,87	2,6	2,5	2,9	3,0
«Дослідне»	75,5	83,6	147,6	135,2	24,6	36,4	35,5	38,2	0,56	0,70	0,85	0,94	1,4	0,94	3,4	6,2

Джерело: розраховано автором на основі статистичної звітності досліджуваних аграрних підприємств.

позабюджетні фонди), передбачає можливість забезпечення фінансової стійкості);

— розраховано коефіцієнт загальної ліквідності (дозволяє оцінити здатність аграрного підприємства сплатити свої короткострокові зобов'язання, реалізуючи свої поточні активи (всі оборотні кошти)) (табл. 3).

Отже, за результатами дослідження динаміки чистого прибутку досліджуваних аграрних підприємств, починаючи з 2016 року, бачимо позитивну тенденцію, яка свідчить про зростання рентабельності їх фінансово-господарської діяльності, а це значить, що підприємства ефективно управляють своїми ресурсами, враховуючи фактори ризику.

Показники рентабельності виробництва продукції досліджуваних аграрних підприємств теж демонструють позитивну динаміку, підприємства отримують прибутки, тож можемо стверджувати, що виробництво асортименту зернових та олійних культур цих підприємств є рентабельним, і в майбутньому його не варто змінювати.

Основним показником діяльності топ-менеджменту досліджуваних аграрних під-

приємств є рентабельність власного капіталу, що характеризує ефективність його використання. Даний показник показує, якою є віддача на вкладений власний капітал. В усіх досліджуваних підприємствах рівень рентабельності власного капіталу має позитивне значення. Досить високі показники рентабельності власного капіталу показали СФГ "Дослідне", ТОВ "РостАгро", ТОВ НВА "Перлина Поділля", ТОВ "Київська". На нашу думку, це стало можливим завдяки умілому менеджменту підприємств в умовах невизначеності. Максимізація цього показника — важливе завдання, яке необхідно досягти управлінцям підприємств, адже він характеризує інвестиційну привабливість останніх.

Коефіцієнт платоспроможності вимірює фінансовий ризик, тобто ймовірність банкрутства, джерелами виникнення якого є: часті зміни кон'юнктури внутрішнього та зовнішніх ринків аграрної продукції; недостатній рівень забезпеченості виробничого процесу основним та оборотним капіталом, інституціональні зміни, що впливають на розвиток аграрного підприємництва тощо. Починаючи з 2016 року

практично у всіх підприємства він дещо підвищився і знаходився в межах нормативного значення (0,7—0,9). Це свідчить, що досліджуваним підприємствам досить вдало вдалося вплинути на фінансовий ризик. Перед ними поставили можливості для залучення додаткових інвестицій.

Коефіцієнти загальної ліквідності досліджуваних підприємств знаходяться в межах норми (1,5—2,5). Платоспроможність ТОВ "Поділля" незначна, оскільки значення коефіцієнта його платоспроможності менше 2. Це значить, що все ж таки йому загрожує фінансовий ризик. Причиною цього може бути ускладнення збуту продукції, або ж погана організація матеріально-технічного забезпечення. Виникають сумніви щодо ефективності використання оборотних активів СФГ "Кондор", СТОВ "Акваша", СФГ "Дослідне", оскільки їх коефіцієнти ліквідності значно високі.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті проведеного дослідження протягом аналізованого періоду виявлено відносну стабільність, а з 2016 р. значне покращення діяльності досліджуваних аграрних підприємств Лісостепової зони України. Ми вважаємо, що значним поштовхом для цього стало системне запровадження заходів з управління ризиками в системі їх менеджменту.

Виконання поставлених перед аграрною галуззю стратегічних завдань щодо збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення її конкурентоспроможності, завоювання і утримання своєї ніші на вітчизняному світовому ринках потребує стабільного розвитку аграрного сектору економіки України, а важливою умовою такої стабільності є ведення аграрними підприємствами господарської діяльності відповідно до стратегічних орієнтирів управління в умовах адаптованості до ризиків.

Література:

1. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві. — К.: КНЕУ, 2004. — 480 с.
2. Ризикогенність та страхування в аграрній сфері (теорія, практика): колект. монографія / За заг. ред. д. е. н., проф. Є.І. Хомаківського. — Житомир: Полісся, 2013. — 323 с.
3. Чернова Г.В. Кудрявцева А.А. Управление рисками: учебное пособие. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. — 160 с.

4. Балдин К.В., Воробьев С.Н. Риск-менеджмент: учебное пособие. — М.: Гардарики, 2005. — 285 с.

5. Семенютина Т.В. Концептуальні основи формування стандарту ризик-менеджменту діяльності підприємств в Україні. Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. — 2013. — № 4 (23). — С. 140—144.

6. Горго І.О. Управління ризиками аграрних підприємств Лісостепової зони України. Економіка та управління АПК. — 2018. — № 2. — С. 55—64.

7. Горго І.О. Концепція формування системи управління ризиками на підприємстві. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. — 2018. — № 11. — С. 44—57.

8. Горго І.О. Моделювання ризику при прийнятті управлінських рішень. Економічний дискурс. Міжнародний науковий журнал. — 2018. — № 4. — С. 74—81.

References:

1. Vitlinskyi, V. V. and Velykoivanenko, H. I. (2004), *Ryzkykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi* [Risk in economics and entrepreneurship], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Khodakivskyi, Ye. I. (2013), *Ryzkykohennist ta strakhuvannia v ahrarnii sferi (teoriia, praktyka* [Hazards of risks and insurance in the agrarian sphere (theory, practice)], Polissia, Zhytomyr, Ukraine.
3. Chernova, G.V. and Kudryavtseva, A.A. (2005), *Upravleniye riskami* [Risk management], TK Velbi, Izd-vo Prospekt, Moscow, Russia.
4. Baldin, K.V. and Vorob'yev, S.N. *Risk-menedzhment* [Risk management], Gardariki, Moscow, Russia.
5. Semeniyutina, T.V. (2013), "Conceptual bases of the standardization of risk management of enterprises in Ukraine", *Stalyy rozvytok ekonomiky*, vol. 4 (23), pp. 140—144.
6. Horho, I.O. (2018), "Risk Management of Agrarian Enterprises of the Forest-Steppe Zone of Ukraine", *Ekonomika ta upravlinnya APK*, vol. 2, pp. 55—64.
7. Horho, I.O. (2018), "Concept of formation of risk management system at enterprise", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannya nauky i praktyky*, vol. 11, pp. 44—57.
8. Horho, I.O. (2018), "Risk modeling in adoption of management solutions", *Ekonomichnyy dyskurs. Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal*, vol. 4, pp. 74—81.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2019 р.